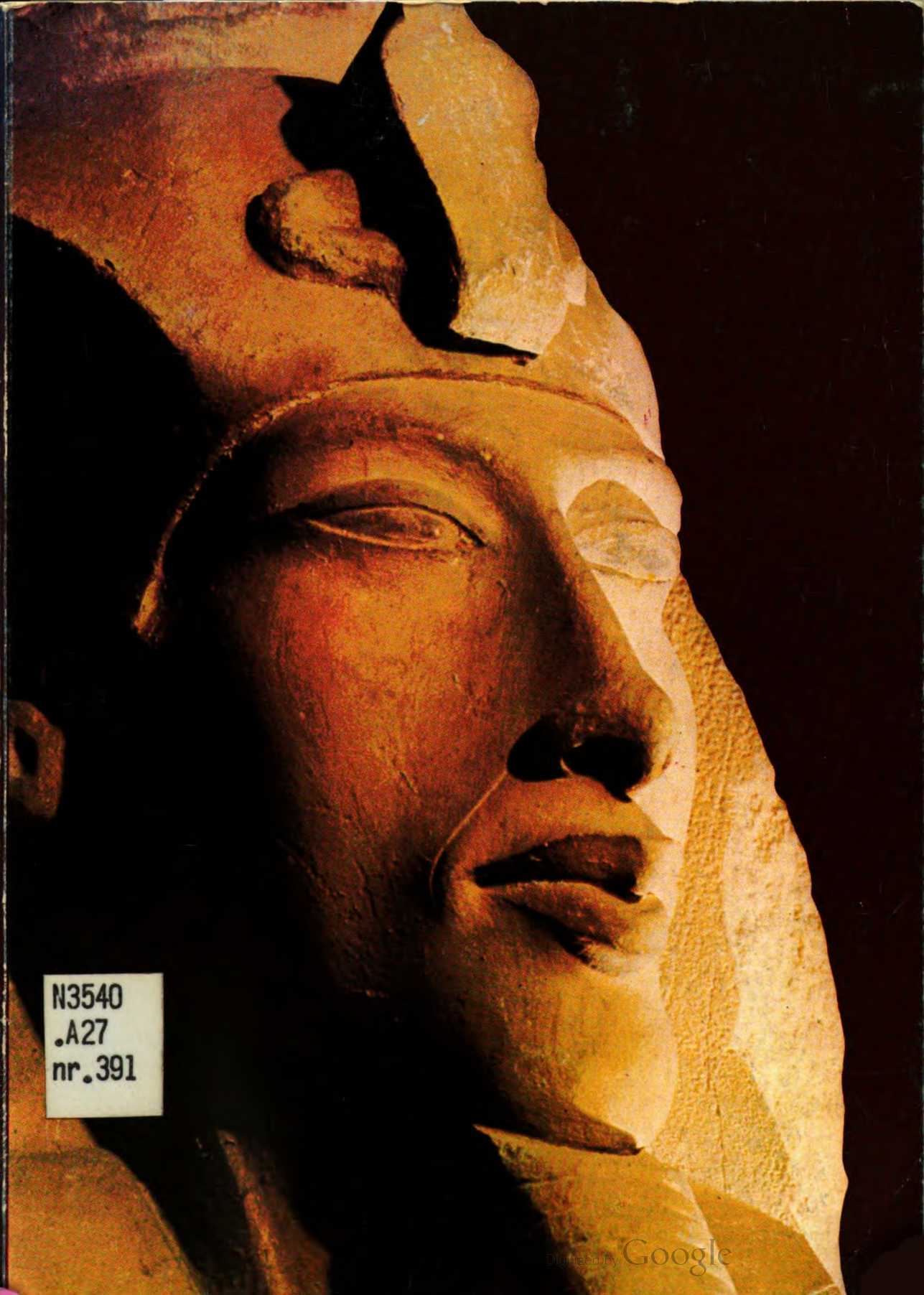

N3540
.A27
nr.391

Digitized by Google

THE PENNSYLVANIA STATE
UNIVERSITY LIBRARIES

Digitized by Google

Stockholm

Nationalmuseum / Nationalmuseis utställningskatalogen /

Medelhavsmuseet

Echnaton och Nefertiti

Stockholm 1975

Digitized by Google

Stockholm Nationalmuseum /

Nationalmusei utställningskatalog nr 391

Upplysningar:
Utställningen pågår tiden 16 oktober – 7 december 1975.
Öppethållande: dagligen 11–17, tisdag och torsdag 11–21.

Visningar: offentlig visning månd. – lörd. kl. 15, tisd. och torsdag. 18.30.
Gruppvisningar efter tidsbeställning. Avgift: dagtid 65:–, kvällar samt lörd. och sönd. 95:–. Entréavgift tillkommer.
Skolbesök under lärares ledning: fri visning efter tidsbeställning.
Entré 2:– per elev.
Bildprogram i hörsalen dagligen.

Föreläsningar: i samarbete med TBV och Medelhavsmuseet ordnas en serie om fyra föreläsningar. Seriekort 25:–, enstaka föreläsning 7:–.
28.10
Docent Gun Björkman, Uppsala
Thutmosis III, hans hästbitne son och den kloke Amenophis. Gestalter och händelser i Egypten före Echnaton
4.11
Förste intendent Bengt Peterson, Medelhavsmuseet
Echnaton före Amarna
11.11
Professor Torgny Säve-Söderbergh, Uppsala
Amarna-tiden: Utrikespolitik och sammanbrott
18.11
Intendent Beate George, Medelhavsmuseet
Amarna: arkeologi och världsbild

Lokal: Nationalmusei hörsal
Tid: tisdagar kl. 19.30

Redigering: Bengt Peterson
Foto i planschdelen: A. Cromphout, R. Versteegen, G. Wastiau-Versteegen
Layout: Jan Bohman
Tryckeri: Tryckeri AB Björkmans Eftr, Stockholm, planschdelen Grøndahl & Søn, Oslo
ISBN 91 7100 071 2

Digitized by Google

Förord

Hösten 1961 hade Nationalmuseum glädjen att i samarbete med Medelhavsmuseet visa den storslagna utställningen "5 000 år egyptisk konst" för svensk publik. Utställningen, som initierats och sammanställts av egyptiska och belgiska kulturmyndigheter, visades först i Bryssel för att sedan gå ut på vandring till andra västeuropeiska städer bl.a. Stockholm.

I höst har turen återigen kommit till Nationalmuseum och Medelhavsmuseet att bli mottagare av en ny produkt av egyptiskt-belgiskt samarbete. Denna gång har ett speciellt urval gjorts av de rika egyptiska konstskatterna. Utställningen har under sin gång till olika mottagarmuseer växlat namn, men innehållet är detsamma och omfattar konstföremål i skiftande material från 1400–1300-talen f.Kr., en period som utmärkes av en omgestaltning av egyptisk religion och konst. Slutpunkten i denna utveckling bildas av farao Echnatons genomgripande kulturreform. Den enväldige, universelle guden – solskivan – lyser välsignande över Echnaton och hans drottning Nefertiti och deras folk i den konst som speglar den nya religionen och där de gamla stiltraditionerna ger plats för nya motiv fyllda av verklighetsglädje, intimitet och livfull rörelse. En del av konstverken från denna tid är nya arkeologiska fynd och har inte tidigare visats för publik. Utställningen bjuder även på ett urval av fynd från Tutanchamuns grav, föremål som bildar övergången från Echnatontidens konst till den traditionella och stereotypa konstsyn som präglar återstoden av Nya riket.

Denna utställning ingår liksom sin föregångare i en aktion för att rädda egyptiska fornlämningar och det eventuella överskott som utställningen ger kommer att användas till förflyttning av de förstörelsehotade Philetemplen, som ligger på en ö mellan nya och gamla Assuan-dammen. Utställningen har möjliggjorts genom ett internationellt samarbete i vilket Belgien, Österrike, Norge, Sverige och Tyskland deltar. Utställningens cirkulation i Europa administreras av det belgiska kulturministeriet vars rådgivare Francis De Lulle är ansvarig för den internationella organisationen. Professor Herman De Meulenaere vid Musées Royaux d'Art et d'Histoire i Bryssel har tillsammans med många medarbetare förberett den vetenskapliga presentationen.

I kontakter med medlemmar av den svenska arbetskommittén har presidenten för den egyptiska fornminnesförvaltningen Dr Gamal ed-Din Moukhtar varit till stor hjälp för att underlätta genomförandet av utställningen. I Kairo har Sveriges ambassadör Lars von Celsing svarat för viktiga kontakter med de egyptiska myndigheterna. Likaså har Arabrepubliken Egyptens ambassadör i Stockholm Moustapha Moukhtar varit museerna i hög grad behjälplig. Till ett tekniskt samarbete i vissa frågor med Nasjonalgalleriet i Oslo, som före Stockholm visat utställningen, har dess direktör Knut Berg väsentligt bidragit. Nationalmuseum och Medelhavsmuseet vill även rikta ett tack till överläkaren docent Lennart Diener för ett bidrag i katalogen samt till professor Torgny Säve- Söderbergh, som välvilligt ställt såväl föremål från Victoriamuseet i Uppsala som sin översättning av Echnatons solhymn till förfogande. Vidare vill museerna tacka herr Henry Nilsson, St. Croix, USA, för lånet av värdefulla skulpturer samt fil. kand. Suzanne Unge som utarbetat en dokumentation av Phile-templen, vilken visas som en anslutande utställning.

Stockholm i september 1975

Nationalmuseum — Eva Nordenson

Medelhavsmuseet — Carl-Gustaf Styrenius

Digitized by Google

Utställningens höga beskyddare:
H. M. KONUNG CARL XVI GUSTAF
ARABREPUBLIKEN EGYPTENS
PRESIDENT ANWAR EL SADAT

EGYPTISK HEDERSKOMMITTÉ

Youssef el Sebai
Arabrepubliken Egyptens kulturminister
Dr Gamal ed-Din Moukhtar
Understatssekreterare, president för egyptiska fornminnesförvaltningen
Moustapha Moukhtar
Arabrepubliken Egyptens ambassadör i Stockholm

SVENSK HEDERSKOMMITTÉ

Bertil Zachrisson
Utbildningsminister
Roland Pålsson
Riksantikvarie
Lars von Celsing
Sveriges ambassadör i Kairo

EGYPTISK ARBETSKOMMITTÉ

Dr Henri Riad
Generaldirektör i egyptiska fornminnesförvaltningen
Dr Abdel-Kadr Selim
Generaldirektör för Egyptiska museet i Kairo
Ibrahim el Nawawy
Intendent vid Egyptiska museet i Kairo
Sania Abdel-Aal
Intendent vid Egyptiska museet i Kairo

SVENSK ARBETSKOMMITTÉ

Dr Bengt Dahlbäck
Överintendent och chef för Nationalmuseum
Dr Beate George
Intendent vid Medelhavsmuseets egyptiska avdelning
Dr Eva Nordenson
Förste intendent vid Nationalmuseum
Dr Bengt Peterson
Förste intendent och chef för Medelhavsmuseets egyptiska avdelning
Dr Carl-Gustaf Styrenius
Museidirektör och chef för Medelhavsmuseet
Dr Bo Wennberg
Förste intendent vid Nationalmuseum

UTSTÄLLNINGSKOMMISSARIER

Bengt Peterson och Bo Wennberg

Digitized by Google

Vägen till Amarna

THUTMOSIS III OCH AMUN

Monumentala lämningar av farao Thutmosis III:s tempelbyggnader i Karnak i det gamla Thebe, resta åt gudarnas konung Amun, står ännu kvar. I östra delen av det stora templets mittaxel ligger pelarhallar, vars inskrifter och bilder betygar härskarens hyllning av Amun. Stora men nu fragmentariska skulpturer vittnar om kungens vilja till närvaro på denna heliga ort.

Under Thutmosis regering i första hälften av 1400-talet före Kristus når den egyptiska konsten en ny höjdpunkt. För första gången sedan tolfte dynastins individuellt betonade och karaktärsfyllda faraoskulpturer och med otrolig skicklighet skurna reliefer kommer man åter fram till en likvärdig artistisk och teknisk standard, som bakom sig har en bred och hos en stor konstnärsstam förankrad produktion. Förebilderna för denna den fast etablerade adertonde dynastins konst finns att söka i Mellersta riket. Inte så mycket är det hos den individualiserade konsten i tolfte dynastin som hos den arkaiskt präglade elfte dynastins litet tunga och kraftiga bilder, som även fortsätter i den begynnande tolfte dynastin. Det ligger en programmatisk tanke bakom; det rör sig om en ideologisk anknytning till de gamla thebanska furstar, som en gång lyckats ena Egypten efter mansåldrar av splittring. Men den nya blomstringen i konsten är inte bara en tekniskt fulländad upprepning av gamla schemata, i den ligger även hela den viljestyrka, idealitet och kraft, hela den ungdomliga attityd, som kom att förverkliga Egyptens uppgång till stormakt, sedan de sista striderna med hyksos-folket i mitten av 1500-talet blivit begynnelsen till en bred expansion.

Den officiella konst, som tillkommit under Thutmosis III:s tid – och under drottning Hatschepsut – har en klassisk prägel. Det är en konst, som förbinder gammal tradition med moderna krav. En blick på en skulptur av Thutmosis III (*Nr 1*), som hittats i Karnak, ger genast en klar uppfattning av den lugna harmoni och balans men samtidigt av den kraftladdade spänning och den vitalitet, som utgör bildens viktiga komponenter. Detta är en bild, som uttrycker det som egypterna kallade *maat*, ett oöversättligt begrepp innebärande hela världsordningens och kosmos fullkomlighet.

År 1436 före Kristus slutade Thutmosis III en regeringstid av femtiofyra år, en ovanligt lång bana, som varit fylld av storverk. Visserligen hade han varit minderårig vid kröningen, visserligen hade hans styvmoder Hatschepsut under hans tidigare kungaår styrt och ställt, men under trettiotvå år av självständig regering hade Thutmosis lett uppbyggandet av Egypten till en stormakt med vida domäner i främmande länder under sin domvärjo. Han kom att bli en portalfigur, en man vars minne bevarades i mänskors medvetande i hundratals och hundratals år, en man som inledde och kom att representera en ärofylld och av militära bragder präglad era.

Thutmosis var ej född kung, var ingen helt legitim tronarvinge. Hans fader Thutmosis II var gift med sin halvsyster Hatschepsut. Denna kvinna var "den stora kungahustrun", den som hade rätt att föra ätten vidare på tronen. Thutmosis var född av en sidohustru. Thutmosis II och Hatschepsut hade uppenbarligen blott ett barn i livet, en flicka vid namn Neferure. Tydligen har Thutmosis II före sin förtidiga död utsett sonen Thutmosis till tronarvinge. Detta har varit möjligt att genomföra och har legitimerats genom att Amuns mäktiga prästerskap i Thebe godkänt denna aktion. Möjligtvis har legitimiteten ytterligare stärkts genom att Thutmosis formellt i äktenskap förbundits med sin halvsyster Neferure.

Amuns tempel var Egyptens rikshelgedom. I Karnak, som ligger strax norr om det moderna Luxor, har man under årtusenden byggt upp en tempelstad, som är ett av antikens mäktigaste fornminnen. Kung efter kung har svarat för ständigt nya anläggningar, för pelarsalar och portar, för gårdar omgärdade av reliefprydda murverk, för statyer och tempelutrustning. Karnak utgör en av de största och vältaligaste källorna till Egyptens historia. Här har kungar låtit föreviga sina bragder i bilder och inskrifter, här har de bringat Amun krigsbyte och slavar. Amuns förvaltning kom att bli en stat i staten. Genom de ständigt växande donationerna – inte minst av fruktbart åkerland – kom prästerskapet att i praktiken kontrollera och ha inflytande över stora delar av det ekonomiska och politiska skeendet i landet. Detta märktes

Digitized by Google

kanske inte så mycket i begynnelsen men kom så småningom att bidraga till en konfliktsituation mellan två maktblock, Amuns prästerskap å ena sidan och kungen med stöd av militären på den andra.

Amun själv var en gud utan urgamla anor. Under Gamla rikets tid har man knappast hört talas om Amun. Det är först de thebanska furstar, som – sedan de enat det politiskt splittrade Egypten – utgör elfte dynastin som lanserar Amun. Han kommer att bli en riksgud, som mer och mer upptar aspekter av andra gudar. Han blir till slut ansedd som urguden och skaparguden. Som Amun-Re är han gudarnas konung, är han den obestridde härskaren över kosmos. I utbredningen och spridningen av Amuns kult kan man följa ett exempel på hur ytterst politiska skäl kan leda till en genomgripande omdaning av religiöst liv och hur kring en gudomlighet det kan växa upp en maktsfär som till slut – och det sker formellt i elfte århundradet före Kristus – skulle detronisera kungen av Egypten.

I det starka solljuset urskiljer man hieroglyftecknen markant. Knivskarpt inmejslade eller uthuggna tecken – bilder av alla slag – på väggyta efter väggyta i Karnak kan berätta om händelser långt borta i tiden. Fragmentariska texter, som finns bevarade i Karnak, berättar om hur Thutmosis III kom till tronen. Dessa inskrifter har tillkommit i kungens fyrtioandra regeringsår. Han blickar tillbaka och berättar om hur Amun utvalt honom att bli kung:

> Han är min fader. Jag är hans son. Han befallde mig, att jag skulle vara på hans tron, trots att jag bara var en som ännu satt som i sitt fågelbo. Han lät mig bli till inne i hjärtat. [Han bestämde mig att vara kung] – det är inte lögn, det finns ingen osanning i det – redan då jag var en barnunge, då jag var ett dibarn i hans tempel, långt före min invigning till präst.

Vid en fest i templet fanns den lille Thutmosis tillstädes. Amuns bild fördes i procession genom de långa mörka passagerna och ut i kolonnprydda salar. I en av dessa stod Thutmosis, när processionen kom. Bilden fördes runt och drog igenom kolonnsalen på båda sidor:

> De som var framför honom hade ingen aning vad det betydde, när han sökte mig på alla ställen. Men han kände igen mig och stannade . . . Jag kastade mig framstupa inför honom och var utsträckt på marken. Jag böjde mig djupt inför honom. Han ställde mig inför sitt Majestät, och jag ställdes sedan på härskarens plats.

På detta sätt började Thutmosis väg till tronen; utvald och understödd av Amuns präster är han redan från början i beroendeställning till staten i staten, försummar inte att öka Amuns rikedomar och uppföra nya och åter nya minnesmärken till gudens ära. Här finns en begynnelse till den motsättning mellan maktblocken, som drygt hundra år senare skulle – för egypterna mer eller mindre medvetet – leda till öppen konflikt.

Thutmosis III:s tempel i Karnak. (*Foto B. Peterson*).

Digitized by Google

SOLGUDEN FRÅN ON

Det i Bibeln nämnda On var solens stad. Grekerna kallade den Heliopolis. Den ligger nu inom det moderna Kairo, men av de gamla templen finns intet kvar. En obelisk från Sesostris I:s tid, 1900-talet före Kristus, är det enda som vittnar om gången storhet. Solguden Re hade sedan Gamla rikets slut varit en av de viktigaste gudomligheterna och ideologiskt hade kungarna alltsedan dess hyllat honom som sin fader. Till de monumentala prestationerna i egyptisk arkitektur och konst hör solsymboler; pyramider, obelisker och sfinxer är alla intimt förknippade med solguden. Re är som kosmisk skapargud upphov till allt och alla; han träder fram som solskivan på himlen, är den som ger liv åt jord och himmel, åt hela kosmos.

Under Nya riket kommer kulten av Re i hans många former och aspekter att växa och betonas. Kanske är detta en följd av den universalism och det internationella medvetande, som trots motsträvighet i teologiska kretsar måste ha varit en realitet hos stora grupper i samhället. Den på himlavalvet ständigt närvarande guden är inte bara Egyptens utan också de främmande folkens gud.

Det kunde synas som om en gud som Amun skulle komma i skymundan för Res växande betydelse och att olika till en början lokalt och historiskt begränsade gudomligheter skulle överskuggas av den av gammal hävd dyrkade solguden. Men istället för en motsättning kan man observera, hur till exempel Amun i sig upptar solgudens egenskaper, hur Amun blir Amun-Re. Detta är en företeelse som kallas synkretism, som inte är ovanlig i egyptisk religion. På sådant sätt kommer det spänningsförhållande, som hade kunnat leda till en konflikt, istället skickligt att överbryggas och biläggas. Som en följd av Amuns etablerade politiska betydelse kommer han under namnet Amun-Re att få överhöghet över alla gudar, att bli gudarnas konung, vilket är ett av hans stående epitet.

Men solguden dyrkas i många skepnader och under många namn. Den stora sfinxen vid Gize, tillkommen redan under pyramidbyggarnas tid i mitten av 2000-talet före Kristus, är under Nya riket ansedd som en uppenbarelseform av solguden Horus-i-horisonten, Harmachis; ibland kan detta namn dessutom kombineras med flera andra, Harmachis-Chepre-Re-Atum, alla omfattande aspekter av denne allsmäktige kosmiske skapare och härskare. Sfinxen har blivit till en solsymbol (*Nr 2, 3, 14*). Den är inte, sådan den förekommer i alla upptänkliga format på tempelgårdar eller uppställd i alléer, blott en heraldisk väktarfigur utan en uppenbarelse av guden själv.

Kungarnas anknytning till den stora sfinxen i Gize, störst av alla, kan tydligt beläggas i Nya riket. I slutet av 1400-talet före Kristus regerade de två kungarna Amenophis II och Thutmosis IV efter varandra. Den förre är genom flera inskrifter känd som en mästare i sportsliga bragder. Under egyptiska arkeologers utgrävningar i Gize hittades ett litet tempel, som denne kung låtit uppföra precis intill sfinxen. Flera inskrifter har hittats där (*Nr 5*), men intressantast är en stor minnessten, vars inskrift berättar om hur kungen som tronföljare rastat vid pyramiderna och om hur han, sedan han väl blivit kung, beslutat bygga ett rastställe där:

> ... Han spände för hästarna i Memphis vid palatset och stannade sedan vid Harmachis rastplats. Han blev där en stund, lossade hästarna och besåg det kunniga arbete, som utmärker denna rastplats, som tillhör de saliga kungarna Cheops och Chephren. Hans hjärta önskade föreviga deras namn. Han lade detta på minnet, tills det som hans fader Re hade bestämt för honom skulle inträffa.
>
> Sedermera uppsteg Hans Majestät på tronen. Kobran tog plats på hans hjässa. Fast stod Res avbild på sin post. Landet och dess invånare var tillfreds under sin herre Aacheperure. Han regerade över De Båda Länderna, alla främmande länder var sammanbuntade under hans fötter. Då kom Hans Majestät ihåg den plats, som han roat sig på i närheten av Harmachis pyramider. Man befallde att ett rastställe skulle uppföras där. I det skulle man ställa upp ett minnesmärke av vit sten, på vilket skulle inhuggas hans stora namn Aacheperure, älskad av Harmachis, beskänkt med liv för evig tid.

Efterträdaren på tronen Thutmosis IV har också efterlämnat en märklig inskrift. Denne kungason var troligen inte legitim tronföljare utan har kanske fått sitt ämbete genom en kupp eller intrig. När man 1816 för första gången röjde undan sanden mellan den stora sfinxens framtassar hittade man flera inskrifter. Mitt framför sfinxens bröst stod ett stenblock med hieroglyfinskrift, som tillskrivs Thutmosis IV. Det står fortfarande på sin ursprungliga plats.

Det framgår av den på många ställen starkt skadade texten, att Thutmosis som prins brukade jaga i öknen från sin med hästar förspända lätta,

Digitized by Google

tvåhjuliga vagn. På middagen rastade man vid sfinxen. Uppvaktningen och kungen fick sin vila. Thutmosis uppsökte sfinxen:

Han satte sig i denne store guds skugga. Sömn och slummer grep honom vid den tid, då solen står rakt i hjässan. Han märkte då, att denne härlige guds Majestät talade med sin egen mun liksom en fader talar till sin son:

"Se på mig, kasta en blick på mig, min son Thutmosis. Jag är din fader Harmachis-Chepre-Re-Atum. Jag skall giva dig mitt jordiska kungadöme i spetsen för de levande. Du skall bära Övre och Nedre Egyptens kungakronor på fursten Gebs tron. Dig tillhör jorden i sin helhet och allt som Allhärskarens öga upplyser. Ditt är Egyptens överflöd, dina är alla främmande länders gåvor. Mitt liv har varat i många år. Mitt ansikte är vänt mot dig, mitt hjärta står efter dig. Du är en mitt väsens beskyddare. Jag lider smärta i mina fina lemmar. Sanden i den öken, där jag befinner mig, närmar sig. Skynda till mig och gör, vad mitt hjärta länge önskat. Jag vet att du är min son och beskyddare. Sätt igång, se jag är med dig. Jag är din ledare."

Slutet av inskriften har till stor del gått förlorad.

Fyndet av Thutmosis IV:s stele mellan sfinxens framtassar. (Efter Vyse, Pyramids of Gizeh).

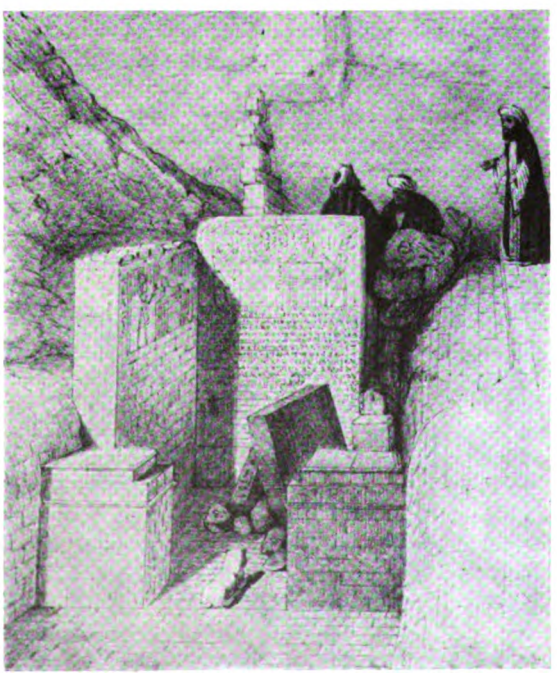

Det framgår, att prinsen vaknar och åstundar att fara till palatset för att skaffa fram offergåvor åt sfinxen. Sanden har lägrat sig över denne gud, Thutmosis är ombedd att befria Harmachis. Som tack blir han utvald till tronföljare; om sanden försvinner, är kungariket hans. Som kung har Thutmosis verkligen utfört en restaurering av sfinxens område. Därom vittnar bland annat tegelstenar stämplade med hans namn, som förekommer i reparationerna. Men tydligt belyser inskriften solgudens betydelse; honom kan kungen åberopa för att legitimera sin tronbestigning, han är en storhet och ideologisk maktfaktor, som stundom kan vara Amuns jämlike i denna tid.

Inte bara pyramider och sfinxer utan även obeliskerna, ibland 20–30 meter höga monoliter av granit, är traditionellt förknippade med solguden. De är kultsymboler, som har rests på öppna tempelgårdar redan i Gamla riket. I Nya riket förekommer de i alla storlekar (*Nr 4*); de största bevarade finns i Amuns helgedomar. I Karnak står ännu två, utanför Luxor-templet en. Så vittnar dessa bland mycket annat om den synkretism som under Nya riket kom att göra Amun till fokuseringspunkt i den omvandlingsprocess, som egyptisk religion genomgick, en process som lät ana en enda mäktig gud bakom de många olika namn och gestalter, som utgjorde det egyptiska pantheon. Men samtidigt vittnar detta också om den betydelse som solkulten hade, vilken så genomgripande kunde sätta sin prägel på Amun, från början en obetydlig lokalgud i Thebe.

AMENOPHIS III OCH DROTTNING TEJE

Under Amenophis III:s långa regeringstid, inalles kanske trettioåtta år, kommer Egypten att uppleva en blomstring, som saknar motstycke. Landet är centrum i den dåvarande världen, ett land vars makt och kultur når långt ut över de naturliga gränserna, ett land vars internationellt gångbara hårdvaluta guldet aldrig tycks sina. Under Amenophis III upplever Egypten en lång fredstid. Det hettitiska riket långt upp i Mindre Asien och norra Syrien har ännu inte växt till en hotande makt och med närmareliggande politiska grupperingar har man goda diplomatiska relationer. Endast perifera skärmytslingar stör rikets gränser.

I Luxor, den främsta av Egyptens fornminnesplatser, betygar otaliga monument den elegans och förfining, som kännetecknar denna tids konst och arkitektur. Kungen och kretsen kring honom

Digitized by Google

Mittaxeln öst-väst i Karnak med de stora obeliskerna. I förgrunden delar av Thutmosis III:s tempel. (Foto B. Peterson).

är de främsta avnämarna av konstnärernas och hantverkarnas produkter. Kungen är den dominerande byggherren. I Amuns tempel, i Karnak reses nya stora byggnadspartier, en halvmil söderut i Luxor kommer ett helt nytt tempel åt Amun att växa upp. Luxor-templet är bland de förnämsta exponenterna för Nya rikets arkitektur, ett tempel, vars kärnparti helt kan tillskrivas Amenophis III, men vars utvidgning fortsatts av främst Ramses II.

På västra Nilstranden, på den fruktbara slätten framför de sterila gravbergen i väster anläggs ett stort palats, vid Malkata, vars bedrövliga rester idag inte kan giva någon som helst föreställning om den helt underbara miljö som funnits där: trädgårdar, dammar och stora svala rum, där väggmålningar i klara färger lyst upp i dunklet. Också på västsidan byggs kungens dödstempel, fjärran från den ensligt belägna graven i Kungarnas dal. Det var en kultplats, där kungen till evig tid skulle tillförsäkras allt liv, all hälsa och all lycka. När man idag kommer på vägen från färjan och passerar platsen för detta oerhörda tempel, ser man nästan bara de två stora portalfigurerna, vittrade och spruckna. Det är Memnonstoderna, de sittande kungabilderna, som varit en av det antika Egyptens stora turistattraktioner. Nya utgrävningar har frilagt partier av templets inre, fragment av en sällan skådad storslagenhet och elegans.

Amenophis III:s regeringstid blev till en guldålder, som senare faraoner strävar att efterlikna. Den ekonomiska blomstringen hade utlöst en omfattande verksamhet i konst och kultur; kronans och templens men även privata medel bidrager till en betydligt intensifierad verksamhet. Vad som skedde i den offentliga sektorn skedde i kungens och gudarnas namn. All makt var teoretiskt i kungens händer. Men förvaltningen sköttes praktiskt genom ett mycket utvecklat byråkratiskt system. I spetsen fanns två vesirer, skattmästare och domänförvaltare. Templen hade en egen förvalt-

Digitized by Google

ning men indirekt kunde denna kontrolleras av kungen genom att han fick utse de höga ämbetshavarna. På så sätt hade kungamakten ett inflytande i de främsta städerna, i nyckelpositionerna i Thebe, Heliopolis och Memphis. Dessa städers gudar var också de främsta, alltså Amun, Re och Ptah. Det är möjligt att det funnits en motsättning mellan templens makt och kungamakten på ett medvetet plan; det är möjligt att allt inte fungerat så väl. Man har tänkt sig att de traditionellt konservativa element, som prästerskapet utgjorde, var främmande för den moderna, realpolitiska styrelsen av Egypten och dess genom expansionen ofrånkomliga kontakt med tidigare obekanta kultursfärer, vilka kunde bidraga till en uppluckring av den fast rotade ideologiska bildning som Egypten teoretiskt utgjorde. Prästerskapets makt hade kraftigt ökats genom de ekonomiska tillgångar, de stora tributer, som vid varje fälttåg tillfördes Amuns förvaltning. Det är tänkbart att man tvingats in i en cirkelgång, där kungen för att blidka den motpart prästerskapet utgjorde måste företaga längre och längre fälttåg för att kunna giva större och större tributer av land, slavar, kreatur och byte. Men den yttre bilden av förhållandet mellan kung och gud tyder inte på någon missämja. De långa inskrifterna betygar istället ömsesidig vördnad. Amenophis III har i Luxortemplet framställt sin gudomliga börd och sin födelse, hur Amun avlar honom och hur gudakretsen deltar vid hans födelse. Amun och Amenophis är fader och son. Kunganamnet Amenhotep – mest använt i den grekiska formen Amenophis – betyder Amun är tillfreds. Så kunde det också tyckas vara.

I februari 1905 hittades en grav i Kungarnas dal i västra Thebe. Under sten och grushögar påträffades ingången till en av de många klippgravar, som under Nya riket höggs ut för främst faraonerna här inne i denna avsides dalgång bland de gulbruna, skrovliga thebanska bergen, där stillhet och tystnad råder. Graven var så gott som helt oplundrad, dess ägares mumier låg i frid i sina kistor. De som låg där var Yuya och Tuya omgivna av hela sitt möblemang, stolar, sängar och husgeråd, allt upptänkligt från smycken till stora vagnar att spänna hästar framför (*Nr 7, 8*).

Yuya var en hög kavallerifficer från mellersta Egypten och hade vid sidan om en prästfunktion hos guden Min i Achmim. Han spelade en inflytelserik roll vid hovet, möjligtvis var han en släkting, kanske en bror till Amenophis III:s moder Mutemwiya. Hans hustru Tuya kan ha kommit från ett kungligt harem och hade själv prästinneämbeten både i Achmim och Thebe.

Fyndet av Yuyas och Tuyas grav var inte bara intressant, därför att nästan allt i den var intakt och välbevarat utan också därför att dessa personer fått vila just i Kungarnas dal. Det visar att de intagit en undantagsställning, detta att de fått sin bostad för evigheten på en plats, som var reserverad för faraonerna. Den speciella roll de hade bestod i att de var föräldrar till Teje, Amenophis III:s stora kungahustru, den kvinna, vars avkomlingar hade successionsrätt till tronen.

Familjen var måhända stor. Kanske hade Teje två bröder. Utan tvivel var Inen hennes bror, en man som hade ett högt prästämbete hos Amun i Karnak. Om Eje var hennes bror är däremot oklart. Man har hävdat att denne man, som under många år var en förgrundsgestalt, en skicklig politiker under Echnaton och dennes närmaste efterföljare och så småningom själv kung av Egypten, var Tejes broder.

Amenophis III hade många hustrur. Det traditionella haremet bestod av hundratals kvinnor. Vi känner flera tillfällen, när politiska giftermål ingåtts. Till Amenophis kom till exempel en gång en prinsessa från Mitanniriket uppe i norra Syrien. Hon hade ett följe av 317 kvinnor. Men hela tiden alltifrån de första regeringsåren är det Teje, som är Amenophis III:s främsta gemål. Hon nämns alltid tillsammans med honom, det är hon som i de officiella bilderna träder fram vid hans sida. De båda kommer med tiden också att omfattas av en kult, som får egna monument, ett steg mot kungens gudomliggörande, som Amuns präster säkert inte sett med blida ögon.

Det har många gånger tolkats som ett politiskt utspel, att kungen gifte sig med en borgerlig kvinna och upphöjde henne till drottning. Detta skulle ha kunnat vara en utmaning riktad mot det konservativa tänkande, som främst skulle representeras av Amuns prästerskap. Kungen har på ett ovanligt sätt annonserat sitt äktenskap liksom för övrigt även andra händelser under regeringstiden. Han har låtit prägla stora skarabéer, stora stenskalbaggar med inskrifter, vilka likt moderna minnesmedaljer spreds över land och rike. Giftermålsskarabéen omtalar kort och gott, efter att ha räknat upp kungens många hävdvunna titlar, att den stora kungahustrun är Teje: "Hennes faders namn är Yuya, hennes moders namn är Tuya. Hon är en mäktig konungs hustru. Hans gräns i söder sträcker sig till Karay och den i norr till Naharina".

Digitized by Google

Kolonner i Luxor-templet. (*Foto B. Peterson*).

Digitized by Google

Men man får inte glömma, att Yuya inte var vilken man ur folket som helst. Att han i detta, liksom i andra sammanhang nämns utan titlar kanske beror på att han var alltför välkänd för att behöva några. Hans tillhörighet till det dynastiska huset gjorde honom till en man i staten. Uppenbarligen har Amenophis äktenskap ägt rum vid mycket unga år såväl för honom som för Teje. Det bör ingalunda ha varit en romantisk tillfällighet eller en politisk gest.

Teje och Amenophis kommer att få ett långt liv tillsammans. Teje kommer att föda många barn. Hennes son tronföljaren, den blivande Echnaton, tog som kung i Amarna emot sin moder änkedrottningen, som kom med dottern Baketaton, en liten flicka. Teje fick ett långt liv, men när och var det slutar vet man ej. En grav i Kungarnas dal troddes en gång tillhöra henne, men så var säkerligen inte fallet, trots att vissa föremål där bar hennes namn. Teje är en nyckelfigur under 1300-talet, men många gåtor kvarstår kring henne. Vad många tror, är att hon var moder till mer än en kung; även Tutanchamun skulle stamma från henne och Amenophis.

Skulpturhuvud av drottning Teje, Ägyptisches Museum, Väst-Berlin. (*Foto Berlin*).

AMENOPHIS, HAPUS SON – ÄMBETSMAN OCH GUD

En av de mänskligaste av gudar var Amenophis, Hapus son. Till honom kunde man komma med sina bekymmer och sjukdomar, åt honom skänkte man sitt förtroende i vardagliga trångmål såväl som i hälsans ofärd. År 626 före Kristus lät en prinsessa, dotter till farao Psammetichos I, göra en liten staty av Amenophis, på vars sockel en bön mejslades in:

O prins Amenophis, Hapus son, sann i tal, kom o gode läkare. Se, jag har ont i ögonen. Du må låta mig bliva frisk genast. Som ersättning har jag gjort denna (staty) åt dig, jag kungadottern, prinsessan, den av kärlek söta Meret-Neith, i trettiosjunde året under den gode guden, bragdernas herre Psammetichos, given liv för evigt.

Så gick det för en under Amenophis III mångbetrodd ämbetsman. Han blev i likhet med kung Djosers förtrodde Imhotep en gudomlighet, till vilken man kunde vända sig i nödens stunder. På sätt och vis hade Amenophis redan under sin livstid en sådan roll. Till honom, som hade så många ämbeten och uppdrag, kom folk från norr och söder. Själv stammade han från en enkel landsortsfamilj, fadern var skrivare och sonen ärvde faderns ämbete. Men sedan bar det uppåt i karriären, tills han i praktiken och i stor utsträckning även formellt hade hand om mycket av landets affärer.

Ett antal stora statyer föreställande Amenophis, Hapus son, har hittats i Karnak, där de varit uppställda. Deras inskrifter utgör det viktigaste materialet till hans biografi. Mycket av det som står i de inhuggna hieroglyfraderna kan tyckas som floskler och självberöm, men det ger oss ändå viktiga inblickar. Som kunglig skrivare har Amenophis haft del i rikets affärer, han har dessutom sysslat med att rekrytera folk till olika arbetsuppdrag, har administrerat transporter av krigsfångar, övervakat gränsposteringar, tagit del i kolonialpolitiken i Nubien. Hans rad av titlar är imponerande: "greven och fursten, sigillbevararen, den ende vännen, munnen som håller folket lugnt, den kunglige skrivaren, mönstringsskrivaren, solfjädersbäraren på kungens högra sida, chefen för alla kungens arbetsföretag, festledaren hos Amun, föreståndaren för prästerna hos Horus från Athribis, chefen för arvprinsessans förvaltning, offerprästen i Guldhuset, överhuvudet för gardestrupperna".

Bland Amenophis viktigare värv har säkerligen varit ledningen av kung Amenophis III:s stora

Digitized by Google

byggföretag i Thebe. Man får betrakta Amenophis som en av ledarna för tempelbyggena såväl i Luxor som i västra Thebe, som den som följt arbetet från stenbrotten till reliefskärningen och färgläggningen. Han är chef för alla arbeten och berömmer sig av hur han låter transportera kolossalstatyer av kungen till deras bestämmelseplats. De stora Memnonstoderna är hans verk. På en av sina statyer håller han en papyrusrulle i knäet. Texten som är inhuggen på den har mycket att berätta (*Nr 6*):

Given som en gunstbevisning av kungligt slag till greven och fursten, sigillbevararen, den ende vännen, den kunglige skrivaren, mönstringsskrivaren Amenophis, sann i tal.

Han säger: Kungen gjorde mig till chef för arbetena i Sandstensberget (Gebel el Ahmar) för att leda utförandet av monumenten åt hans fader Amun i Karnak. Jag frambragte synnerligen mäktiga monument, statyer av Hans Majestät i kunnigt arbete, vilka förts från det nordliga Heliopolis till det sydliga Heliopolis (Thebe). De har intagit sin plats väster om . . . Min herre har gjort mig en utsökt gärning. Han har placerat statyn av mig i Amuns hus och han vet att den skall stå där för evigt.

På sockeln finns en inskrift som visar hur Amenophis statyer varit mål för fromma mänskor, som velat framföra böner och önskningar till Amun i Karnak. Denna text är jämte andra liknande belägg för hur Amenophis fått rollen som medlare mellan mänskorna och guden; här finns begynnelsen till Amenophis egen upphöjelse till gudom:

O norr och söder, o alla ögon som skådar solen, ni som kommer medströms eller motströms till Thebe för att med bön söka gudarnas herre, kom till mig. Jag skall förmedla det som ni säger till Amun i Karnak. Giv mig ett offer, gör ett libationsoffer av det som ni har i handen. Jag är en förespråkare, som kungen har tillsatt för att lyssna till bönernas ord, för att lyfta fram De Båda Strändernas ärenden.

Redan i sin livstid åtnjöt Amenophis synnerliga gunstbevis från kungens sida. När denne firade regeringsjubileum var Amenophis naturligtvis med. Han säger om sig själv: "Han mottog smycken av guld och alla slags värdefulla material. Hans hals fick en krage av rent guld och av alla slags material. Han satt på ett gyllene säte framför den kungliga plattformen. Hans kropp var klädd i fint tyg, linne av bästa sort . . ."

Och slutet blev ståtligt. Amenophis fick uppföra ett eget tempel i raden av kungliga dödstempel på Thebes västsida, en unik äresbetygelse, som gjort honom till en odödlig gestalt än mer. Idag finns nästan ingenting att se av detta tempel, av dess reliefer, dess vattendamm och skuggiga trädgård. På en dammig kulle framför foten av bergen med klippgravar finns blott vaga rester av murverk. Men i sina statyer fortlever Amenophis. Det eviga namn han önskade är ännu vid liv.

SOLGUDEN I AMUNS TEMPEL

Amenophis III:s efterträdare blev en av hans söner med Teje, en son som bar faderns namn. Under vilka omständigheter Amenophis IV blev utropad till kung är obekant. En av de dunkla punkterna i hans historia är huruvida han samregerat med sin fader under de tio första regeringsåren eller ej. Med nuvarande fragila källmaterial är en entydig lösning på detta problem ej möjlig. Man får lämna båda alternativen öppna, men en uttalad tendens finns nu till förmån för ett accepterande av denna samregering.

Amenophis IV har blivit mera känd som Echnaton, som den kung som propagerade och genomförde kulten av solguden Aton och lät den vara den enda giltiga kulten. Detta får emellertid ofta överskugga det faktum, att det tog tid att utveckla den nya läran, att flera år gick innan Aton blev den ende och allsmäktige.

Som samregent med sin fader har Amenophis IV deltagit som byggherre av en stor portal i Karnak, ett bygge åt Amun i traditionell stil. Men ett av hans första till synes självständiga företag i Karnak – ännu under samregeringen och kanske med övertagande av planer som påbörjats av fadern – består av uppförandet av en eller flera helgedomar åt solguden Re-Harachte från Heliopolis. Huruvida detta från början inneburit ett brott mot traditionen är svårt att säga. Den solgud, som hyllats, har framställts i mänskogestalt med falkhuvud krönt av en solskiva, alltså som gängse bilder av Re-Harachte, Re-Horus-i-horisonten; blott kallas han här "Re-Horus-i-horisonten, som jublar i horisonten i sin egenskap av ljuset, som är i solskivan", en närmare specificering av denne gud, som existerat redan före Amenophis IV.

Anknytningen till Heliopolis är uppenbar. Att bygga tempel åt den heliopolitanske solguden i Amuns helgedom i Karnak är i och för sig inget märkligt, eftersom templet i alla tider upplåtit mark åt andra gudar, åt gästkulter, som väl integrerats i Karnaks kult- och festcykel. En inskrift,

Digitized by Google

som finns i sandstensbrotten i Gebel Silsile, långt söder om Thebe, berättar om hur Amenophis IV satt igång arbetena i Thebe:

> Första gången Hans Majestät givit order till [. . . . .] att sätta igång alla arbetare från Elephantine i söder till Samhudet i norr samt till ledarna för armén för att göra en stor insats och bryta sandsten för uppförandet av en stor *benben*-helgedom åt Re-Harachte i hans egenskap av ljuset som är i solskivan i Karnak. Se ämbetsmännen, vännerna och cheferna för standaret var ledare för hans kommission vid transporten av stenen.

Vad Amenophis III eventuellt startat i Karnak till förmån för Re-Harachte vet vi inte. Den helgedom som Amenophis IV här talar om är emellertid med visshet någonting alldeles nytt för Thebe, måhända ett medvetet drag i en religiös politik. Från Heliopolis stammade grundmönstret för den nya anläggning, i vilken en hög obelisk (*benben*) i centrum av en öppen gård utgjorde kärnan. Den välkända solsymbolen, som ju även tidigare kunnat knytas till Amun-Re, kan i Amenophis IV:s Karnak-anläggning ha fått en helt ny tyngd och betydelse. Kungen har i sin traditionella roll som överstepräst och kultledare spelat ut en av honom favoriserad gudom med ett specifikt program gentemot den tidigare allt och alla dominerande Amun-Re. Med detta kom också att följa ett nytt dekorprogram i templen, som dessutom med en ny teknik till synes bröt med de gamla thebanska traditionerna.

Ej blott i Karnak utan även i de urgamla städerna uppe i norr lät den nye kungen bygga tempel. I Heliopolis och Memphis finns inget kvar av dessa gamla helgedomar. Mycket av det som fanns på ruinfälten strök med, när det medeltida Kairo växte upp, som här lätt kunde tillfredsställa behovet av färdiga stenblock. Så har man funnit karakteristiska block från denna tid, fragment av reliefer och inskrifter inmurade i stadsportar och moskéer. Icke osannolikt har kungen svarat för en landsomfattande byggverksamhet såsom brukligt var, men tyvärr är denna mycket svår att dokumentera. Enstaka block som hittats på skilda platser behöver inte alls vara ursprungliga där; de finaste relieferna från Amarna kommer från Hermopolis.

Amenophis IV:s reliefer är alltid lätta att känna igen, ty de är skurna i en säregen och karakteristisk stil. Det finns blott få exempel på en verksamhet i efterföljd av Amenophis III:s mycket eleganta och idealiserande stil i upphöjt arbete. Huvudparten av Amenophis IV:s reliefer är ensamstående i egyptisk konst såväl i stil som i teknik. Det är främst i Karnak, som man finner en överväldigande bekräftelse på detta.

ETT ARKEOLOGISKT PUZZLE

Upprepade gånger har man i Karnak, men även i templet i Luxor, träffat på sandstensblock av ungefär likformigt format, som burit reliefer eller inskrifter, som gjort det klart, att de stammar från Amenophis IV:s byggenskap (*Nr 34–54*). Hans tempel har rivits inom få decennier efter hans regeringstids slut och stenblocken har använts som byggmaterial, främst som utfyllnad i nya konstruktioner. Sedan man sporadiskt vid flera tillfällen plockat fram sådana block vid olika undersökningar i Karnak, har man vid andra tillfällen inlett arkeologiskt arbete, målinriktat på just

Pyloner i Karnaks syddel; nionde pylonen omgiven av byggnadsställningar. I förgrunden den heliga sjön. (Foto B. Peterson).

Digitized by Google

Block från Echnatons tempel liggande i Luxor. (Foto B. Peterson).

detta slag av block. Det har lett till att man på 1960-talet börjat att montera ned till grunden en hel portal, en pylon i Karnaks syddel, den nionde pylonen, för att tömma den på block. Detta arbete har varit framgångsrikt, men det viktigaste arbetet är att nu lägga samman dessa bitar, att foga dem samman som bitar av ett puzzle. Medan franska och egyptiska arkeologer har ägnat sig åt att plocka fram blocken är amerikanska vetenskapsmän sysselsatta med en databearbetning för att samla samman bildfälten. Detta gigantiska arbete omfattar inte bara block från nionde pylonen utan överhuvud alla som kunnat dokumenteras, sammanlagt 35–40 000, ett arbete som blott är i sin början. Visst har redan påtagliga resultat redovisats, men det är trögt före. Ett av de mest konkreta resultaten är att man i det nya museet i Luxor kunnat bygga upp en hel vägg med relativt sammanhängande scener; ett annat resultat är naturligtvis att dessa reliefer nu på ett helt annat sätt än tidigare kommit i fokus för konstforskningens intresse och så givit möjlighet till en mera nyanserad bild av konstskeendet i begynnelsen av Amenophis IV:s regeringstid.

Den exakta omfattningen av dessa nya anläggningar i Karnak känner man inte. Vid utgrävningar på 1920-talet lyckades franska arkeologer finna rester av en anläggning öster om Karnak, utanför själva tempelområdet. De inskrifter som finns bevarade på blocken från Karnak överhuvud nämner ofta namnen på tempel åt solguden. Att döma efter dessa har det funnits ett flertal, kanske åtta helgedomar. I detta avseende förväntas utvärderingen av Karnak-materialet kunna giva nya ledtrådar. Amenophis IV har uppenbarligen inte byggt i Karnaks inre utan med respekt för det som redan stod hållit sig till de yttre ändarna av Karnaks huvudaxlar öst-väst och nord-syd. Arkeologiskt torde det vara svårt att nu kunna komma åt rester av fundament, eftersom det delvis skulle implicera förflyttandet av nu stående konstruktioner, något som inte är omöjligt men som kräver ekonomiska och tekniska resurser, som man idag ej förfogar över.

Digitized by Google

KUNGEN OCH SOLEN

Bland de märkvärdigaste och mest egenartade konstverken från Karnak är det antal kolossalstatyer av kungen, som man på 1920-talet påträffade i anläggningen längst i öster (*Nr 10, 11*). Dessa ursprungligen omkring fyra meter höga statyer, tycks, när man idag betraktar dem i Kairomuseet, ha ett apart och högst ovanligt utseende, men om man försöker se dem snett nerifrån – som den gjort som passerat genom den långa hall längsmed vilken de stått – är inte verkan så brutal. Men det är onekligen något nytt i egyptisk konst, som här introducerats. Det består i en ny accentuering, en ny emfas av den i farao inneboende vitaliteten och kraften av nyskapande karaktär. Det är inte längre den bålde krigaren, den handlingskraftige uppfyllaren av det traditionella program som låg i själva skapelsens idé, i den kosmiska roll Egypten hade att uppbära. Det är fastmera den gudshängivne farao, som i sin person själv uttrycker skapelsens innersta mening, förkroppsligar den harmoni och balans, som är gudomligt given. Det är en ny och förandligad uttolkning av *maat*-begreppet, som ligger bakom den nya konsten men dessutom en ny uppfattning om kungens gudomlighet. Denne är själv den jordiska inkarnationen av den skapande urguden; den yttersta konsekvensen är i detta fall kungen såsom en uppenbarelseform av solguden själv.

Bakom denna nya konst får man se kungen själv som den initierande kraften. Den emanerar från honom och är centrerad kring honom. Den är helt i linje med den kult av den speciella form av solguden, av Aton, som genom Amenophis IV får en särskild emfas för att småningom vinna en exklusiv ställning. Man ser denna anknytning till solguden också i minsta detalj och då särskilt tydligt i reliefkonsten. En helt ny teknik kommer i användning, där reliefen i varje figur eller föremål oftast är djupast i dess övre del för att sedan långsamt höja sig. Det är frågan om nedsänkta reliefer. Det är ett helt nytt ljus och skuggspel, som kom att sätta sin prägel på de med den nya tekniken nyanserade väggfälten. Det var ju nu fråga om tempel åt solguden, vilka efter alla vittnesbörd från Karnak och Amarna har byggts utan tak. Under öppen himmel dyrkades solen och på ett tidigare aldrig skådat sätt har solen medverkat i den nya konsten, spelat med sitt ljus och dagligen framkallat ständigt nya effekter, givit ett oanat liv åt dessa bilder. Den egyptiska tempelkonsten har genom Amenophis IV lyfts från mörker till ljus.

De ikonografiska temata är också nya. Borta är alla traditionella mytologiska bilder, borta är det egyptiska pantheon till förmån för solguden, vilken i Karnak efter en kort tid inte längre framställes som en falkhövdad mänskogestalt utan som en solskiva, vars livgivande strålar sänks ned till människornas värld. Mottagarna av solens strålning, av de tecken på liv och lycka han skänker är främst kungen och hans drottning. De förekommer inte bara i rituella sammanhang frambärande offer eller deltagande i fester. Det finns i det nya materialet scener, som aldrig tidigare skådats i tempel, till exempel kungen och drottningen i med hästar förspänd vagn körande ut under den strålande solen. Det är scener, som måhända tidigare kunnat förekomma i palatsmåleriet, från vilket dock så föga bevarats, att det utgör en okänd faktor för egyptisk konstvetenskap. Förutom bilder av den kungliga familjen förekommer i templen också otaliga genrescener hämtade från arbetena i tempelförvaltningen alltifrån bagarnas arbetsplats till fågelgårdarnas virrvarr. Men även krigsscener av traditionell karaktär har nu observerats, något som tidigare varit obekant i Amenophis IV:s konst.

Till det nya i konsten hör inte blott tekniken och de nya temata utan även sättet att återgiva det sedda. Mycket mera än tidigare arbetar konstnärerna med en *snapshot*-teknik, som gör att bilderna lyfts ut ur den evighet, som annars så genomgående karakteriserar den egyptiska konsten. Här kan vi betrakta en verklighet, som dokumenteras på ett mera aspektrikt sätt än tidigare, nu kan man finna en aktualitet, även ett samspel mellan de framställda personerna eller händelserna, som giver också den enskilde individen ökad betydelse i det konstnärliga dramatiska sammanhanget. Nu är individen, när framställningen är som bäst, inte längre en stereotyp statist utan en karaktär. Ytterst kunde man söka ursprunget till detta i en helt ny uppfattning om mänskan och naturen, något som också kommer att träda fram i litteraturen, i de berömda hymnerna till solguden Aton.

Ännu i Thebe har Amenophis IV firat åtminstone ett regeringsjubileum, en *sed*-fest, som avsåg att giva honom förnyad styrka och gudomlig bevågenhet. Det var en hävdvunnen fest, som förr firades efter trettio år på tronen, men som nu blivit ett mera rutinartat tillfälle att utveckla prakten och högtidligheten i ett ålderdomligt ceremoniel. Det är möjligt att den anläggning, som uppförts i Karnaks östdel varit avsedd för kungens *sed*-fest. Där framställer skulpturerna honom i olika kungakronor, där håller han härskarens attri-

Digitized by Google

but spira och piska. Men en skillnad i förhållande till föregående kungars fester är att det nu blott finns en gud, som ensam råder över alla de små kapell, som kungen följande festens ritual skall besöka; blott solguden Aton, solskivan med de livgivande strålarna finns på de relieffragment, som tros härstamma från denna anläggning.

Kulten av Re-Harachte som solgud har förändrat karaktär. Från och med Amenophis IV:s fjärde regeringsår kommer han att dyrkas enbart i form av solskivan. Tonvikten läggs på solen som himlakropp och det dogmatiska namnet får uttrycka gudens egenskaper, "Re-Horus-i-horisonten, som jublar i horisonten i sin egenskap av ljuset, som är i solskivan (Aton)". Men i inskrifterna talar man för korthets skull bara om Aton, ursprungligen blott beteckningen på just himlakroppen som solskiva. Det dogmatiska namnet vänder sig mot den synkretism, som karakteriserar Amuns teologi, den solarisering, som gjort honom till Amun-Re. Det vänder sig också mot den mångfald gestalter, som gudarna hävdvunnet uppenbarade sig i, och fastslår en enda gudagestalt, solskivan. Det är en helt ny kosmisk och historisk uppfattning, som ligger i kungens program. Det rör sig inte längre om en gud, som i en mytisk urtid skapat världen, utan om en gud, som ständigt på nytt skapar och återskapar kosmos med sitt strålande ljus. Guden är städse närvarande och regerar samtidigt med kungen. En tideräkning kom att påbörjas, där kungens och gudens regeringsår sammanfaller.

En gud, *en* gestalt är det program, som vinner dominans i det fjärde regeringsåret. Men det tar tid innan denna officiella proklamation tillintetgör de gamla gudarna. Ännu i femte året skriver en präst i Memphis till kungen och underrättar honom med besked om offer till olika gudar. Än har inte Atons exklusivitet kommit att låta andra gudars ritualer och fester att tyna bort. Men kungen tar till radikala grepp för att klart kunna uttrycka det nya gudaväldet. Han ändrar sitt namn. Amenophis, "Amun är till freds", kan ju denne kung inte längre heta. Han blir istället Echnaton, "Den som är angenäm för Aton". Men ett ännu radikalare steg betydde hans avfall från Thebe, där hans efterföljare och trogna åtminstone så småningom satte igång en systematisk förstörelse av Amuns monument; bilder och inskrifter hackades bort och sönder och samman. Gudarnas konung och världens härskare tillintetgjordes. Det var tid att lämna det gamla.

Stele med bild av Thutmosis III offrande till Amun. Gudens bild har förstörts av Echnatons anhängare. Tillhör Nationalmuseum, NME 21. (Foto M. Sjöblom).

ECHNATON – KUNG I ACHETATON

Enligt den sannolikaste dateringen har Echnaton i sitt femte regeringsår, på den fjärde dagen i den fjärde vårmånaden samlat en liten krets av följeslagare på en vidsträckt och soldränkt ökenslätt i Mellersta Egypten. Den låg halvmånformad på Nilens östra sida omsluten av skrovliga berg, som man nådde först efter en lång vandring från stranden. Kungen förkunnar här, att Aton önskat, att han invigde den platsen åt honom. Det är Aton, som fört kungen hit och befallt honom att bygga en stad på denna plats, som ingen någonsin rört, den som tillhör varken gud eller mänska. Så talar kungen till Aton, lovar uppfylla hans önskan och lovar att själv bo i staden, som kallas Achetaton, "Atons horisont". Ingen skall kunna förmå honom att annorstädes finna en ort att viga åt Aton. Vidare lovar Echnaton att bygga tempel på olika ställen i staden, palats för sig själv och drottningen, en grav för sig själv och sin familj i östbergen, en grav åt den heliga Mnevis-tjuren (en

Digitized by Google

uråldrig tjurkult från Heliopolis, som Echnaton tydligen velat bibehålla), gravar åt Atons präster och åt alla ämbetsmän i staden.

Relationen om detta historiska steg finns inhuggen på en klippvägg i utkanten av den nya staden. Det finns fler sådana texter, som alla tillsammans markerar gränserna för Achetaton. De är av något olika datum och en senare version låter oss följa det slutgiltiga steget på den trettonde dagen i den fjärde vårmånaden i det sjätte regeringsåret, då kungen – som ibland talar om sig själv i tredje person, som Man – uppehöll sig i en provisorisk boning i den stad, som nu var i vardande:

Man var i Achetaton, i det tält av sävmattor, som Hans Majestät hade rest i Achetaton, vars namn var "Aton är tillfreds". Hans Majestät kom med hästspann, i en stor vagn av fint guld alldeles som Aton, då han träder fram i horisonten; han fyllde De Båda Länderna med sin kärlek. Han slog in på den sköna vägen till Achetaton, precis som då Hans Majestät för första gången fann det, för att nu grundlägga det och inviga det åt Aton, alldeles såsom hans fader Re-Harachte, som jublar i horisonten i sin egenskap av ljuset, som är i solskivan, given för evigt och evinnerligt, hade befallt att resa monument åt honom i dess mitt.

Man lät frambära ett stort offer av bröd och öl, tjurar med och utan horn samt kreatur, fåglar, vin, frukter, rökelse och alla sköna örter på den dag, då Achetaton grundades åt den levande Aton, han som mottager, lovprisar och älskar Herren, Konungen av Övre och Nedre Egypten, den som lever av *maat*, Herren över De Båda Länderna "Res gestalter är sköna, Res ende", Res son, som lever av *maat*, "Den för Aton angenäme" (Echnaton), stor i sin tid, given liv för evigt och evinnerligt.

Hans Majestät for söderut och stannade på sin vagn framför sin fader Re-Harachte, som jublar i horisonten i sin egenskap av ljuset, som är i solskivan, given liv för evigt och evinnerligt, vid Achetatons sydöstra berg. Aton strålade på honom med liv och lycka och föryngrade ständigt hans lemmar.

Så uttalar kungen en ed: han lovar att aldrig åt något håll överskrida de gränsmärken han låter hugga i bergen, dessa som i sina inskrifter berättar om grundandet av Achetaton. Aldrig skall han lämna denna åt Aton vigda mark, sedan staden färdigställts. I åttonde regeringsåret kom eden att bekräftas, när kungen inspekterade de uthuggna gränsmärkena och då den kungliga familjen definitivt kommit till Achetaton.

I flera etapper är detta inringningen av ett heligt område. Här ligger inte en administrativ och kommersiell huvudstad utan en kultplats, där kungen och hans familj är centralgestalterna i ett kultiskt och dramatiskt skeende och där deras entourage blott är bifigurer och statister såväl vid de stora festliga statsakterna som vid de dagliga ceremonierna. En oanad inblick i allt detta har de arkeologiska utgrävningarna i Achetaton givit.

TELL EL AMARNA

Tell el Amarna är det namn, som i modern tid

Från de tyska utgrävningarna i el Amarna. (*Efter Borchardt-Ricke, Ägypten*).

Digitized by Google

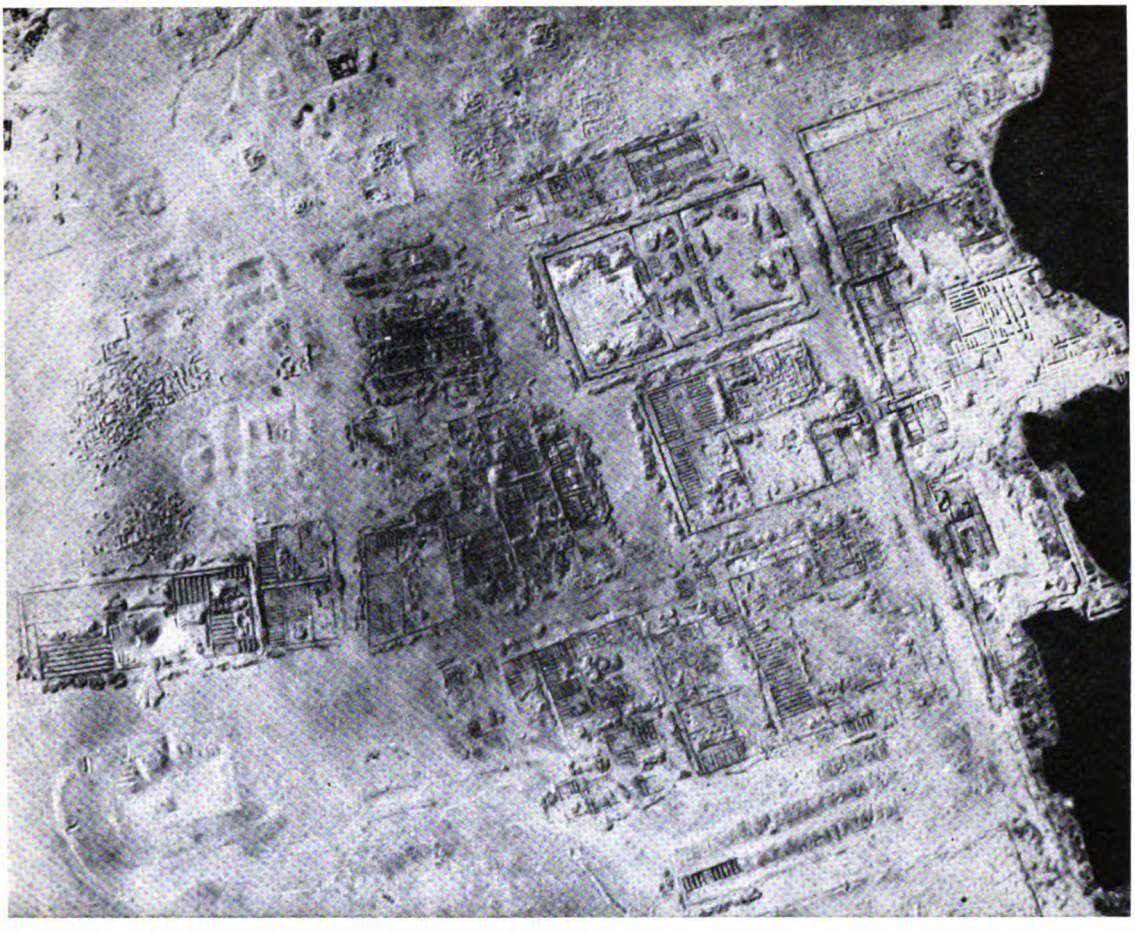

Luftbild av el Amarna. Till höger den stora gatan, längst till höger moderna åkerland. (Efter Egypt Exploration Society, The City of Akhenaten).

givits åt denna gamla stad, som aldrig kom att överleva Echnaton. Den lämnades hastigt vind för våg kort efter kungens frånfälle – man brydde sig inte ens om att lösa de bundna vinthundarna eller att taga med sig det diplomatiska arkivet. Staden plundrades och raserades. Milslångt släpades och fördes på pråmar stenblock från byggnaderna i Achetaton. Så har det inre av en portalbyggnad, som Ramses II uppförde ett femtiotal år efter Echnaton i Hermopolis kunnat skänka eftervärlden den utförligaste dokumentationen av den utsökta reliefdekoren på Achetatons tempel. De plockades fram av tyska arkeologer 1939. Världskriget kom. De vackraste relieferna stals, smugglades ut ur Egypten och befinner sig idag i amerikanska privatsamlingar.

Man kan resa världen över och se rester från Achetaton i museer och samlingar. Reser man till Tell el Amarna, så finns inte mycket att se. Man kan rida ut från den moderna byn nere vid floden på en av de stora vita åsnorna, som är bybornas stolthet, och komma ut på ökenslätten. Där höjer sig rester av murverk av soltorkat tegel, där ligger krukskärvor och fajanssplitter. Långt borta i öster skimrar bergen i en ständigt växlande färgskala. Dit bort kan man rida och klättra upp för branterna, träda in i de relativt små klippgravarna och försöka få reda i de tröstlöst söndervittrade reliefernas virrvarr av linjer som syns i det infallande solljuset. Från höjderna blickar man ut över den tysta sandslätten, på avstånd hörs hundskall, i väster glittrar Nilen.

De första omfattande arkeologiska undersökningarna här sattes igång av en av arkeologpionjärerna i Egypten W. Fl. Petrie. Vid sin sida fick

Digitized by Google

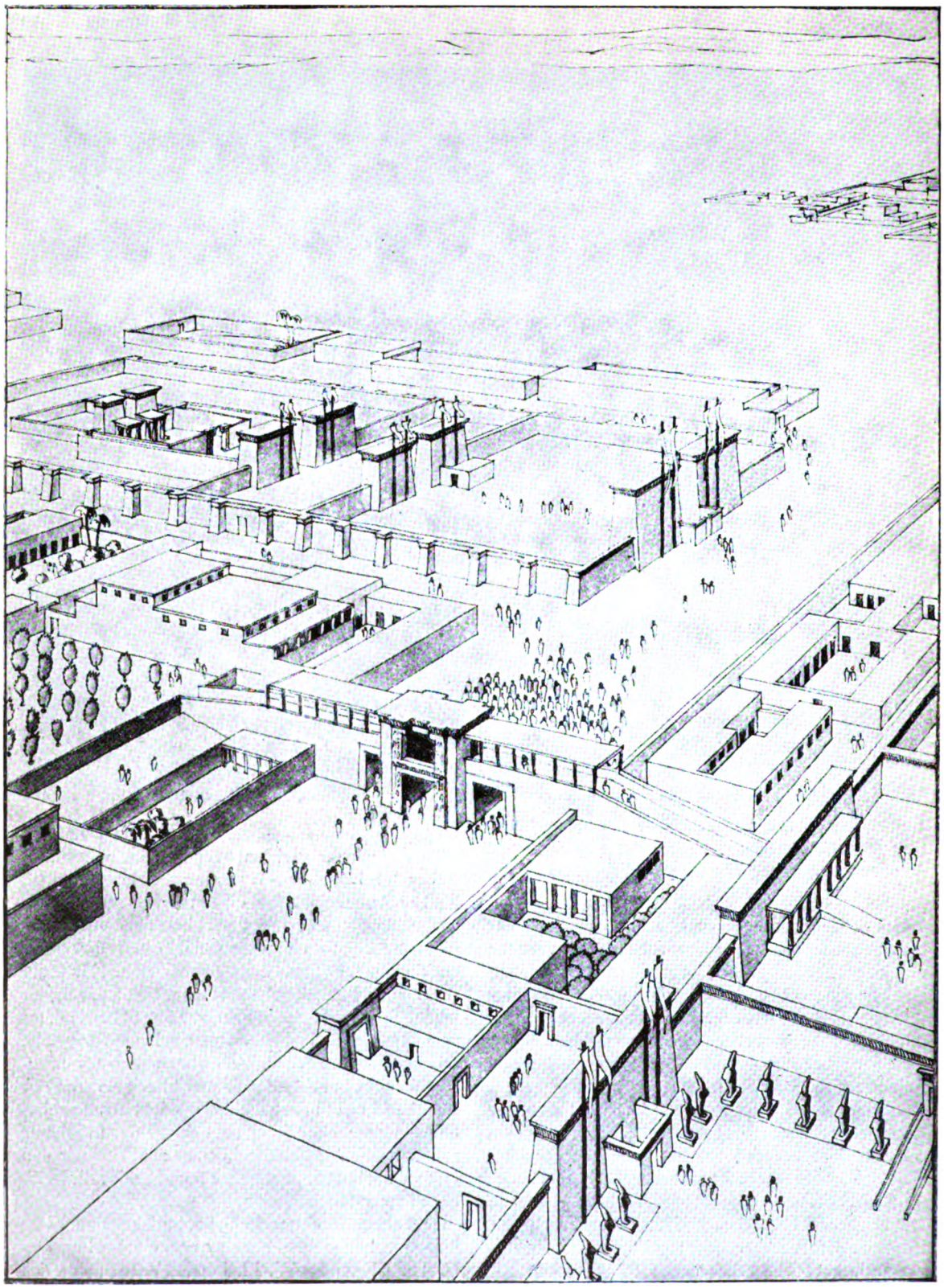

Digitized by Google

han en yngling, som så småningom skulle få ett berömt namn, Howard Carter. De började den 23 november 1891. Efter tre dagar hade Petrie redan börjat frilägga ett mycket stort och i klara färger bemålat golv i ett palats och sedan följde ett intensivt arbete. Vid resan till Kairo i början av juni 1892 hade man en last av 132 kistor med föremål, vilka till stor del togs till England.

Detta var en första kartläggning och rörde blott en liten del av staden. Gravarna uppe i bergen förblev odokumenterade ännu ett decennium. Den otroligt skicklige tecknaren och egyptologen Norman Davies publicerade 1903–1908 sina med oändligt tålamod gjorda renritningar av gravarnas reliefer och inskrifter. Från och med 1907 hade tyska arkeologer koncession att gräva i Amarna. Efter flera säsongers förberedelser grävde man ut flera partier av staden under åren närmast före första världskriget, i och med vilket tyskarna fick lämna Amarna. Ett flertal mycket viktiga fynd, främst av skulptur fördes till Tyskland. I Väst-Berlin finns idag bland annat den polykroma Nefertiti-skulpturen, det mest välkända av alla fornegyptiska konstverk. Även i Öst-Berlin finns väsentliga delar av fyndmaterialet. Tyvärr kom resultaten av de tyska grävningarna aldrig att bli fullständigt bearbetade och publicerade.

Men Amarna lockade flera. Från 1921 övertogs koncessionen av Egypt Exploration Society i London och för drygt femton år framöver skulle en rad skickliga arkeologer som T. E. Peet, C. L. Woolley, F. Ll. Griffith, H. Frankfort och J. Pendlebury leda det omfattande utgrävningsarbetet. Tyvärr lämnar även i detta fall de efterhand utkomna publikationerna mycket övrigt att önska, men de utgör dock den grundligaste dokumentationen av Amarna. Sporadiska undersökningar har under senare tid gjorts av egyptiska arkeologer, tyvärr utan offentliggjorda rapporter. Mycket av den forna staden finns ännu att gräva ut; delvis ligger den under den moderna bebyggelsen och kultivationen. Men för framtiden försvåras detta arbete av de förändrade grundvattensförhållandena och uppodlingens expansion. De senaste arbetena med direkt anknytning till platsen gäller en dokumentation av den kungliga familjens klippgrav, som ligger avsides i en dalgång öster om slätten och som är så gott som totalförstörd.

Stora gatan i el Amarna. Viadukten med kungens balkong i centrum. (Efter Egypt Exploration Society, The City of Akhenaten).

Den helhetsbild man får av Achetaton vid ett studium av de olika arkeologiska resultaten är i vilket fall som helst imponerande. Det finns ingen svårighet att få en levande föreställning om livet i Atons stad.

I SOLENS TECKEN

Man kan vandra in i centrala staden. En stor och bred gata leder förbi tempelportaler, där vimplar fladdrar från de höga masterna vid ingången. Man går förbi murar, bländande vitputsade, som avskärmar det kungliga palatset. En stor port mitt över gatan är det dominerande partiet i en viadukt, som förbinder olika palatsdelar. Över porten finns ett slags balkong. Reliefer smyckar dess sidor. Här brukade den kungliga familjen, Echnaton, Nefertiti och deras döttrar framträda inför undersåtarna. Här hyllades kungaparet, här dela-

Kungaparet delar ut guldkragar åt Eje och Tiy. Luckan till höger är platsen för relieffragment nr 24 i utställningen. (Efter Davies, Rock Tombs of El Amarna).

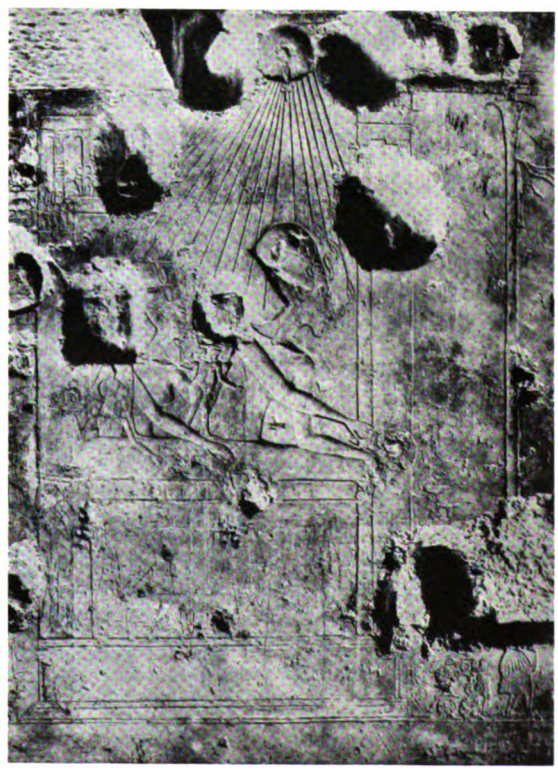

Digitized by Google

des kungens gunstbevisningar ut.

I privatgravarna skildras ofta kungaparets framträdande på balkongen, bekvämt lutade på mjuka kuddar överdragna med rött mönstrat tyg. Kungen belönar sina trogna med guld. I gravarna, som i princip var tillgängliga och öppna, har man inte försummat att framställa sådana scener på de mest iögonenfallande platserna. Så fästes det historiska ögonblicket, så förevigades det i graven. Man ger inte avkall på karaktären av en momentan händelse. Kungen själv talar i inskrifterna som hos Atons överstepräst Merire:

> Häng guld om hans hals runtomkring och guld om hans ben. Han har lyssnat till Faraos instruktion när det gällde utförande av allt som befallts beträffande dessa sköna platser, som Farao anlagt i *benben*-helgedomen i Atons hus, vigt åt Aton, i Achetaton, de som är fulla med alla sköna ting och med spannmål i rikligt mått, Atons offer åt Aton.

Också en man som Eje, den mest inflytelserike ämbetsmannen i Achetaton, den kunglige släktingen, fick naturligtvis sina guldkragar hängda om hals och ben. Ett reliefbrottstycke från hans grav har förts till museet i Kairo (*Nr 24*), men i graven finns alla de intressanta inskrifterna kvar. Eje och hans hustru får av Echnaton mottaga sitt guld, folk hoppar, dansar och ropar av glädje. Nyheten sprider sig. Eje gratuleras av sina vänner. Långt borta sitter några portvakter och deras springpojkar och hör jubelropen. Följande samtal utspinner sig:

: För vem jublar man, grabben?

: Man jublar för Eje, gudafadern, och för Tiy. De har gjorts till guldmänskor.

Vid en annan port litet längre bort skickar vakten iväg sin pojke.

: Skynda iväg och se efter vad det är för jubelskrik. För vem? Och kom tillbaka i ett nafs.

Eje gratuleras av sina vänner. Längst upp de samtalande portvakterna. (Efter Davies, Rock Tombs of El Amarna).

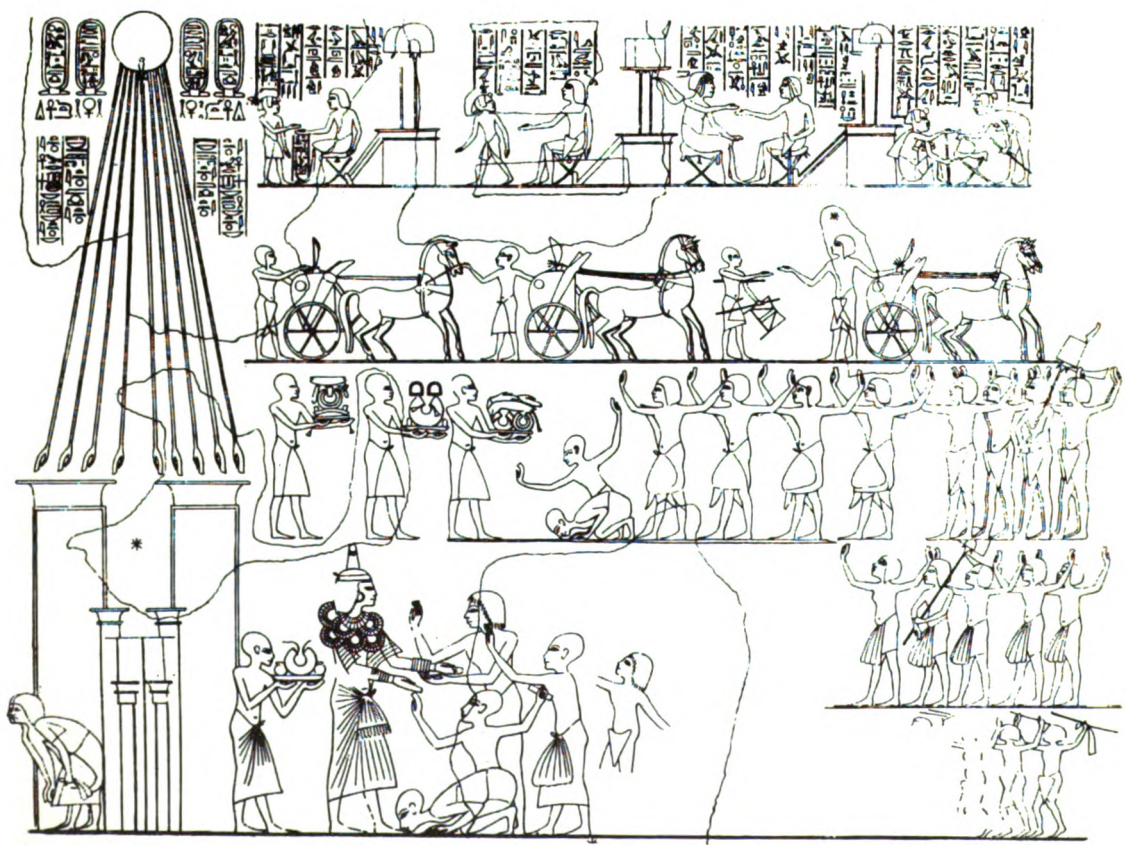

Digitized by Google

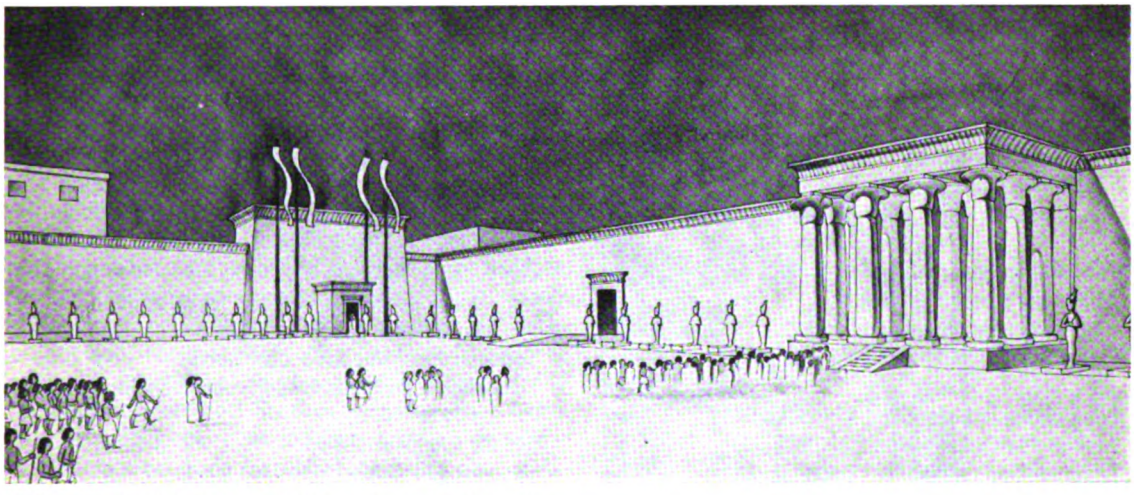

Palatsfasader i el Amarna. (Efter Egypt Exploration Society, The City of Akhenaten).

: Jag skall göra det. Lita på mig.

En annan portvakt har en äldre vän på besök. De sitter på sina pallar och resonerar makligt. Så hör de att man hurrar.

: Vem är det egentligen man hurrar för?

: Stå upp så ser du. Det är det goda som Farao gör för Eje, gudafadern, och för Tiy. Farao har gett dem mängder med guld och allt möjligt sådant.

Och till sist längst bort tänker två grabbar smita iväg för att vara med. De har sina saker att titta till och måste vara försiktiga.

: Se efter pallen och säcken, så går vi och ser vad man gör för Eje, gudafadern.

Den andre vågar inte följa med utan får sitta och vakta.

: Stanna inte så länge. Jag skall också bort till utdelningen, du storebror.

På detta sätt kan vi här utifrån gravarna få en väsentlig hjälp inte blott för att rekonstruera de arkeologiska lämningarna genom jämförelse med de i gravarna skildrade miljöerna utan även för att få levande inblickar i stadens fest och vardag. En rad genrescener har arbetats in i gravdekorens program, i vilka naturligtvis inskrifterna utgör en dimension, som man alltid måste taga hänsyn till. Det är ett delvis nytt bildprogram, som fått ersätta det av mytologiskt stoff, som eljest utgjorde en fast del av de thebanska gravarnas dekor. I Amarna har man i princip övertagit den thebanska klippgravens anläggning, men man har omskapat dekoren för att passa den nya religiösa situationen. Detta innebär att scenerna med kungafamiljen dominerar; det är undersåtarnas relationer till den gudomlige livgivande kungen med Aton över sig, som det är viktigt att skildra.

I de stora tempelgårdarna stod rader av statyer föreställande den levande guden, kungen själv som förkroppsligade Aton. Här skred långa processioner fram. Präster bar bördor av offergåvor, kött, bröd, grönsaker, öl och vin för att lägga dem på de altare som i täta rader fyllde de öppna gårdarna. Templen var helgedomar under öppen himmel. Överallt kunde solguden skådas, överallt kunde man åt honom stämma upp de hymner, som bevarats åt oss i gravinskrifterna från Achetaton:

Skön visar du dig vid himlens östra rand,
Du, levande Aton, skapare av liv.
Du har glänst fram i öster
och alla länder fyller Du med Din skönhet.
Skön är Du och stor, strålande högt över jorden.
Dina strålar omfatta länderna – allt som Du skapat.
– – –
Fjärran är Du, men Dina strålar äro på jorden,
Alla se Dig, men ingen känner Din väg.

När Du går ned vid horisonten i väster,
ligger världen i mörker, som vore den död.
De sovande vila i kamrar, med huvudet inhöljt,
Ett öga kan ej skåda ett annat.
– – –
Alla lejon komma ut ur sina hålor,
Alla ormar stinga
Mörkret råder
Jorden tiger . . .

Digitized by Google

Ljus blir jorden, när du stiger upp vid horisonten,
När du glänser som Aton om dagen,
och bortjagar mörkret.
Dina strålar sänder Du ut
Och hela landet fylles av jubel.
Människorna vakna och resa sig upp,
Du har ju rest dem . . .
Deras armar höjas till bön vid Din gryning.

All boskap betar tillfreds,
Träd och plantor grönska,
Fåglarna flyga upp ur sitt bo,
Deras vingar lovprisa Dig.

All småboskap dansar på sina fötter . . .
Fisken i strömmen spritter inför Dig,
Dina strålar tränga ned i havets djup . . .
Du, som gör säd till människor,
som håller barn vid liv i moderlivet,
som tröstar honom tills hans tårar sluta . . .
Du giver livets fläkt åt allt Du skapat . . .
När fågelungen piper i ägget,
ger Du den luft till att leva.

Talrika äro Dina verk,
fördolda för människor.
Du ende gud, vars makt ingen äger.
Jorden skapade Du efter Din önskan, Du allena,
människor, boskap av alla slag,
allt som är på jorden, som går på fötter,
allt som är i höjden, flygande med vingar.
Syriens och Nubiens främmande länder
och Egyptens land.
Du sätter var man på sin plats
och skapar allt vad han behöver.
Var och en har mat
och hans levnadstid är räknad.

Årets tider skapade Du,
för att utveckla allt vad Du frambragt.
Vintern kommer med svalkan,
Sommarens glöd med Din hetta.
Himmelen skapade Du, fjärran från jorden,
för att lysa i den,
för att därifrån skåda,
allt vad Du skapat.

(*Övers. av Professor Torgny Säve-Söderbergh*)

Även om mycket i dessa hymner bygger på ett traditionellt gods, inte bara begränsat till Egypten utan levande i hela Främre Orienten, på äldre fraseologi, som förvisso kunde appliceras på olika gudar, är det i Echnatons fall fråga om en ny konception. Det finns anledning att tro, att det är

Rekonstruktion av privatvillor i el Amarna. Framför dem finns spannmålssilos. (*Efter Egypt Exploration Society, The City of Akhenaten*).

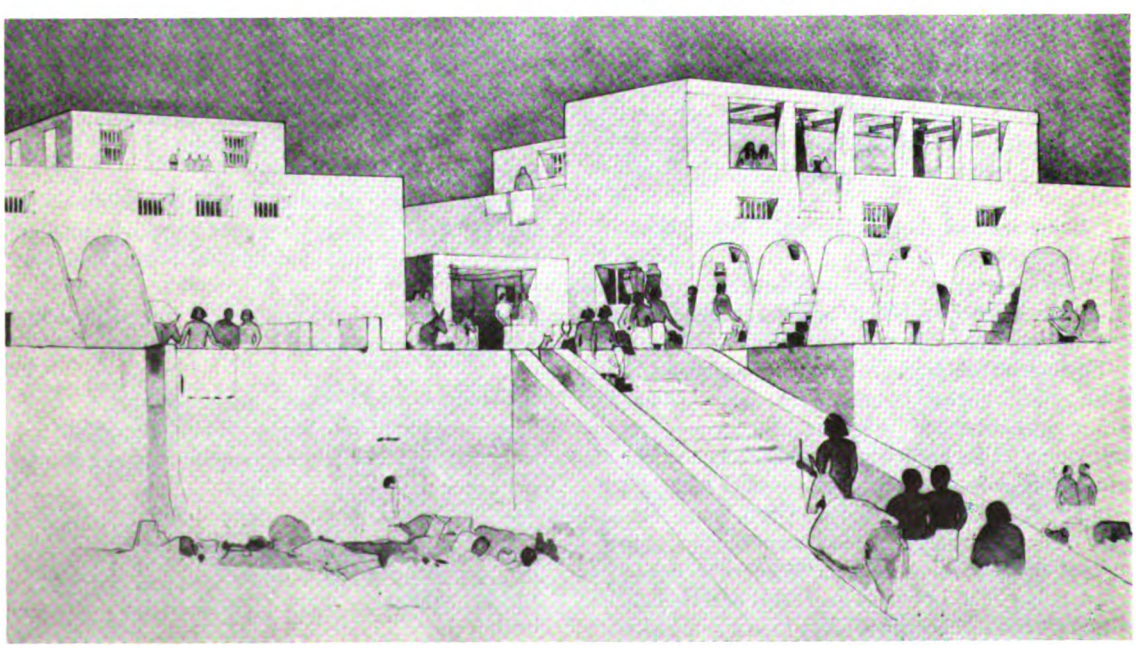

Digitized by Google

kungen med sina tankar som själv stått bakom kompositionen och formuleringarna, bakom den rytmiska skapelse, som dessa hymner utgör. Men också språkligt är de nydanande. Ett verkligt radikalt, kulturpolitiskt drag av Echnaton och hans tid är legitimeringen av det talade språket såsom skriftspråk. Istället för ett klassiskt och sedan länge som konstlat betraktat litteraturspråk, som skrivarna mödosamt fick lära sig, kommer nu såväl litteratur som officiella inskrifter att präglas av det enklare och annorlunda fungerande språk, som fanns i var mans mun. Antingen detta är något som legat i tiden och utlösts av Echnaton eller det är en fullständigt medveten kulturpolitik, så kom detta för all framtid att bilda epok i det faraoniska Egypten; med Echnaton fick den egyptiska litteraturen en ny inriktning.

De arkeologiska undersökningarna i Amarna har gjort det möjligt för oss att känna alla typer av bebyggelse, från palatsen med dess elegant målade golv och väggar (*Nr 33*), där naturscenerna överflödar, till privata villor, bildhuggarverkstäder, hantverkar- och arbetarboningar. Man får en mycket god överblick över den sociala skiktningen, kan se motsatserna mellan de förmögna ämbetsmännen med centralt belägna villor och de i små radhus tätt sammanpackade arbetarna, som får bo för sig själva i utkanten av staden i ett muromgärdat område.

Hos arbetarna kan man se hur de gamla gudarna levt kvar; där har påträffats enkla figurer av populära gudar. Hos ämbetsmännen finns däremot tydliga uttryck för kulten av kungafamiljen och för kungens roll som medlare mellan jordiskt och himmelskt. Det är en tendens från Amenophis III:s tid som kommer att förstärkas. En speciell kult av kungen inrättas, något som tidigare i Nya riket varit en företeelse enbart utanför Egyptens gränser, till exempel i Nubien. Echnaton är inte bara kung utan även gud. Detta drag kommer att leva vidare och man kan i nästpåföljande århundrade få se Ramses II offra till statyer av sig själv. Ofta finns i trädgården vid de eleganta villorna i Achetaton ett litet upphöjt huskapell. En trappa ledde upp och där stod man inför kultbilden, en liten relieftavla med kungafamiljen (*Nr 15*). Dessa framställningar är liksom andra av kungafamiljen oftast av en mycket intim och familjär karaktär. Det är viktigt att understryka att Aton, solskivan med sina strålar, vilka ibland slutar i utsträckta händer, är en integrerad del av dessa framställningar. Aton, kungen och drottningen samt deras döttrar utgör en idealbild, ett mönster av kärlek och tillgivenhet av gudomlig karaktär, som kunde mana till efterföljd. Detta är säkerligen ett medvetet drag i den nya läran med solens förtecken.

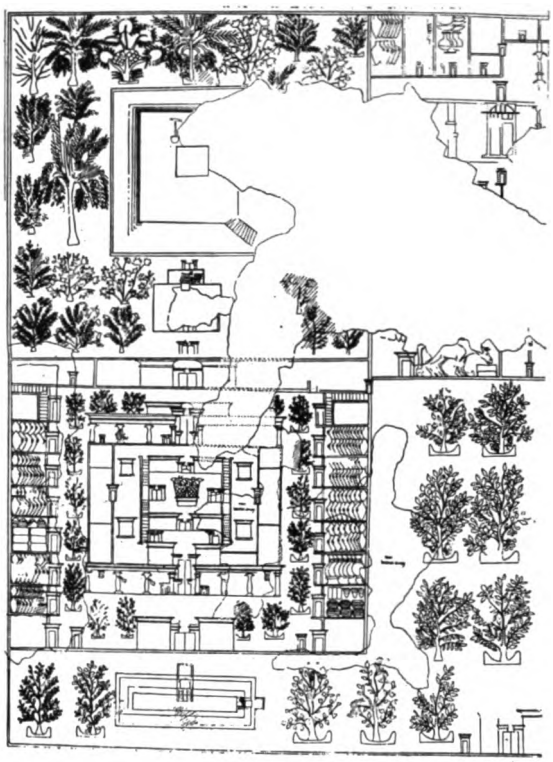

Palats med trädgård i el Amarna. Detalj av relief i en privatgrav. (Efter Davies, Rock Tombs of El Amarna).

DEN NYA KONSTEN

Om man accepterar en samregering på tio år mellan Amenophis III och hans son, måste man också fråga sig, om inte sonens avfall från Thebe och grundandet av en ny stad på en enslig och obebodd plats i Mellersta Egypten kan ha sin bakgrund i såväl schism som i respekt. Båda kungarna har till en början byggt tillsammans i Karnak. Sedan har sonen uppträtt som sin egen byggherre sammastädes och då mer eller mindre brutalt brutit med traditionerna. I en viss utsträckning kunde fadern kanske acceptera detta, men efter några år, när de nya templen började bli någorlunda färdiga och det stod klart hur mycket de verkligen avvek från gängse uppfattning, såg han måhända helst, att sonen drog iväg till en öde plats, där han upp-

Digitized by Google

fylld av sin religiösa dröm kunde styra och ställa, som han ville. Kanske önskade sonen intet hellre än att i relativ ostördhet få förverkliga sina drömmar. Men han kan också ha varit en man som även hyst respekt för sin faders traditioner i Thebe och för det ofrånkomliga faktum, att den gamle mannen inte kunde ryckas med i entusiasmen för den nye guden. En man som låtit bygga de mäktigaste anläggningar åt Amun och som levt ett långt liv kunde inte så lätt ställa om sig. Han stannade i sitt palats i Thebe och vårdade de ålderdomens krämpor, som diplomatiska källor – internationell korrespondens på kilskriftstavlor – icke förtiger. Och sonens respekt sträcker sig så långt, att han inte rörde vid Amuns monument, så länge fadern var i livet.

Om man betraktar konsten, relieferna och skulpturerna från Karnak, kan dessa representera en fas, då den nya stilen lanserades, då den ibland helt våldsamt kommer att prägla bilderna, då kontrasten med det gamla är som kraftigast. Går man till Amarna, ser man, att konsten där domineras av betydligt vekare och mildare tongångar. Visst finns det expressiva, överdrivna och utrerade även i Amarna (*Nr 16*), men det har snart givit vika för en mildhet och en ny idealisering (*Nr 15*), i vilken den "realism" som är ny i och med Amenophis IV finns med som en viktig komponent. I bildhuggarverkstäder i Amarna har man hittat modellhuvuden, som visar hur man experimenterat med avgjutningar av levande ansikten, modeller som sedan överarbetades; originalets realitet accepterades inte annat än i en viss grad. En del små fullbordade huvuden av prinsessor (*Nr 17*) har ännu någon väsensgemenskap med kungens kolossalstatyer i Karnak, medan den berömda Nefertiti-bysten i Berlin – hittad i en bildhuggarateljé – och det huvud från Memphis (*Nr 18*), som nu allmänt anses föreställa drottningen, har ett mera restriktivt och milt uttryck, som anknyter till konsten före Amenophis IV. Blott ibland kan den nya "realismen" få dominera (*Nr 20*).

Konstnärerna övade oförtröttligt. Mängder av bildhuggarmodeller (*Nr 12*), små stenplattor med inhuggna profiler, till exempel kungens ansikte, har hittats. Man kan se hur vissa detaljer varit viktigare än andra. Munnen, ögat och handen utgör de betydelsefullaste detaljerna i Amarna-tidens konst, detaljer, i vilka väsentliga delar av den fullbordade bildens uttryck koncentreras. Detta är också något som framgent kommer att leva kvar i egyptisk konst som ett arv från Echnatons era. Konstnärerna arbetade företrädesvis för kungen. De som överlevde Amarna får man tänka sig som verksamma i Thebe och i Memphis och där har de med sin generations lärdomar fört reflexer av Echnatons konst vidare. Privatkonsten i Amarna förekommer med undantag av de många gravarnas dekor blott sparsamt. Det finns endast få exempel på rundskulptur eller reliefer i form av stelar (*Nr 21, 22, 23*). Med säkerhet är det de kungliga konstnärerna som arbetat på uppdrag; kungen kunde som gunstbevisning låta dem arbeta för privatpersoner.

Den egyptiska konsten är i stort sett anonym. Det är ytterst sällan man kan komma åt enskilda konstnärer, eftersom konsten är lagarbete; olika arbetsmoment har sina specialister och oftast arbetar man i grupp. I en bild i en grav i Amarna finns en konstnärs studio. Mästaren själv håller på att måla en skulptur av prinsessan Baketaton, medan en yngre konstnär tittar på. Två andra har olika uppdrag, den ene putsar ett stolsben med en skarvyxa, den andre mejslar på ett skulpturhuvud. Det är ofta just små detaljer man sysslar med. Konsten är inte alltid inriktad på monumentala prestationer. Skulpturer kan till exempel vara gjorda i flera olika material, huvud av sten, krona av fajans, kropp av trä med metall eller halvädelstensinläggningar (*Nr 17, 31*). Här finns behovet av många skilda specialiteter. Särskilt inom produktionen av fajans har Amarna en framträdande roll med föremål av ypperlig kvalitet (*Nr 27–32*). Gränserna mellan konst och konsthantverk är omöjliga att draga.

Till sitt väsen är all egyptisk konst en magisk konst. Den har ej ett egenvärde utan syftar till att praktiskt förverkliga olika möjligheter, vilka den mänskliga begränsningen eljest skulle hindra. Genom statyer i gravar och tempel kan mänskan övervinna döden och föreviga sig själv, genom framställningar av historiska önskehändelser – kungens seger över alla fiender – kunde en jämvikt i det kosmos, i vilket Egypten var centrum, ock i ett framtida skeende besvärjas. Men under flera perioder har tanken på denna bildernas magiska laddning inte varit en dominerande faktor, har inte levandegörandet av bilderna genom uråldriga invigningsceremonier upplevts som lika väsentligt. Det finns ett drag av en känsla för konstens egenvärde i såväl Amenophis III:s som i Echnatons tid; det tycks som ett frigörelsens ögonblick, en befrielse från den ofta så stereotypa förbannelse, som vilar över egyptiskt konstskapande. Det finns en otroligt hög teknisk skicklighet i skapandet, som medgivit en hastighet och en

Digitized by Google

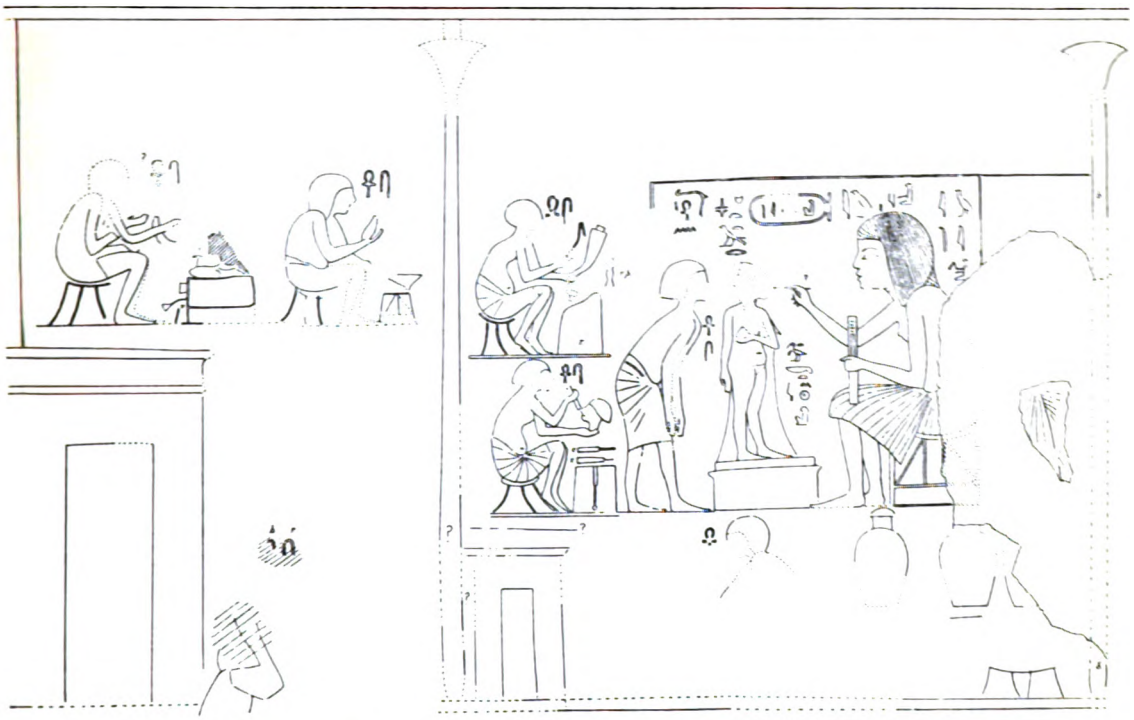

Konstnären Iutis verkstad i el Amarna. Relief i en privatgrav. (Efter Davies, Rock Tombs of El Amarna).

rytm, som säkerligen bidragit till framkallandet av nya och kanske förbluffande konceptioner. Det finns en blick för detaljer, en böjelse för känsloutryck, för momentana episoder, som gör att konsten blir en kontrast mot den tidigare rigorösa strängheten. Allt detta har utan tvivel funnits tidigare i Egypten men då inom helt andra konstsfärer, som vi idag är så gott som helt obekanta med, till exempel ett profant måleri – mera tillfälligt betonat än gravarnas och templens evighetskonst – som måste ha existerat i städer och byar. Flera sådana obekanta storheter måste man också räkna med i egyptisk konstvetenskap. Det karakteristiska för Echnatons tidevarv är att det måhända är allt detta som får tränga fram och sätta sin prägel på officiell konst. Betydelsen av hans konst ligger inte så mycket i dess eventuella funktion som ett religionspolitiskt kampmedel utan i den mer eller mindre medvetna vilja till legitimering av en levande och måhända starkt folkligt förankrad konst, vars existens vi är förvissade om men vilken dock endast i obetydliga fragment bevarats genom årtusendena. Echnatons insats är utlösningen av en i officiella sammanhang tidigare ej lösgjord frihet till ett spontant och till synes otvunget skapande inom ramen för vissa givna program. Det är detta som för kort tid fick egyptisk konst att uppleva en höjdpunkt. Snabbt kommer friheten att försvinna ånyo till förmån för det hieratiska och stränga, så snart Echnaton själv försvunnit ur historien. Dock kommer länge att finnas kvar en efterklang av den känslofulla vekhet och intimitet och den relativa individualism, som präglade så mycket av konsten i Amarna.

VEM ÄR VEM?

Det är inte lätt att få en klar uppfattning om vilka de mänskor var, som följde Echnaton till Amarna. Delvis är det medlemmar ur de gamla hovkretsarna, men delvis kan det vara nya mänskor, uppkomlingar, som velat taga chansen till karriär under den nya regimen. De fraser, som ämbetsmännen använder i sina gravinskrifter, när de talar om sig själva, är emellertid inte lätta att genomskåda. Även en man som Eje, som vi har alla skäl att antaga hade en inflytelserik ställning, tillskri-

Digitized by Google

ver kungen hela förtjänsten av sin lycka:

Jag är en rättfärdig hos Konungen, en som Han har låtit bliva till, en rättfram hos Herren över De Båda Länderna, en som är nyttig för sin Herre, en som följer Hans Majestät som en Dess gunstling, en som skådar Hans skönhet, då Han uppenbarar sig i sitt Palats. Jag är i spetsen för furstarna och för Konungens vänner, den främste av alla som följer Hans Majestät. Han ingav rättfärdighet i min kropp; min avsky är lögnen. Jag vet att Res ende jublar över detta, Herren med vishet som Aton, Han som känner rättfärdigheten. Han giver mig dubbelt upp av gunstbevis av silver och guld. Jag är ett överhuvud för furstarna och i spetsen för folket. Min karaktär och min goda duglighet skapade min plats. Min Herre undervisade mig och jag handlar efter Hans instruktion. Jag lever av att prisa Honom, jag är nöjd att vara Hans följeslagare.

Beträffande andra personer är det svårt att få veta något om deras härkomst och hur mycket kungen eventuellt har hjälpt dem upp i samhället. Kungens roll har i vilket fall som helst varit betydelsefull för att initiera hela den religiösa och kulturella reform, som hans tid utgör. Det understryks stundom, att det är kungen som undervisat, instruerat och lett ämbetsmän, konstnärer och hantverkare. En bildhuggare har nere i Assuan, vid de stora granitbrotten, fäst en inskrift på en skrovlig klippvägg:

Herren över De Båda Länderna lovprisas, marken kysses inför Res ende av chefen för arbetena i Röda Berget, tjänaren som Hans Majestät själv undervisat, ledaren för bildhuggarna vid Konungens stora monument i Atons palats i Achetaton Bak, son till ledaren för bildhuggarna Men, född av fru Ray från Heliopolis.

Men mycket närmare personerna än dessa exempel kommer man knappast. Och riktigt nära den kungliga familjen kommer man inte eller. Källmaterialet är så fragilt, att otaliga hypoteser har kunnat ställas upp. Vem var och varifrån kommer

Två av Echnatons och Nefertitis yngsta döttrar. Väggmålning från el Amarna. (Efter akvarellkopia av Nina Davies).

Digitized by Google

Smenchkare (?). Detalj av relief, Ägyptisches Museum, Väst-Berlin. (Foto Berlin).

drottning Nefertiti, tronföljaren Smenchkare och hans efterträdare Tutanchamun? Här kan man inte få några entydiga svar. En av de egyptologer som grundligast arbetat genom hela materialet, Cyril Aldred i Storbritannien, har formulerat flera hypoteser, som binder samman de personer, som är nyckelfigurer i Amarnatiden. Mycket kan tala för att han har rätt, när han söker visa, att Nefertiti är dotter till Eje och Tiy, alltså en släkting till Echnaton, vars moder Teje ju skulle vara syster till Eje. Men detta får man absolut inte taga för givet. Vi kan helt enkelt inte giva ett bestämt svar på många väsentliga frågor.

Echnaton och Nefertiti, "Den sköna är kommen", hade sex döttrar. En av dem dog under Achetatonperioden och begravdes i den kungliga klippgraven öster om staden. Hon hette Maketaton, "Mitt skydd är Aton". Alla flickornas namn var sammansättningar med gudanamnet. De båda äldsta, sedan den andra dottern Maketaton gått bort, hette Meritaton och Anchesenpaaton, "Den som Aton älskar" och "Hon som lever för Aton". Dessa båda har vid unga år förmälts med Smenchkare respektive Tutanchaton (en tidig namnform, "En levande avbild av Aton", som sedan ändrades till Tutanchamun). Varifrån dessa båda gossar, som tidigt skulle komma på faraos tron kom ifrån vet man ej. Aldred försöker göra troligt, att de båda kunde vara söner till Amenophis III, kanske med Teje, kanske med någon annan hustru i haremet. Men det finns också andra möjligheter. De tre yngsta döttrarna har försvunnit i historiens dunkel, om dem vet vi än mindre.

Det är helt tydligt att Nefertiti spelat en betydelsefull roll som drottning, att hon själv fått bära attribut, som eljest var reserverade för kungen. Tidigare historikers tankar om hennes dramatiska försvinnande och om romantiska intriger stämmer inte med nyare forskning. Man kan i henne se en kvinna, som uppträtt som faraos jämlike och som vid hans sida blivit gudomliggjord. Detta är tydligt genom de framställningar som blivit kända genom undersökningarna i Karnak. I det puzzle med oändligt små bitar, som källmaterialet utgör, diskuteras nu också frågan om Kiya, en i inskrifter belagd "älskarinna" till Echnaton: är hon identisk med Nefertiti eller är hon en helt annan kvinna? Vidare har man ifrågasatt huruvida en kung Smenchkare överhuvudtaget har existerat. Fältet är fritt och diskussionen ingalunda avslutad.

Traditionellt har man menat, att Smenchkare samregerat någon tid – han har själv blott tre regeringsår – med Echnaton. Denne kommer att få uppleva sjutton regeringsår. Man vet lika litet om Echnaton som om Nefertiti, när det gäller deras död och begravning. Familjegraven i Amarna, där delar av en traditionell gravutrustning delvis bevarats, har kanske aldrig använts för dem. Det finns inga spår efter dem. Smenchkare har måhända lämnat Amarna till förmån för Thebe. I en grav i Kungarnas dal har man hittat en mumie, som sedan länge uppfattats att vara Echnatons, nu allmänt tolkas som resterna av Smenchkare. Men även detta är osäkert. En del av gravutrustningen i denna grav kan emellertid entydigt ha tillhört honom eller hans hustru Meritaton, till exempel fyra inälvskärl av alabaster (*Nr 19*). Men mycket av den gravutrustning som gjorts för Smenchkare har använts i Tutanchamuns grav, till exempel de små inälvskistorna (*Nr 58*), där blott kunganamnet i inskrifterna har ändrats. Det är en sådan härva av indicier av olika slag, vilka är möjliga att tolka på ett mångfald sätt, att det för närvarande vore oklokt att binda sig för en bestämd konstruktion av det historiska skeendet i Amarnatidens slutskede.

Digitized by Google

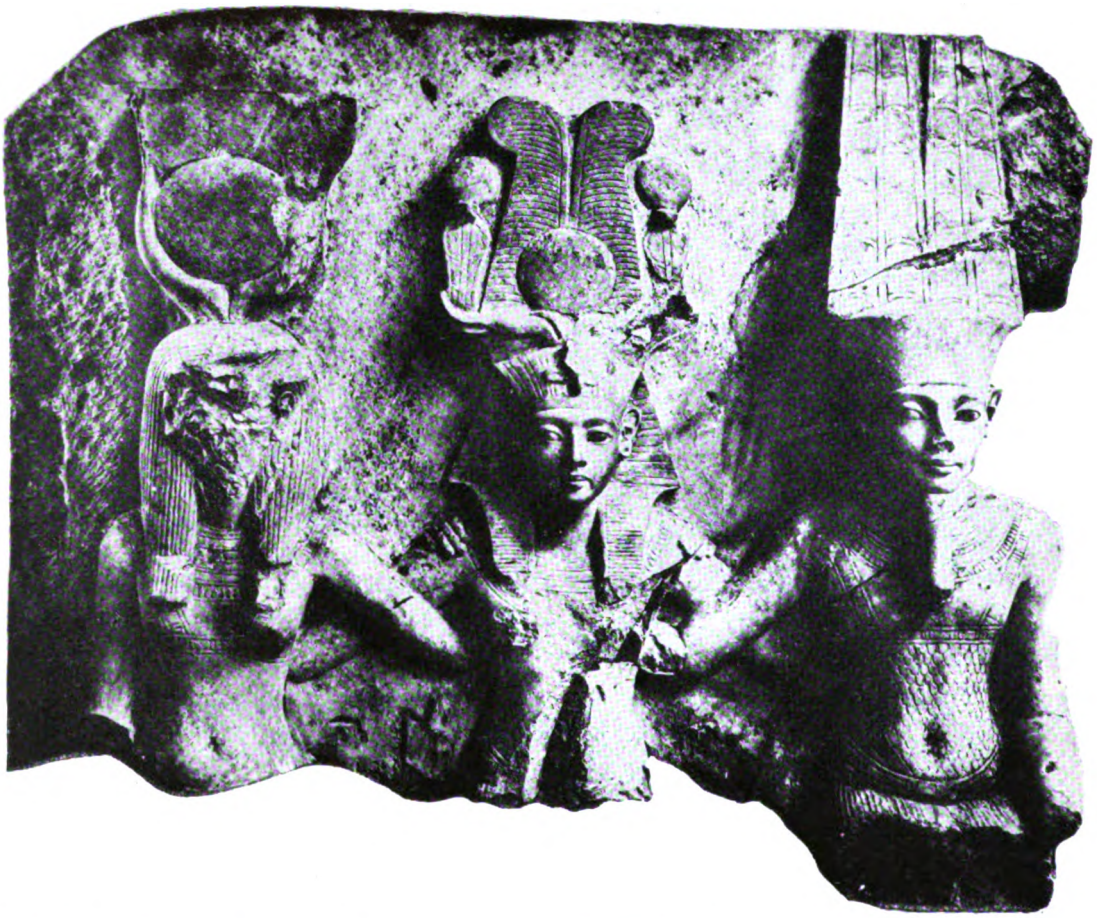

Tutanchamun omgiven av Amun och Mut. Skulptur från Karnak, nu i Kairo. (*Efter Legrain, Statues et statuettes*).

FIENDEN FRÅN ACHETATON

Achetaton kommer att lämnas åt sitt öde. Thebe dominerar åter som religiös huvudstad. Amuntemplen öppnas ånyo och alla andra gudar insättes i sin forna ära. Ett stycke ur den långa inskrift Tutanchamun lät resa i Karnak giver en bild av situationen i landet före marionettkungens återställande av tingens rätta ordning:

> När nu Hans Majestät trädde till som kung hade gudarnas och gudinnornas tempel från Elephantine och ner till Deltats sumpmarker fallit i vanvård, deras kapell hade ödelagts och blivit övervuxna ruiner – deras helgedomar var som om de aldrig existerat och deras breda hallar var som små stigar. Landet var i kris; gudarna vände ryggen åt detta land.

Restaureringen av landet kommer att ske i Tutanchamuns namn, men bakom denne gossekung har funnits skickliga politiker. En av dem måste ha varit den gamle Eje, som ju till slut efterträder Tutanchamun, sedan dennes änka Anchesenamun – som hon då heter – förgäves sökt att få en hettitisk furste till make och kung i Egypten. Eje regerar endast några få år och får sin begravning i Kungarnas dal i en grav som troligen från början varit avsedd för Tutanchamun. Eje hade vid sin sida en general Horemheb. Han har främst anknytning till Memphis, i vars gravstad Sakkara hans grav våren 1975 påträffades, en grav som dock inte använts. Horemheb besteg nämligen

Tutanchamuns staty av Amun i Karnak. I bakgrunden Hatschepsuts obelisk. (*Foto B. Peterson*).

Digitized by Google

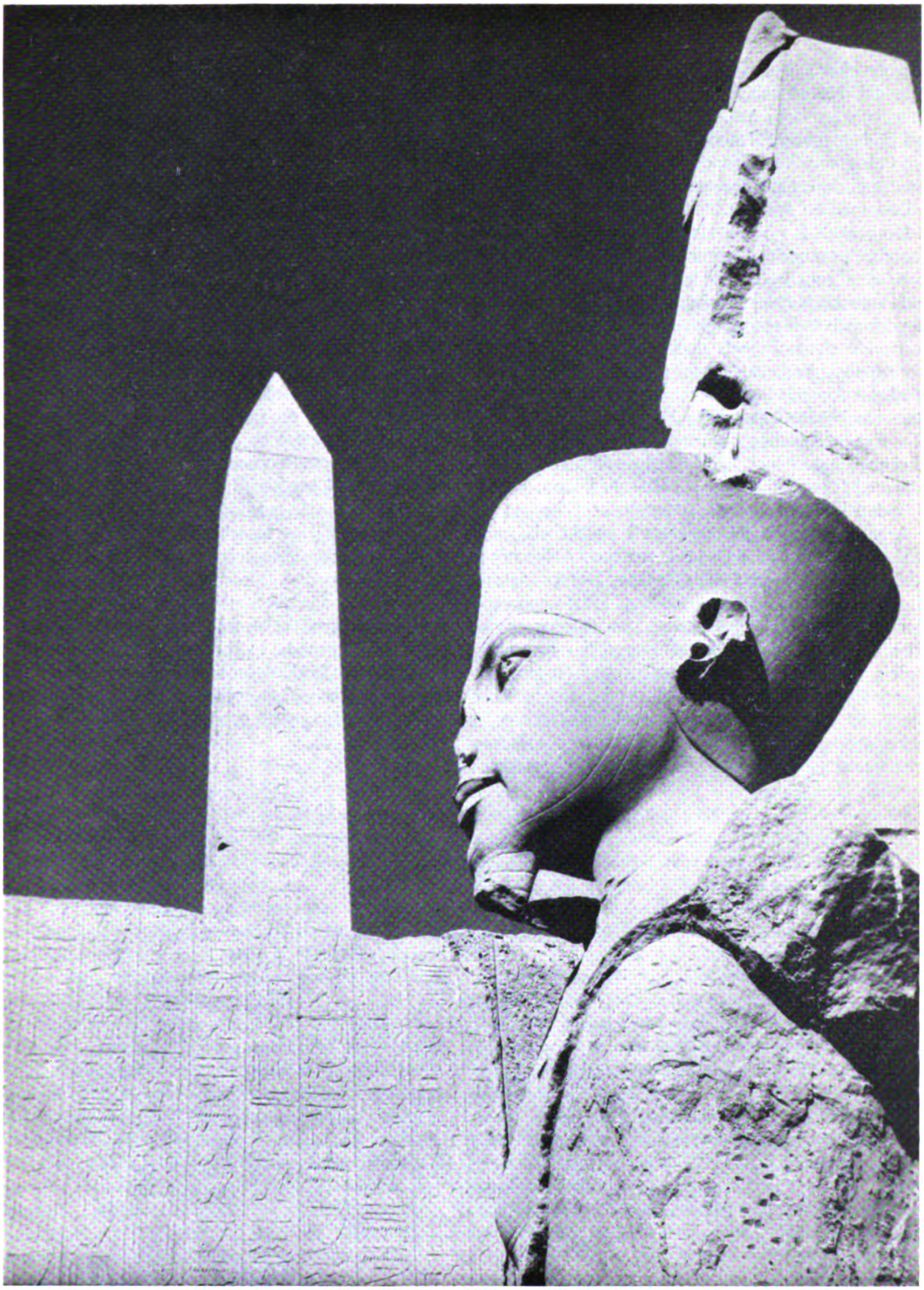

Digitized by Google

tronen efter Eje och lät hugga en ny grav i Kungarnas dal. Horemheb är den siste i raden av personer, som har del i Amarna-tidens slutspel. Det har på goda grunder förmodats, att han legitimerat sin ställning som kung genom att gifta sig med Mutnodjme, dotter till Eje och Tiy och så hypotetiskt alltså med en syster till Nefertiti.

Horemheb har ingen arvinge till tronen. Efter honom kommer en militär från Deltat, som börjat sin bana som kommendant i en gränsbefästning och som saknar anknytning till kungahuset. Detta är dynastiväxlingen. Med denne Ramses I börjar nittonde dynastin och med denne fortsättes ett återuppbyggande av den egyptiska maktsfären i Främre Asien, vilket Horemheb påbörjat. Echnaton har visat föga intresse för utrikespolitiken. De Egyptenvänliga men tributpliktiga furstarna i Främre Asien har snabbt reagerat, avfallit och därmed försatt Egypten i ett farligt läge, utsatt för den hettitiska expansionen.

Amarna blir ett minne blott i en tid, då man måste gripa in för att se om sitt hus. Achetatons tid blir en epok med dåligt rykte. Det är visserligen inte slut med Aton och hans kult; denna inlemmas i den vida synkretism, som präglar egyptisk religion. Echnatons monument har inte brutalt raserats och skövlats förrän efter en generation. Horemheb river visserligen i Karnak, men detta är en traditionell akt, som ingalunda var ovanlig; det låg pietet i att använda en föregångares monument som byggnadsmaterial i nya konstruktioner. Men under 1200-talets härskare Sethos I och Ramses II börjar man tala illa om Echnaton. "Fienden från Achetaton" kallas han nu. Hans namn såväl som de tillhörande hans omgivning försvinner ur annalerna, förtiges i historieskrivningen, som om de aldrig funnits. Och Achetaton raseras för att sedan under årtusenden täckas av den virvlande ökensanden.

Vi kan idag på ett förundransvärt sätt stundom leva med i händelser, som timat för mycket, mycket länge sedan. Vi kan kanske inte alltid – fastmera mycket sällan – följa skeendena i detalj, inte alltid ringa in dem kronologiskt – vem vet vilket år på 1300-talet Echnaton dog – men vi kan ibland kastas in i händelsernas mitt och stå nära de agerande personerna. Är de oss så främmande? En berömd kinesisk kalligraf Wang Hsi Chih, som levde för mer än halvtannat årtusende sedan skrev på ett ställe: "Jag har ofta tänkt mig, att människor förr i tiden levde och kände just likadant som vi idag. Var gång jag läser deras skrifter känner jag så och grips av deras lidelser och känslor." Även om uttrycksmedlen ofta är annorlunda kan vi också känna samhörighet, sympati eller motvilja, förståelse och förälskelse inför de individer, som vi möter. Vi har medel i vår hand att knyta kontakter utan att årtusendena är något hinder och vi kan uppleva den svindlande känslan av att själva vara den punkt där forntid och framtid möts.

BENGT PETERSON

Digitized by Google

Echnaton – en sjuk farao?

Människoframställningen i Amarna-tidens konst har tilldragit sig stor uppmärksamhet, och framför allt har intresset samlat sig kring bilden av dess centralgestalt farao Echnaton. Hans säregna utseende, sådant det möter oss i reliefer från gravar och helgedomar och framför allt i kolossalstatyerna från Atons tempel i Karnak (*Nr 10, 11*), har fascinerat eftervärlden och satt fantasin i rörelse. Såväl egyptologer som läkare har försökt att passa in Echnatons yttre uppenbarelse i någon känd sjukdomsbild, som dessutom helst skulle kunna ge en acceptabel bakgrund till hans roll som politiker och religiös reformator.

Kolossalstatyerna liksom det stora antalet reliefer visar Echnaton med platt bröstkorg men kvinnligt betonade bröst, frambuktande magparti, som närmar sig hängbuk, markerat sätesparti samt svällande höfter och lår mot vilka de närmast spinkiga underbenen kontrasterar liksom de smala armarna. På den långa, gracila och lätt framsträckta halsen vilar huvudet, vars bakparti undandrar sig bedömning, då det i samtliga fall täcks av olika kronor eller andra huvudbonader. Ansiktet är långdraget för att icke säga utdraget med smala, lätt snedställda ögonspringor. Markerade kindknotor kontrasterar mot de "infallna" kinderna. Även näsan är långdragen och med något grovt spetsparti. Munnen är stor med fylliga och framskjutande men skarpskurna och fint formade läppar. Hakan, som är kraftig och nedhängande, förefaller överdimensionerad.

När vissa reliefer från Amarna först bedömdes, var man osäker huruvida konstnären avsett att avbilda en kung eller en drottning. Figurframställningar som närmast liknade en drottning, hade titulaturer som utvisade en farao.

E. Lefébure antog i slutet av 1800-talet, att Echnaton i själva verket var en kvinna utklädd till man, och försökte visa, att hans hela regering hade något kvinnligt över sig. Som ett stöd för sin uppfattning anförde han, hur Hatschepsut, en tidigare drottning av 18:e dynastien, tillvällat sig makten och regerat som farao med alla dennes attribut och även låtit avbilda sig iförd det ceremoniella lösskägget. Lefébure framhöll även, att Manetho i sin kungalista från omkring 250 f. Kr. inom 18:e dynastien nämner en farao Orus, som skulle ha efterträtts av sin dotter Ankhenkheres, som Lefébure ansåg kunde vara identisk med farao Echnaton.

A. Mariette lanserade också på 1800-talet en fantastisk teori, som han ansåg kunde förklara Echnatons kvinnliga former. Kungen skulle under ett fälttåg till Sudan ha blivit tillfångatagen och kastrerad med senare utvecklade eunuckoida drag som följd.

Den egyptiske medicinprofessorn och kännaren av faraonisk läkekonst, P. Ghalioungui nämner bilharzios som en möjlig förklaring till Echnatons utseende. Sjukdomen förorsakas av en cirka en cm lång och en till två mm tjock inälvsmask (*Schistosoma hematobium* eller dess nära släkting *S. mansoni*), som lever i bukens djupa blodådror. Masksjukdomen är en landsplåga i dagens Egypten, och att den var vanlig också under faraonisk tid vet man genom att bakteriologen Ruffer 1910 lyckades påvisa de karakteristiska maskäggen i mumier. Parasiten har vattenlevande snäckor som mellanvärd och tränger i vattnet in genom intakt hud. Maskäggen avgår med urinen och infekterar snäckorna, och så är cirkeln sluten. Äggavgången åtföljs av blödning från urinblåsan eller blodiga uttömningar, när äggen i vissa fall lämnar kroppen via ändtarmen. Bilharzios har av en del forskare ansetts vara identisk med sjukdomen *âaâ*, vilken omtalas minst femtio gånger i den faraoniska medicinska litteraturen. En av bilharziosens komplikationer är levercirros (skrumplever), som i sin tur leder till *gynecomasti* (kvinnligt förstorade bröst), *ascites* (bukvattusot) och utmärglade ansiktsdrag. En sådan infektion skulle även kunna förklara Echnatons av vissa hävdade politiska svaghet men stämmer illa med kraften hos en religiös reformator. Även tuberkulos har nämnts i diskussionen om eventuell tärande sjukdom hos Echnaton. Den tuberkulösa infektionen skulle då ha lett till sexuell svaghet, efter det att Echnaton avlat sina sex döttrar.

1907 gjordes i Kungarnas dal en upptäckt, som kom att få ett stort inflytande på diskussionen om farao Echnatons eventuella sjukliga förändringar. I en grav, senare katalogiserad som nr 55, fann man resterna efter en kunglig bisättning med en i det närmaste skeletterad mumie. Namnen på den människoformade träkistan samt på de guldband, som höll samman mumiepaketet, hade sorgfälligt

Digitized by Google

avlägsnats, och kistans ansiktsmask av guld hade rivits bort.

Ett par läkare, varav den ene gynekolog, vilka var i tillfälle att inspektera mumieresterna i graven, ansåg bäckenet vara typiskt kvinnligt. Detta skulle stämma väl överens med att flera föremål i graven hade nära anknytning till Echnatons mor drottning Teje, vars lämningar man alltså skulle ha påträffat.

Senare samma år undersöktes mumieresterna av dåvarande professorn i anatomi vid medicinska högskolan i Kairo, G. Elliot Smith. Han fann att skelettet, även om det var gracilt, hade tillhört en man, och att denne icke kunde ha varit äldre än 25 år. Enligt de uppgifter, som Elliot Smith erhållit från egyptologiskt håll, men vilka senare skulle visa sig felaktiga, hade kistan burit Echnatons namn och titulatur. Då denne vid sin död enligt arkeologiska beräkningar borde ha varit mer än 30 år gammal, återstod att förklara diskrepansen mellan skelettets utseende och historiska fakta. Bestämningen av skelettåldern grundade sig framför allt på iakttagelser av vilka epifysfogar (tillväxtzoner), som hade hunnit sluta sig och förbenas, och vilka som fortfarande stod öppna.

Elliot Smith sökte överbrygga motsättningen genom att antaga, att Echnaton lidit av någon sjukdom, som fördröjer slutningen av epifysfogarna. Han kom härvid fram till, att Frölichs syndrom (*dystrofia adiposo-genitalis*) var den troligaste. Åkomman beror på en rubbning i hypofysen (undre hjärnbihanget) samt närmast ovanför liggande parti av hjärnan det s.k. hypotalamusområdet, vilka har en ämnesomsättningsreglerande funktion. I syndromet ingår fettsot med typisk kvinnlig fördelning samt bristande utveckling av skelett och könsorgan. Elliot Smith ansåg sig också hos mumieresterna kunna konstatera en lätt grad av hydrocefali (vattenskalle), vilket skulle kunna överensstämma med Frölichs syndrom, samt en genom ökad tillväxt förstorad underkäke såsom vid hypofysaffektion.

Skelettet från grav 55 har senare underkastats förnyad granskning 1931 av Elliot Smiths efterträdare i Kairo, professor D. E. Derry, som även undersökt Tutanchamuns mumie. Derry kunde icke finna några hållpunkter för hydrocefali och framhöll den nära likheten med den platycefala (plattskalliga) huvudformen hos Tutanchamun. En jämförande studie över epifysslutningen hos moderna egyptier övertygade Derry om att skelettet måste ha tillhört en man, som vid sin död kunde ha varit högst 23 år gammal. Detta kunde stämma in på lämningarna efter Echnatons samregent och efterträdare Smenchkare, vilkens namn liksom Echnatons kom att utplånas från monument och kungalängder. Även Elliot Smith hade varit inne på dessa tankegångar.

1966 publicerade professorn i anatomi vid universitetet i Liverpool, R. G. Harrison, en detaljerad anatomisk-antropologisk undersökning av det omstridda skelettet. Undersökningen, som utfördes med anslag från Wenner-Gren-stiftelsen, hade kunnat komma till stånd genom generöst tillmötesgående av de museala myndigheterna i Kairo och genom samarbete med dåvarande professorn i anatomi därstädes, A. Batrawi, vilken ägnat stort intresse åt utforskandet av sjukliga förändringar hos mumier. I utredningen ingick även röntgenfotografering, med vilken professorn i röntgenologi M. El Sayed Mahmoud var behjälplig.

Resultatet blev, att lämningarna utan tvivel tillhört en man yngre än 25 år och troligen endast 20 år vid sin död. Några tecken på hydrocefali eller akromegali (spetstillväxt) förelåg icke. Man gjorde även ett rekonstruktionsförsök av huvudets och speciellt ansiktets mjukdelar och kom då fram till en slående likhet med Tutanchamuns anletsdrag, vilket allt talar mot antagandet att skelettet skulle ha tillhört Echnaton, och för att lämningarna är identiska med farao Smenchkares.

Även om skelettet från grav 55 tycks kunna avföras från dagordningen i diskussionen av eventuella sjukliga förändringar hos Echnaton, återstår dock att förklara de konstnärliga framställningarnas till synes patologiska drag. Härvid förefaller fortfarande en hypofysär rubbning vara det mest troliga, men knappast i form av ett fullt utbildat Frölichs syndrom. Åkomman blir uppenbarbar i puberteten, då testiklar och penis förblir infantila, och de sekundära könskaraktärerna med skäggväxt samt behåring i armhålor och blygdregion uteblir.

I Frölichs syndrom ingår alltid sterilitet, vilket är svårt att förena med förekomsten av de sex döttrar, vilka ofta avbildas tillsammans med Echnaton och Nefertiti. Man har därför spekulerat i att fadern skulle vara någon annan än Echnaton och i så fall troligen hans egen far och föregångare på tronen, farao Amenophis III.

Ytterligare ett skäl, som talar mot ett utvecklat Frölichs syndrom, är förekomsten av en relief med Echnatons anletsdrag och sannolikt föreställande denne. Ansiktet bär kraftig skäggstubb, troligen som officiellt uttryck för sorg. Även detta hinder har man försökt kringgå genom att antaga,

Digitized by Google

att i en konstnärlig framställning av den sörjande farao, denne kunde förses med skägg som sorgens attribut, även om han i verkligheten saknade skäggväxt.

I en utmärkt systematisk genomgång av möjliga sjukdomar hos Echnaton nämner patologen A. T. Sandison även akromegali. Tillståndet uppkommer vid överfunktion av hypofysen, vanligen på grund av tumör, efter det att den normala tillväxten av skelettet upphört i och med att epifysfogarna slutit sig och förbenats. Termen akromegali anger att kroppens spetspartier får en ökad storlek genom tillväxt av såväl skelettdelar som bindväv. Speciellt märks detta i ansiktet, som blir förgrovat och långdraget, genom att underkäken och särskilt hakan ökar i storlek liksom näsans mjuka spetsparti och läpparna. Händer och fötter tillväxer, och i synnerhet fingrar och tår blir oproportionerligt stora. Ofta tillkommer en ökad krökning av bröstryggraden, vilket tillsammans med extremitetstillväxten gör att de förstorade händerna kan nå ned till i höjd med knäna. Den böjda hållningen och det stora ansiktet med sina grova drag och den framskjutande underkäken ger då patienten ett "gorillaliknande" utseende.

Sjukdomens förlopp sträcker sig vanligen över många år med till att börja med knappt märkbara yttre förändringar – fingerringarna kan bli för trånga, och patienten behöver kanske något nummer större skor. Under det aktiva skedet kan sexualdrift och aptit vara stegrade. Så småningom ersätts dock tecknen på en stegrad funktion hos hypofysen med uttryck för nedsatt aktivitet såsom fettsot, depression, trötthet och impotens, av vilka de två senare symptomen ofta för patienten till läkare.

Även den danske läkaren och medicinhistorikern E. Snorrason anser akromegali vara det symptomkomplex, som bäst passar in på Echnaton såväl vad beträffar dennes yttre uppenbaralse som förmodade psyke. Akromegali går ibland i skov och skulle kunna stämma överens med perioder av religiös och social aktivitet samt ett med tiden avtagande intresse och bristande förmåga att ingripa i ett yttre skeende.

Ett påfallande drag i Amarna-tidens konst är de utdragna och till synes deformerade bakhuvuden som såväl kungaparets sex döttrar (*Nr 17*) som omgivande hovfunktionärer avbildas med. Dessa karakteristiska huvudformer har liksom de konstnärliga framställningarna av Echnaton eggat fantasien och givit upphov till skilda teorier.

Fransmannen M. Pillet ansåg, att det inom Nya Rikets kungahus och speciellt under Amarna-epoken varit brukligt att på konstgjord väg deformera skallarna, så att bakhuvudet fick en utdragen form. Som en sentida parallell anförde han det centralafrikanska Mangbetufolket, där härskarhuset utmärkte sig genom de utdragna kranierna. Dessa erhölls genom lindning av de kungliga barnens huvuden. Bruket antogs liksom Mangbetufolket självt kunna vara en kvarleva från det faraoniska Egypten. Pillet illustrerade sin artikel bl.a. med bilder av deformerade Mangbetukranier och fotografier av en av de kungliga favoriterna, hos vilken halsens och huvudets form och hållning påminde om Nefertitis.

Den svenske anatomen C. M. Fürst producerade 1933 en av de mer fantasifulla teorierna för att förklara den säregna huvudformen hos den kungliga familjen i Amarna-tidens konst. Han utgick från att Echnaton, såsom angivits av Elliot Smith, varit lindrigt hydrocefal. För att av religiösa skäl ytterligare framhäva denna huvudform skulle Echnaton till sin drottning ha valt en långskallig cypriotisk prinsessa, Nefertiti. Av samma anledning hade Echnaton accentuerat skallformen hos parets sex döttrar genom artificiell deformering.

Att Nefertiti skulle ha varit av utomegyptisk härkomst torde dock vara föga sannolikt, och några vittnesbörd härom har man icke kunnat finna i samtida texter. För hennes egyptiska ursprung talar i stället bruket att den nye farao säkrade sin rätt till tronen genom att till sin "stora gemål" taga arvprinsessan, vanligen hans egen syster eller halvsyster. Om en dotter till den föregående farao saknades, utsågs troligen oftast någon annan nära kvinnlig anförvant till drottning. Att den regerande farao dessutom i sitt harem kunde ha utländska kungadöttrar var en följd av den diplomati med fördrag och allianser med mäktiga grannstater, som blomstrade under Echnatons föregångare och speciellt hans far Amenophis III.

Även Snorrason anser de deformerade skallarna hos kungafamiljen och dess närmaste omgivning i konstnärernas avbildningar vara ett uttryck för Echnatons behov att framhäva sin egenart av sociala och religiösa skäl. Bland tiotusentals vetenskapligt undersökta skallar från det antika Egypten har man dessutom, såvitt är mig bekant, till dags dato icke funnit ett enda på konstgjord väg deformerat kranium, vilket starkt talar mot att artificiell huvuddeformering förekommit under faraonisk tid.

Uppfattningen att det säregna utseendet hos Echnaton och hans familj i Amarna-tidens fram-

Digitized by Google

ställningar främst är en konstnärlig överdrift och förvrängning stöds av det faktum, att även ett antal höga tjänstemän och hovfunktionärer avbildas på samma sätt. Så till exempel låter chefsbildhuggaren Bak på en stele framställa sig med kvinnligt betonade bröst och hängbuk.

Att Echnatons drottning och döttrar avbildas med på samma sätt förvrängda drag som farao kan vara förklarligt, om det gäller att ytterligare framhäva de kungligas särställning och egenart, men mindre lätt att förstå är kanske spridningen till hovstaten av dessa konstnärligt säregna drag. Man kan emellertid tänka sig, att det här rör sig om en solidaritetsyttring med kungen-gudens religiösa reformation. Det kan även ha uppfattats som ett privilegium, att få avbilda sig i den för Atonkulten och dess profet utmärkande formen. Det kan erinras om ett i sammanhanget troligen likartat fenomen hos en annan självhärskare och hans omgivning. När Ludvig XIV opererades för en ändtarmsfistel, skall flera av hans hovmän ha kommit till Versailles och påstått sig lida av samma åkomma för att göra sig intressanta i monarkens ögon. De lär ha blivit mycket förargade av upplysningen, att det för deras del icke förelåg något tillstånd, som motiverade operation.

Återgången till ett mera normalt utseende i de konstnärliga framställningarna efter Amarna-epokens slut gällde icke bara hovet utan också medlemmarna av kungahuset. Mest slående syns kanske detta hos Echnatons och Nefertitis tredje dotter Anchesenpaaton. Som barn avbildas hon med samma karakteristiska huvudform och kroppsbyggnad som de övriga Amarnaprinsessorna, men efter det att hon övergivit Amarna tillsammans med Tutanchamun får hon helt normala drag i konsten.

Vad som möjligen talar för, att Echnaton haft en hypofysär åkomma, som så småningom lett till vissa akromegala drag, är förekomsten av tidiga reliefer från Aton-templen i Karnak. På dessa avbildas Echnaton visserligen med de för honom utmärkande anatomiska dragen, men dessa är endast lätt antydda som en något för tung underkäke, lätt putande mage och markerat sätesparti.

I diskussionen om eventuella sjukliga förändringar hos Echnaton bör även framhållas förekomsten av en målad kalkstensgrupp i Louvren. Statyetten, som är typisk för Amarna-tidens stil, föreställer kungen och drottningen gående hand i hand. Både Echnaton och Nefertiti har helt normal kroppsbyggnad och anletsdrag.

På några av relieferna har icke endast de mänskliga aktörerna fått groteska anletsdrag och proportioner, utan även döda föremål som t.ex. den vita kronan har ändrat form och blivit "akromegalt" utdragen på samma sätt som faraos ansikte (*Nr 16*). Detta särdrag i framställningen syns stödja uppfattningen, att det framför allt rör sig om en konstnärlig och icke verklig förvrängning av proportionerna.

Mot en framkastad förmodan att den för en nutida betraktare groteska förvrängningen av Echnatons drag skulle vara uttryck för konstnärernas försök att karikera kungen, talar faraos gudomliga och därför totalitära regim. En sådan förvrängning av faraos drag och en så säregen gestaltning av honom själv, hans familj och hov kan endast ha åstadkommits på faraos uttryckliga order.

Såsom framhållits skulle den säregna framställningen av framför allt farao Echnaton men även av hans familj och närmaste omgivning ha åstadkommits med det bestämda syftet att framhålla guden Atons och därmed faraos allt överskuggande egenart. En parallell finns möjligen inom den buddistiska ikonografien, där buddagestalten utmärks dels genom en rundad utväxt i hjässan och dels genom förlängda armar, vars händer har sinsemellan lika långa fingrar, liksom även tårna alla har samma längd. Allt detta för att framhäva den upplystes egenart och helighet – något belägg för sådana kroppsliga egenskaper hos den historiske prins Gotama finns ej.

Diskussionen om eventuella sjukliga förändringar hos farao Echnaton kommer säkerligen att gå vidare med nya hugskott och gissningar. Så som han möter oss i konsten, skulle bakom hans säregna yttre närmast kunna ligga en hypofysär rubbning. Mycket talar emellertid för en religiöst betingad konstnärlig omgestaltning i framställningen av farao och hans närmaste omgivning. Det slutgiltiga svaret på frågan huruvida sjukliga förändringar förelegat och i så fall vilka, torde endast kunna erhållas vid en undersökning av Echnatons jordiska kvarlevor. Att hans mumie skulle ha bevarats till våra dagar och en gång komma till rätta är dock ej troligt.

LENNART DIENER

Digitized by Google

Katalog

1 Ill. 21

SKULPTUR AV THUTMOSIS III

Kairo: JdE 39260. Funnen i Karnak 1907 i ett litet kapell mellan sjunde och åttonde pylonen. H 107 cm, br 33 cm. Gråsvart granit.

Kungen bär kort plisserat skört. Bältets kartusch innehåller hans tronnamn *Mencheperre*, "Res gestalt är fast". Mellan benen är återgiven den svans, som är en del av en gammal kungautstyrsel. Huvudet är klätt i en duk med en kobra, härskarens traditionella attribut. Det ceremoniella skägget är utarbetat i detalj. I högra handen håller kungen en duk. Hans fötter vilar på nio pilbågar, vilket skall visa hans makt över de barbariska folken. På tronens sidor finns symboliska bilder av föreningen av papyrus och lilja, ett uttryck för unionen mellan Övre och Nedre Egypten.
Inskriften på ryggsidan: *Den sköne guden, välviljans herre, Amuns son, han som är på sin [tron], Konungen över Övre och Nedre Egypten Mencheperre, som älskas av Amun-Re, given liv evinnerligt.*
Amuns namn är i båda fallen medvetet förstört. Detta härrör från Echnatons förföljelse av Amun. Däremot har ingen åverkan gjorts på solguden Res namn.

2 Ill. 22

SFINX

Kairo: JdE 56599. Från El Minya wa'l-Shurafa. L 28 cm. Svart serpentin.

Sfinxen är framställd med en drottnings huvud, krönt av en kobra. Huvudets peruk är av en typ, som är förknippad med gudinnan Hathor. Ansiktets ikonografi liksom en genom inskrift daterad parallell tyder på en datering till Thutmosis III:s tid.

3 Ill. 23

SFINX

Kairo: JdE 37001/CGC 42079. Funnen i statygömman i Karnak. H 16 cm, l 32 cm. Ljus, finkornig och hård sandsten.

Kung Amenophis II har här framställts som en inkarnation av solguden i sfinxgestalt. Ansiktet bär kungens drag. Inskriften betygar identiteten: *Den gode guden Aacheperure, given liv, älskad av Amun-Re.* Betydelsen av detta kungens namn är "Res gestalter är stora".

4 Ill. 24

FRAGMENT AV OBELISK

Kairo: JdE 47997/CGC 17015. Påträffat använt som tröskelsten i ett modernt hus i Assuan. H 165 cm, sidornas br c:a 24 cm. Rosengranit.

På en av de fyra sidorna finns bildfält samt inskrift. Bilden visar Amenophis II knäfallande med två offerkärl inför Chnum, en vädurshövdad gud särskilt dyrkad i Assuan-trakten. Inskrifterna ger identiteten: *Chnum, herren över forslandet, han må giva allt liv och all lycka. Den sköne guden, herren över De Båda Länderna Aacheperure, given liv evinnerligt.*
Den vertikala inskriften innehåller förutom den traditionella kungatitulaturen kungens båda namn: *Horus, den starke tjuren, den kraftstore, Konungen över Övre och Nedre Egypten Aacheperure, Res son Amen [ophis] . . .*
Obelisken är en av ett par, som restes av Amenophis II. Motstycket finns sedan 1838 i Storbritannien. Dess inskrift gör det klart, att kungen låtit resa båda åt forslandets herre Chnum-Re. Detta monument visar hur denne vädursgud nu fått solär aspekt och tillägges symboler som obelisker, vilka från början är förknippade med solguden. Den i sin helhet

Digitized by Google

bevarade parallellen visar att Kairo-fragmentets höjd varit omkring två meter.

5 Ill. 25

DÖRRÖVERSTYCKE

Kairo: JdE 55301. Funnet i Gize 1927–1928. H 53 cm, l 126 cm. Kalksten.

Det är sannolikt att detta dörröverstycke hört till det lilla tempel vid den stora sfinxen i Gize, som Amenophis II lät uppföra. Dekoren i det övre registret visar en bevingad solskiva, som enligt inskrifterna framställer solguden från Edfu.
Båda de horisontala hieroglyfraderna läses från mittecknet och åt vänster respektive åt höger: *Leve Konungen av Övre och Nedre Egypten Aacheperure, älskad av Horus-i-horisonten. Leve Konungen av Övre och Nedre Egypten Aacheperure, älskad av Horus-i-horisonten. Leve Res son Amenophis, maats härskare, given liv evinnerligt. Leve Res son Amenophis, maats härskare, given liv evinnerligt.*

6 Ill. 26

SKULPTUR AV AMENOPHIS, HAPUS SON

Kairo: JdE 44861. Funnen 1913 i Karnak invid tionde pylonen. H 130 cm. Svart granit.

Amenophis, Hapus son, var en av de inflytelserikaste ämbetsmännen under Amenophis III. Detta är en av flera statyer av honom som hittats i Karnak. Amenophis sitter som en skrivare med korslagda ben och håller en papyrusrulle med sina händer. På vänstra axeln hänger en skrivares palett med två färgkakor, medan en annan i form av ett musselskal finns vid hans vänstra hand. Framställningen är ett exempel på den realism, som omedelbart föregår Amenophis IV:s konst. På bröstet respektive på armen finns kartuscher med Amenophis III:s namn. För övriga inskrifter se ovan sid. 13.

7 Ill. 1

HJÄRTSKARABÉ

Kairo: CGC 51164. Funnen i Yuyas och Tuyas grav i Kungarnas dal 1905. L 5,3 cm. Ovandelen av blå glasmassa, understycket av grön sten.

Skarabén, en bild av en skalbagge, en form av solguden, tillhörde Tuya, drottning Tejes moder. Skarabéer med en inskrift av Dödsbokens trettionde kapitel brukade läggas vid mumiens hjärta. Texten besvärjer mänskans hjärta att icke uppträda och vittna till hennes nackdel i underjordens domstol.

8 Ill. 2

MODELL AV MUMIE PÅ KATAFALK

Kairo CGC 51107. Funnen i Yuyas och Tuyas grav i Kungarnas dal 1905. L 30 cm. Kalksten med bemålning.

Modellen visar den döda mänskan som mumie, i guden Osiris gestalt, helt insvept med undantag för händer och ansikte. Mumien är klädd i en lång peruk och en bred halskrage, målad i gult. En fågel med mänskligt huvud och händer vilar med utbredda vingar på mumien. Denna fågel (*ba*) är en av mänskans skepnader, som lämnar henne vid döden, men som återvänder en kort tid varje natt för att väcka mumien till liv igen.
Mumien ligger på en bädd uppburen av ben i form av lejontassar, som är målade i svart. Den målade dekoren på modellens sockel är ett arkitektoniskt mönster av nischverk med mycket gamla anor med anknytning till gravarkitektur. Modellen kan ha haft ett lock, vilket hållits fast med en tapp i det framskjutande partiet vid mumiens fötter.

9 Ill. 3

RELIEFANSIKTE FÖR INLÄGGNING

Kairo: JdE 47173. Funnet i el Amarna 1922.

Digitized by Google

H 11 cm. Röd kvartsit.

Ansiktet i högerprofil framställer troligtvis Echnaton. De tjocka läpparna och den hängande hakan är karakteristiska. Örat är genomborrat för fästande av ett smycke. Ögat och ögonbryn avsågs liksom huvudbonaden att framställas i annat material.

10 Ill. 27

SKULPTURHUVUD AV AMENOPHIS IV /ECHNATON

Luxor Museum: Nr 46. Funnet i Karnak 1926. H 63 cm. Sandsten.

Fragmentet är från en av kungens kolossalstatyer i östra Karnak, möjligtvis stående längs med pelarraderna i en öppen hall. Dessa hör till de tidigaste monumenten i den nya stil, som Amenophis IV lanserar. Detta huvud har varit klätt i huvudduk med kobra vid hjässan.

11 Ill. 4

BYST FRÅN KOLOSSALSKULPTUR AV AMENOPHIS IV/ECHNATON

Kairo: JdE 29/5/49/1. Funnen i Karnak 1926. H 153 cm. Sandsten med spår av ursprunglig bemålning.

Kungen bär huvudduk med kobra vid hjässan. Ovanpå huvudduken finns rester av Övre Egyptens krona. Han har vidare ceremoniellt skägg och håller härskarattributen spira och piska – med association till guden Osiris – i sina händer. I armbandets kartuscher finns guden Atons namn.
Fragmentet stammar liksom nr 10 från östra Karnak.

12 Ill. 28

SKULPTÖRMODELL

Kairo: JdE 35791. Funnen i el Amarna 1902. H 15 cm, l 19 cm. Kalksten.

Kalkstensplattan har reliefer på båda sidor. Det rör sig om vänsterprofiler av ett ansikte, som i stort överensstämmer med Echnatons ikonografi. På ena sidan finns inte bara ansikte och hals utan även axelpartiet med. Nyckelbenen och halsen visar en subtil modellering. Örsnibben är genomborrat för smycke. Huvudbonaden har bestått av en hög krona. På andra sidan finns en mera ofullbordad skiss, som dock visar en intressant modellering av ögonpartiet. Denna skiss har något slappare men mera uttrycksfulla drag än den milda, idealiserande framställningen på den motsatta sidan.

13 Ill. 29

TORSO AV UNG KVINNA

Kairo: JdE 64965. Funnen i el Amarna under de brittiska utgrävningarna. H 15 cm. Kvartsit.

Fragmentet, som endast återger överkroppen och en del av högra armen, tillhörde sannolikt en statyett av någon av Echnatons och Nefertitis döttrar. Fulländningen i arbetet och den realistiska framställningen visas främst av nyckelbenens fina modellering.

14 Ill. 30

SFINX

Kairo: JdE 37845/CGC 42090. Funnen i statygömman i Karnak 1904. H 33 cm, l 53 cm. Kvarts.

Sfinxen har på grund av de ovanliga ansiktsdragen och det ovanliga materialet – en mycket hård kvarts – endast med tvekan daterats till Echnatons tid. Med dennes ikono-

Digitized by Google

grafi finns vid närmare granskning inte mycket likhet. Man har föreslagit att skulpturen skulle förknippas med verkstäder i Kerma i Sudan, där man i början av andra årtusendet framställde djurfigurer i kvarts. Sfinxen har kanske sänts som votivgåva därifrån till Karnak.

15 Ill. 31

ALTARTAVLA MED ATON OCH DEN KUNGLIGA FAMILJEN

Kairo: JdE 44865. Funnen i el Amarna 1913 i ett privathus. H 43,5 cm, br 39 cm, tjockl 6,5 cm. Bemålad kalksten.

Reliefen är omsluten av en ram av arkitektonisk typ. På denna ram finns hieroglyfinskrifter som innehåller Atons, Echnatons och Nefertitis titulaturer och namn. Framställningen är en scen ur det intima familjeliv, som upprepat förekommer i Amarna-konsten. Kungen och drottningen sitter på stolar med polster och är omgivna av de tre äldsta döttrarna. Echnaton och Nefertiti är förutom traditionella kronor och smycken klädda i plisserade dräkter av tunt linne, medan döttrarna är nakna. Meritaton sträcker fram sina händer mot ett örsmycke som Echnaton räcker fram. Det andra örhänget jämte två halskragar, väl avsedda för de andra döttrarna, ligger i kungens knä. Maketaton och Anchesenpaaton befinner sig hos Nefertiti. Den strålande Aton svävar över gruppen. I strålarnas ändar finns händer, vilka ibland håller symboliska tecken för liv och lycka.
Denna relief, tillkommen relativt tidigt efter Echnatons grundande av Achetaton, fungerade som altartavla i ett privathem. Den var uppställd på en sockel och en liten trappa ledde fram till den. Den var försedd med två flygeldörrar i trä, fästa i reliefens sockelplatta.

16 Ill. 32

RELIEFBLOCK MED DEN KUNGLIGA FAMILJEN

Kairo: JdE 30/10/26/12. Funnet i det stora palatset i el Amarna 1891. H 105 cm, br 50 cm. Alabaster.

Blocket är ett fragment från den dekorerade parapeten tillhörande en ramp som ledde in i den centrala salen i det kungliga palatset i Amarna. Den nedsänkta reliefen visar en offerscen inför Aton. Echnaton håller två kärl med pip (jfr nr 66) för gjutoffer invid två bord med lotusblommor. Han bär Övre Egyptens höga krona. Bakom kungen kommer Nefertiti samt en av parets döttrar. Denna dotter – antagligen Meritaton – håller en skallra, ett s.k. sistrum.
De inte fullständigt bevarade inskrifterna ger de framställdas namn och epitet. Verket tillhör de tidigaste åren i Amarna, tillkommet före Echnatons tionde regeringsår. Det ger tydligt en uppfattning om den direkta överföringen av Karnak-monumentens stil till Achetaton.

17 Ill. 5

SKULPTURHUVUD AV PRINSESSA

Kairo: JdE 44869. Funnet i el Amarna under de tyska grävningarna 1912–13. H 21 cm. Kvartsit.

Detta huvud ingår i en hel grupp av skulpturer som hittats i en bildhuggarverkstad. Liksom flera paralleller anses detta huvud framställa någon av Echnatons och Nefertitis döttrar. Dessa lösa huvuden var avsedda att användas i skulpturer sammansatta av flera material, till exempel stenhuvud, träkropp samt inläggningar i halvädelstenar och metall.

Digitized by Google

18 Ill. 6

SKULPTURHUVUD AV NEFERTITI

Kairo: JdE 45547. Funnet i Memphis 1915. H 18 cm. Kvartsit.

Huvudet är avskuret över pannan för att möjliggöra anbringandet av en huvudbonad av annat material. Ögonen och ögonbrynen har också varit inlagda med annat material, (glaspasta, bergkristall, obsidian). Identifikationen av detta huvud har alltid varit oviss. Cyril Aldred har framlagt övertygande argument för att huvudet skulle vara en framställning av Nefertiti, vilket nu har vunnit allmänt gehör i fackkretsar. Detta är en av de närmaste parallellerna till det berömda Nefertiti-huvudet i Berlin.

19 Ill. 33

KANOP (INÄLVSKÄRL)

Kairo: JdE 39637. Funnen 1907 i grav 55 i Kungarnas dal. H 36,8 cm. Alabaster med inläggningar av sten och glaspasta.

Kärlet är ett av fyra identiska, som påträffades i Kungarnas dal, och vilka tillsammans utgjort den traditionella uppsättningen kärl för den dödes inälvor. Locket är i form av ett mänskohuvud med peruk. Resterna av en kobra vid hjässan visar att det rört sig om en farao eller hans drottning. Möjligtvis har denna uppsättning gjorts för farao Smenchkare eller hans drottning Meritaton. Den illustrerar väl Amarna-tidens slutskede och övergången till den konststil som representeras av Tutanchamun.

20 Ill. 34

SKULPTURHUVUD AV KUNG

Kairo: JdE 37930. Okänd härkomst. H 10 cm. Kalksten.

Huvudet återger på ett realistiskt sätt en åldrad man med hårda, bittra drag. Det har tydliga paralleller i fynd från el Amarna. Det är troligt att huvudet från början inte haft kobran vid hjässan, som utmärker den kungliga värdigheten, utan omarbetats. Huvudet har tillskrivits Eje, den inflytelserike hovman, som blev kung efter Tutanchamun.

21 Ill. 8

SKULPTUR AV SITTANDE MAN

Kairo: JdE 52976. Funnen i ett privathus i el Amarna. H 18 cm. Bemålad kalksten.

På en stol sitter en man med peruk och kort skört. I ena handen håller han en lotusknopp vid bröstet. Detta är ett av de sällsynta exemplen på privatskulptur i el Amarna. De utpräglade anletsdragen, de realistiska detaljerna i kroppsbehandlingen – nyckelbenen, fetman – är karakteristiska tecken i Echnatons konst.

22 Ill. 7

GRAVMINNESMÄRKE I FORM AV RELIEF (STELE)

Kairo: JdE 29747/CGC 34178. Funnen i en privatgrav i el Amarna 1891. H 27,5 cm, br 22,5 cm. Bemålad kalksten.

Stelen avser att magiskt garantera den avlidne offer av mat och dryck till evärdlig tid. Den döde sitter på en stol, vars sits är en djurhud och vars fötter är snidade som gåshuvuden. Han bär en plisserad dräkt, peruk, halskrage och sandaler, dessutom armband. Bakom honom syns en gravfasad till hälften. Framför honom finns ett dukat offerbord och en tjänare som offrar. Särskilt modelleringen av den dödes ansikte är med sin realism typiskt för el Amarna-perioden.
Inskrifterna angiver för vem offret sker: *Åt ka-själen tillhörig den verklige skrivaren hos Kungen, den som han älskar, skrivaren för Her-*

Digitized by Google

rens över De Båda Länderna offerbord, husföreståndaren Any, sann i tal. Över tjänaren står vad han säger: *Åt dig offras vin,* samt att han rest minnesmärket: *Gjort av tjänaren hos den kunglige skrivaren Any Any-men.*

23 Ill. 35

SKULPTUR AV SKRIVARE OCH BABIANGUD

Kairo: JdE 59291. Funnen i ett privathus i el Amarna under utgrävningarna 1932–33. H 14 cm. Svart skiffer (möjligen serpentin).

På ett podium sitter guden Thot i form av en babian. På huvudet bär han månskäran och månskivan. Han är skrivarnas traditionella skyddspatron. En skrivare sitter nedanför podiet med papyrusrulle och färgpalett. Skulpturen kan tänkas som en votivgåva; Thot-babianen har kunnat vara acceptabel i Achetaton p.g.a. sin anknytning till solguden Re.

24 Ill. 10

RELIEF FRÅN EJES OCH TIYS GRAV I EL AMARNA

Kairo: JdE 10/11/26/1. Ejes grav i el Amarna. H 27,5 cm, br 54 cm. Kalksten.

Reliefen i nedsänkt arbete är ett brottstycke från en scen visande hur Echnaton skänker guldkragar åt Eje och hans hustru Tiy. De båda bär flera sådana och Eje mottager just ytterligare en bred krage. Båda personerna bär peruker med koner av välluktande salva ovanpå. Eje och Tiy hörde till de inflytelserikaste privatpersonerna i Echnatons stad med intima förbindelser med kungahuset.

25 Ill. 36

RELIEFFRAGMENT

Kairo: JdE 47203. Funnet i ett palats i el Amarna. H 18 cm, br 33 cm. Bemålad kalksten.

Fem män framträder bugande sig djupt. De håller blomsterbuketter. Bilden har sannolikt ingått i ett sammanhang, där kungen uppvaktades. Den djupa bugningen såväl som de individualiserade ansiktena är typiska för Amarna.

26 Ill. 9

RELIEFFRAGMENT

Kairo: JE 10/11/26/3. Troligen från Karnak. H 22 cm, br 54 cm. Bemålad sandsten.

En rad utlänningar är framställda, vilka kastat sig till marken – på så sätt betygar främmande länder farao sin vördnad. Förutom folk från Främre Asien finns även en neger med.

27 Ill. 11

"PAPERWEIGHT"

Kairo: JdE 55524. Funnen i el Amarna. L 11 cm, br 6,5 cm, h 3,2 cm. Blå och grön glaserad kalksten.

Dekoren på ovansidan visar en vattendamm omgiven av papyrusvass samt ett ornamentalt band. Sidorna har dekor av papyrusstänglar. Funktionen är obekant, men man har gissat, att det rör sig om en tyngd att lägga på en upprullad papyrusrulle, när man läste eller skrev.

28 Ill. 12

PLATTA FRÅN VÄGGBEKLÄDNAD

Kairo: JdE 65005. Från det stora palatset i el Amarna. H 11 cm, br 17 cm. Fajans.

Palatsens väggar och golv var rikt dekorerade. På väggarna fanns ofta beklädnad av fajansplattor i ljusa färger. Detta fragment visar margueriter. En mycket avancerad fa-

Digitized by Google

jansteknik tillät inläggningar av modellerade element i bottenplattorna, vilka dessutom bemålats.

29 Ill. 13

FRAGMENT AV VÄGGBEKLÄDNAD

Kairo: JdE 28181. Funnet 1888 i el Amarna. H 7 cm, br 6,5 cm. Fajans.

Den framställda scenen har visat betande boskap bland papyrusvass. Det mångfärgade fragmentet har några paralleller i fynd från ett privathus i Amarna men även i målad dekor i Amenophis III:s palats i Thebe.

30 Ill. 14

FRAGMENT AV VÄGGBEKLÄDNAD

Kairo: JdE 50702. Funnet i ett privathus i el Amarna. L 11,5 cm. Fajans.

Från den mångfärgade dekoren i väggbeklädnader känner man flera växtmotiv. Detta fragment visar blåklint.

31 Ill. 37

FRAGMENT AV KUNGAKRONA FRÅN SKULPTUR

Kairo: JdE 66734. Funnet i el Amarna. H 10 cm. Blå fajans.

Kronan har hört till en kungastatyett sammansatt av flera material, vilket ofta förekom i Echnatons konst. Den blå kronan användes mycket ofta av Echnaton i framställningarna; originalkronorna var möjligtvis gjord av läder och metall och var ursprungligen måhända ett slags hjälm.

32 Ill. 38

HÄNGE I FORM AV DRUVKLASE

Kairo: JdE 62880. Funnet i el Amarna. L 6,5 cm. Blå fajans och brons.

Druvklasen är ett populärt element i hängsmycken. En liten ring av brons tillät upphängningen.

33 Ill. 16

FRAGMENT AV MÅLAT GOLV

Kairo: JdE 33030/6. Funnet i el Amarna 1896. 101 × 152 cm. Tegel, murbruk och bemålad stuck.

Plattan är en sektion av ett större golv, som påträffades i välbevarat skick i ett palats i södra delen av Amarna. Underst fanns obränt tegel, vilket överdragits med murbruk, vilket i sin tur är täckt av ett 5 mm tjockt stucklager. På den torra stucken har man målat med vattenlösliga färger. Framställningen visar en and som flyger upp bland sumpmarkernas växter. Till vänster finns papyrus, till höger ett slags sallad och under fågeln blommande gräs; en fjärde växtsort är oidentifierad. Detta är ett av de ytterst få exemplen som överhuvud finns på palatsmåleriet i Egypten. Framställningar från sumpmarkernas djur- och växtvärld var mycket omtyckta i Amarna och finns även i andra palats.

34–54 RELIEFFRAGMENT FRÅN KARNAK

Dessa fragment av sandsten, som med ett arabiskt ord brukar kallas *talatat*, stammar alla från Amenophis IV:s, Echnatons, byggenskap i Karnak – liksom även skulpturerna nr 10 och 11 – och har till stor del aldrig tidigare visats eller publicerats. De kommer delvis från nya arkeologiska undersökningar i Karnak. Arbeten har påbörjats att med hjälp av modern datateknik lägga samman det puzzle, som de tusentals funna fragmenten utgör.

Digitized by Google

Konstvetenskapligt är relieferna mycket intressanta, eftersom man genom dem kan dokumentera Echnatons tidiga konst med ett fylligt och utförligt material.

34 Ill. 39

RELIEFFRAGMENT MED OFFERSCEN

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 53 cm, br 22,5 cm. Bemålad sandsten.

Blocket visar två offerscener. Till vänster skänker eller inviger Echnaton nötkreatur till en gud, vars framställning ej är bevarad, men som säkert är Re-Harachte. Till höger kommer han med lotusblommor åt den falkhövdade guden Re-Harachte – med solskiva på huvudet – vars namn stått inom de två kartuscherna intill honom. Mellan kungen och guden finns ett offerbord med ett kärl och en lotusblomma. Inskriften betygar: *Överlämnandet av alla slags friska blommor.* Den stora inskriften till höger har bl.a. en kartusch med ett av kungens namn *Nefercheperure Waenre.*

35 Ill. 40

RELIEFFRAGMENT MED ECHNATON OCH EN PRINSESSA

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 21,5 cm, br 26,5 cm. Bemålad sandsten.

Echnaton är framställd i högerprofil, bär den blå kronan med fladdrande band i nacken och en bred halskrage. Det lilla huvudet vid hans sida bör framställa en av hans döttrar. Solstrålar som slutar i händer håller fram de traditionella tecknen för liv och lycka.

36 Ill. 15

RELIEFFRAGMENT MED ECHNATON

Karnak:magasin 9:e pylonen, nr 154. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 20 cm, br 27 cm, tjocklek 53 cm. Bemålad sandsten.

Echnaton bär huvudduk och plisserat skört av vitt linne. Hans ansikte är modellerat på ett skarpt och utpräglat sätt, som är karakteristiskt för Karnak-relieferna. På bröstet och ena armen finns rester av namnkartuscher. Solstrålarna bär tecken för liv och lycka.

37 Ill. 41

RELIEFFRAGMENT MED ECHNATON

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 21 cm, br 54 cm. Bemålad sandsten.

Vänsterprofil av Echnaton, som höjer sin högra hand i tillbedjan. Han bär huvudduk med kobra vid hjässan. Framför hans näsa finns ett livstecken, som en solstråle räcker honom. Längst nere till vänster ovandelen av ett litet kapell eller offerpodium.

38 Ill. 42

RELIEFFRAGMENT MED ECHNATON

Luxor Museum. Funnet i Karnak mellan 9:e och 10:e pylonen. H 22 cm, br 52 cm. Bemålad sandsten.

Kungen i högerprofil är klädd i en kort peruk med rader av lockar och med kobra vid hjässan. I sina framsträckta händer håller han en blomsterbukett, varav fragmentet endast visar nederdelen. En av solstrålarna slutar i en hand, som räcker fram ett livstecken, hieroglyfen *anch.* Framställningen av kungens ansikte ansluter väl till nr 36. Den är betydligt bättre utarbetad än nr 41, som eventuellt är en bild av Nefertiti.

39 Ill. 17

RELIEFFRAGMENT MED OFFERSCEN

Karnak:magasin 9:e pylonen, nr 1532. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21,5 cm, br 51 cm, tjocklek 24 cm. Bemålad sandsten.

Digitized by Google

Solen strålar över ett offerbord. På båda sidor står Echnaton klädd i den blåa kronan. Till vänster framför han rökelse, till höger en bild av gudinnan Maat, sinnebilden för harmonin och balansen i världsordningen. Bakom honom har sannolikt drottning Nefertiti varit framställd; hennes namn finns i kartuschen längst till höger. Man ser hennes framsträckta hand hålla en skallra nere till höger. Jfr nr 40.

40 Ill. 17

TVÅ SAMMANHÖRANDE RELIEFFRAGMENT MED EN OFFERSCEN

Karnak:magasin 9:e pylonen, nr 1538 och 1566. Funna i nionde pylonen, Karnak, 1538: H 20,5 cm, br 27 cm; 1566: H 20,5 cm, br 27 cm. Bemålad sandsten.

Blocken har hört till offerscener som visat Echnaton och Nefertiti inför Aton. Det ena visar Echnaton i kort plisserat skört – med en svans hängande baktill – och Nefertiti i en lång klädning. Kartuscherna i inskriften giver Re-Harachte/Atons namn samt Nefertitis. Det andra visar Echnaton och Nefertiti framför ett altare. Drottningen räcker fram en gåva och höll troligen en skallra. Jfr nr 39 med vilket dessa fragment troligen ej hör samman.

41 Ill. 43

RELIEFFRAGMENT MED KUNGLIG PERSON

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 22 cm, br 54 cm. Bemålad sandsten.

En kunglig person med kort peruk och kobra höjer upp ett offer – kanske skivor av bröd eller kött – mot solguden, som sänder sina strålar. Personens identitet är svår att bestämma; i en inskrift på ett annat block, som tycks passa samman med detta finns Meritatons namn, alltså en av Echnatons döttrar. Men framställningen kunde också vara av såväl Echnaton som Nefertiti. Den är ett exempel på den manierism, som präglar mycket av Karnak-relieferna och har ej samma höga kvalitet som till exempel nr 38, vilken eljest är likartad.

42 Ill. 44

RELIEFFRAGMENT MED FESTSCEN

Karnak:magasin 9:e pylonen, nr 3588. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21 cm, br 50 cm. Bemålad sandsten.

Echnaton är framställd i den korta mantel, som kungarna brukar bära vid den s.k. *sed*-festen. På huvudet bär han Övre Egyptens höga krona och i händerna har han spira och piska (jfr nr 11). Solstrålar, som slutar i händer faller ned på honom. Inskrifterna innehåller bland annat kungens namn, först Amenophis, sedan ändrat till Echnaton. Framställningen är snabb och rutinmässig och vittnar om ojämnheten i Karnak-reliefernas standard.

43 Ill. 43

RELIEFFRAGMENT MED KUNGLIG PERSON

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 22 cm, br 52 cm. Bemålad sandsten.

Fragmentet är en detalj ur en offerscen. En kunglig person är framställd i högerprofil, har kort peruk med band och kobra vid hjässan. På de uppräckta armarna är graverade Re-Harachte/Atons kartuscher. En solstråle som slutar i en hand sträcker fram ett tecken för liv. Såväl Echnaton som Nefertiti kan vara den framställda personen. Deras profiler är ofta svåra att skilja åt i Karnak-relieferna. På grund av strålarnas vinkel är det tänkbart att det rör sig om Nefertiti, som stått bakom Echnaton och därmed längre från strålarnas centrum. Å andra sidan finns framställningar där Nefertiti ensam står inför Aton.

Digitized by Google

44 Ill. 45

RELIEFFRAGMENT MED TVÅ FLICKOR

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 3551. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 22,5 cm, br 37 cm. Bemålad sandsten.

Två flickor står bredvid varandra. De håller solfjädrar av strutsplymer. Eventuellt står de på en vagn förspänd av hästar. Resten av ett hästhuvud från en följande vagn syns nederst till höger.

45 Ill. 46

RELIEFFRAGMENT MED JUBLANDE MÄN

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 3848. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21 cm, br 52 cm. Bemålad sandsten.

Flera rader av män, av vilka många höjer sina armar i glädje och jubel, är en scen som kan tänkas i flera festsammanhang. Den egyptiska konsten har många exempel på en skicklig rytmik vid framställningen av grupper. Här har man fångat det momentana, inriktningen av männens uppmärksamhet, glädjeyttringarna.

46 Ill. 47

RELIEFFRAGMENT MED STANDARBÄRARE

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 1362. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21 cm, br 38,5 cm. Bemålad sandsten.

Två män bärande standar vars skaft och fladdrande band är bevarade, hälsar med framsträckta händer. Bakom dem kommer flera.

47 Ill. 48

RELIEFFRAGMENT MED SOLDATER

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 3432. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21 cm, br 51,5 cm. Bemålad sandsten.

Tre soldater av asiatisk typ är framställda i en rad. De håller troligen lansar.

48 Ill. 49

RELIEFFRAGMENT MED STANDARBÄRARE

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 1782. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21 cm, br 52 cm. Bemålad sandsten.

Tre män, troligen soldater, bär fram standar. De tycks vara av negroid typ, vilket liksom soldaterna i nr 47 visar inslaget av legosoldater i det egyptiska imperiets här.

49 Ill. 50

RELIEFFRAGMENT MED STANDARBÄRARE

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 18 cm, br 25 cm. Bemålad sandsten.

Fyra standarbärare höjer handen i hälsning. Anletsdragen är varierande framför allt genom läpparnas utformning.

50 Ill. 51

RELIEFFRAGMENT MED DANSERSKOR

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 23 cm, br 53 cm. Bemålad sandsten.

Två kvinnor i långa kjolar dansar. Överkroppen är framböjd i rät vinkel mot underkroppen, ansiktena är vända uppåt och håret eller

Digitized by Google

peruken hänger ned. Ena armen är upplyft, andra nuddar marken. Scenen kan möjligtvis stamma från relieferna, som skildrar kungens jubileumsfest i Karnak.

51 Ill. 52

RELIEFFRAGMENT MED MUSIKANTER

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 23 cm, br 53 cm. Bemålad sandsten.

Till vänster står sex musicerande kvinnor: två med lyror, en med luta, en med dubbelflöjt; en annan klappar händer, medan den sjätte nu är så skadad, att man inte kan urskilja hennes instrument. De har långa dräkter och peruk, på vilken det finns salvkon och en lotusblomma.
Till höger finns sju män i pösiga dräkter och höga mössor. Två spelar på en stående lyra, hos de andra finns harpa och liten lyra. Deras ögon har bindlar, vilket visar att det rör sig om de i Egypten eljest också annars ofta avbildade blinda musikanterna. Möjligtvis är dessa av utländsk härstamning. Scenen som helhet är bara en del av ett register i en stor framställning som troligen skildrat ett festtillfälle i ett kungligt palats.

52 Ill. 53

RELIEFFRAGMENT MED ARBETARE

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 3779. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 21, 5 cm, br 51,5 cm. Bemålad sandsten.

Scenen är ett förrådsrum, troligen i ett tempel eller palats. Två bärare staplar stora tunga buntar – kanske halm – medan en tjänsteman i peruk, skjorta och skört anvisar och inspekterar. Uppe till höger är dörren till rummet. Till höger i ett annat rum arbetar en över ett bord nedböjd man.

53 Ill. 54

RELIEFFRAGMENT MED BOSKAP

Karnak: magasin 9:e pylonen, nr 2634. Funnet i nionde pylonen, Karnak. H 17 cm, br 51 cm. Bemålad sandsten.

Till vänster kan man se huvudet av en herde med tre kalvar. Till höger finns huvuden och horn av tre stora tjurar, till vänster rygglinjen och horn av två lika stora djur. Rörelsen i scenen görs livligare genom en mot höger galopperande tjur. Intressant är den överskärning som måst göras för hans hovar.

54 Ill. 55

RELIEFFRAGMENT MED ARBETARE

Luxor Museum. Funnet i Karnak. H 24 cm, br 54 cm. Bemålad sandsten.

Tre arbetare med tunga bördor går uppför en backe. Den lutande linjen i högra hörnet visar vägkanten med sina växter. De bär säckar – kanske med sand, spannmål eller något flytande som vatten. Den mellersta mannens säck läcker. Observera den ovanliga lösningen av problemet med framställningen av hans vänstra arm. Den siste håller ett litet kärl och vill kanske ha litet av det som rinner ur säcken.

55–67 FÖREMÅL FRÅN TUTANCHAMUNS TID

Med undantag av en staty (nr 57) kommer dessa föremål från Tutanchamuns grav, som hittades i Kungarnas dal 1922. Det är delvis föremål, som aldrig tidigare visats utanför Egypten, medan andra ingått i Tutanchamunutställningar under det senaste decenniet. Många av föremålen i den unge kungens grav är intressanta i samband med Echnatons konst, därför att de liksom bildar slutpunkten i den utveckling, som denna fått i el Amarna. Återanknytandet till äldre traditioner i konsten

Digitized by Google

finns redan i Echnatons senare konst. Tutanchamuns konst är en syntes av gammalt och nytt och genom den föres något av arvet från Echnaton vidare i egyptisk konst. Flera av föremålen är av en unik teknisk kvalitet. Konsthantverkets höga standard under 1300-talet förtjänar ständigt att uppmärksammas.

55 Ill. 18

BRÖSTSMYCKE

Kairo: JdE 61903. Från Tutanchamuns grav. Br 33 cm. Guld med inläggning av glasmassa och karneol.

En fågel med mänskohuvud som detta smycke visar förekommer ofta i egyptisk religiös ikonografi. Det är en framställning av en av mänskans många själar eller skepnader (jfr nr 8). En bild av fågeln lagd på en mumie kan magiskt garantera uppståndelsen till ett vidare liv.
Huvudet är prytt med pannband med kobra vid hjässan och en liten lotus i nacken. Det har ett ceremoniellt skägg. Fågelns klor håller ett symboliskt tecken, en hieroglyf, som är ett tecken på makten över allt som solen omkretsar på sin bana genom dag och natt.

56 Ill. 56

LOCK TILL SKRIN

Kairo: JdE 61498. Från Tutanchamuns grav. L 10,3 cm, br 7,2 cm. Trä med inläggningar av glasmassa.

Själva skrinet är inte bevarat. Locket har en framställning av Echnatons och Nefertitis femte dotter Neferneferure, vilket betygas av inskriften. Hon sitter på en kudde klädd i vitt kort skört, blått bälte och en bred halskrage. Frisyren samt det sätt hon sitter på antyder att det är en framställning av ett barn. Locket har en knapp, kring vilket en snörslinga kunde läggas för tillslutning.

57 Ill. 57

STATY AV TUTANCHAMUN

Kairo: JdE 38389/CGC 42104. Funnen i Karnak. H 62 cm. Sandsten.

Skulpturens nederdel är ej bevarad. Den visar en kung med spira och piska i korslagda händer. Han har huvudduk och kobra vid hjässan. Skulpturen har hört till en stor sfinx, mellan vars framtassar den stått. Ansiktets ikonografi antyder att den bör placeras inom Echnatons och hans omedelbara efterföljares period. Särskilt ögonbehandlingen är karakteristisk. Tillskrivningen till Tutanchamun är oviss.

58 Ill. 20

INÄLVSKISTA

Kairo: JdE 60688. Från Tutanchamuns grav. H 39 cm. Guld med inläggningar av karneol, obsidian och glasmassa.

Denna lilla miniatyrkista av antropoid typ innehöll tillsammans med tre andra nästan identiska Tutanchamuns inälvor, vilka avlägsnats vid balsameringen. De förvarades tillsammans i en alabasterbehållare, vilken i sin tur förvarades i ett kapell av trä. Denna kista består av två delar. Den visar kungen som mumie identisk med guden Osiris. Vid hjässan bär han emblemen för Övre och Nedre Egypten, gamen och kobran.
Inskriften betygar hur gudinnan Isis beskyddar innehållet: *Jag omfamnar det som är i mig, jag beskyddar Amset som är i mig, Amset Osiris Konungen Nebcheperure, den som är sann i tal hos den store guden.* Insidan är klädd med guldfolie och är försedd med inskrifter från Dödsboken; i locket finns dessutom en bild av Isis. Det är uppenbart att dessa miniatyrkistor ursprungligen gjorts för Smenchkare. Tutanchamuns namn har satts på dem efteråt. De skall därför inte betraktas som framställningar av Tutanchamun.

Digitized by Google

59 Ill. 58

GRAVFIGUR (USCHEBTI)

Kairo: JdE 60835. Från Tutanchamuns grav. H 53,8 cm. Trä med stuck och förgyllning, pannsmycke av brons.

Uschebti-figurer var den dödes ställföreträdare för arbetsplikter i dödsriket. Även kungar har hundratals sådana figurer. Medan privatmänskornas figurer bar hackor, har kungarnas som regel spiror. Såväl denna figur som nr 60 har hållit spiror av metall i sina händer. Figurerna har som regel den för framställningar gängse formen av kungens anletsdrag. Pannsmycket visar Övre och Nedre Egyptens heraldiska djur, gamen och kobran.
Såväl denna figur som nr 60 har som inskrift Dödsbokens kapitel 6. Detta återfinns med smärre variationer på de flesta av de 413 figurer av detta slag, som hittats i Tutanchamuns grav. En normalversion lyder:
Upplysning för Osiris, Konungen, Herren över De Båda Länderna Nebcheperure, sann i tal:
O denna uschebti, när Osiris, Res son Tutanchamun, Härskaren över det sydliga Heliopolis, sann i tal, utses, kallas och räknas upp för att utföra något slag av arbete som finns att göra i dödens rike, för att bruka åkerfälten, för att dränera stränderna eller för att transportera sand från öster till väster – se besvär skall drabba honom där – såsom en man till sina plikter "Jag skall göra det, se här är jag". säger du då. Du blir uppräknad varje gång och du låter mig vara ifred, den gode herren, Osiris, Konungen, herren över De Båda Länderna Nebcheperure, sann i tal hos den store guden.

60 Ill. 58

GRAVFIGUR (USCHEBTI)

Kairo: JdE 60840. Från Tutanchamuns grav. H 54 cm. Trä med stuck och förgyllning.

Statyetten liknar mycket nr 59 men saknar pannsmycke.

61 Ill. 19

HALSKRAGE

Kairo: JdE 61905. Från Tutanchamuns grav. Fajans.

Detta halssmycke består av fem rader fajanspärlor i form av blåklint och lotusblomblad, alla försedda med öglor för uppträdning. Anordningen är modern men stödd på förebilder i relieframställningar. Färgerna är blått, vitt, turkos, rött, grönt och gult. Låset består av två fajansplattor i form av en lotusblomma i gult, grönt, blått och vitt.

62 Ill. 59

STOL

Kairo: JdE 62032. Från Tutanchamuns grav. H 75 cm. Trä med vit bemålning.

Stolen har fötter i form av lejontassar. Under sitsen finns på alla fyra sidor en dekor som symboliskt visar Övre och Nedre Egyptens förening (jfr nr 1). Även ryggstödet visar en symbolisk framställning i genombrutet arbete. Det är en gudomlig falk med kungens namnkartuscher över vingarna. I klorna håller den ett makttecken (jfr nr 55). Under vingarna finns hieroglyftecknen för liv och välgång. Vidare har ryggstödet en bild av en bevingad solskiva samt inskrifter med kungens titulatur.

63 Ill. 60

HUVUDSTÖD

Kairo: JdE 62022. Från Tutanchamuns grav. H 18,5 cm, br 28,1 cm. Turkosfärgad glasmassa och guld.

Huvudstödet är gjort i två delar. Fogen är dold under ett guldband, som bär hieroglyferna för liv och välgång. Inskrifterna innehåller eljest kungens titulatur och namn. Detta

Digitized by Google

huvudstöd är av den traditionella formen för ett i Egypten vanligt bruksföremål, som användes i sängen.

64 Ill. 61

LJUSHÅLLARE

Kairo: JdE 62354. Från Tutanchamuns grav. H 24 cm. Trä, brons och guld.

På en träsockel står den i brons utförda hieroglyfen för liv och håller med plastiskt utförda händer ett smalt cylindriskt rör av guld. Röret kunde fyllas med olja, i vilken en veke kunde simma. Denna typ är unik och har eventuellt gjorts enbart med tanke på gravbruk.

65 Ill. 62

KÄRL MED LOCK

Kairo: JdE 62240. Från Tutanchamuns grav. H 19,2 cm. Fajans.

Det fint svängda turkosblåa kärlet med lock har en inskrift med kungens namn: *Den gode guden, herren över De Båda Länderna Nebcheperure, given liv.* Typen är välkänd från de flesta epoker; det fylldes mestadels med vatten för rengöring av offergåvor.

66 Ill. 63

KÄRL MED PIP OCH LOCK

Kairo: JdE 62202. Från Tutanchamuns grav. H 14 cm. Fajans.

Kärlet är i en mörk blå färg. Det har en inskrift i gult: *Den gode guden Nebcheperure, Res son Tutanchamun, härskaren över det sydliga Heliopolis, given liv evinnerligt.* Kärltypen är vanlig för vatten att användas vid offer.

67 Ill. 64

MODELLBÅT

Kairo: JdE 61344. Från Tutanchamuns grav. L 155 cm. Bemålat trä.

Sedan förhistorisk tid är båtar en mycket ofta igenkommande del av en mänskas gravutrustning. Ibland är det riktiga farkoster – en av kung Cheops ännu bevarade är över fyrtio meter lång – ibland är det modeller som denna, vilka magiskt kunde giva den döda möjlighet att färdas på Nilen eller över himlens vatten. Typen för denna farkost är en papyrusbåt och man har i stäv och akter imiterat en papyrusblomma. I fören är målat ett heligt öga, som hade en mot demoner farlig verkan. Två tunga styråror finns i aktern. Detta var ett skepp avsett att bogseras av ett annat. Endast en förgylld tron finns i dess mitt.

68 Ill. 65

SMINKKÄRL

Kairo: JdE 31382/CGC 44745. Från en privatgrav i Thebe, funnen 1896. H 14 cm. Trä med beninläggningar.

En man med kalt huvud och kort plisserat skört knäböjer på en sockel. På ryggen balanserar han ett kärl med lock. Locket har kunnat fästas med en snörslinga över knapparna i lock och kärl samt i handtaget. Kärlets ovandel bär en geometrisk dekor; nederdelen visar tre hoppande kalvar bland träd, framställningar inlagda i ben, kanske elfenben. På locket finns en kalv framställd.
Graven som kärlet kommer ifrån tillhörde en kunglig skrivare och föreståndare för sädesmagasin i guden Atons förvaltning. Denne man hade ett stort hus i Echnatons Achetaton. Kärlet är ett litet prov på de utsökta vardagsföremål, som omgivit de burgna familjerna, och som fått följa med i graven. Det har troligen tjänat som behållare för sminkpulver.

Digitized by Google

69 Ill. 66

STATY AV STANDARBÄRARE

Kairo: JdE 38988/CGC 42194. Funnen i statygömman i Karnak 1904. H 49 cm. Ljusgrön skiffer.

Fotpartiet saknas på denna skulptur, som framställer en man i en omfångsrik, plisserad klädnad. Han har lång peruk, hals och armsmycken och håller ett standar med gudinnan Hathors bild. Skulpturen bör anses som en votivgåva, kanske till denna gudinna. Skulpturen är senare än Echnatons tid. Mannens ansikte har stor likhet med Tutanchamuns ikonografi. På 900-talet före Kristus övertogs statyn av en överstepräst hos Amun, som lät gravera in bilderna av Amun och Osiris på bröstet respektive skörtet. På ryggpelaren graverade han in sitt namn *Översteprästen hos Amun-Re, gudarnas konung, överbefälhavaren och anföraren Scheschonk, sann i tal, son till kungen, herren över De Båda Länderna Osorkon, älskad av Amun. Hans moder var gudatjänerskan hos Hathor, Denderas härskarinna, gudamodern hos Horus, De Båda Ländernas förenare, Maatkare, sann i tal, dotter till kungen, herren över De Båda Länderna . . . . .*
(fadern till Maatkare var kung Psusennes II)

70 Ill. 67

GRAVRELIEF

Kairo: JdE 5/7/24/15. Funnen i Sakkara 1897-98. H 116 cm, br 80 cm. Kalksten.

Reliefen kommer från en grav tillhörande Amenemone, en förman för hantverkare och guldsmeder i någon tempelförvaltning. Han och hans familj är framställd i de båda registren. De frambär alla offergåvor av olika slag till den lejonhövdade gudinnan Sechmet, som hade en viktig roll i Sakkara, Memphis gravstad. Stilen visar en viss manieristisk förfining som är typisk för tiden efter Echnaton, särskilt för kung Horemheb, vars grav i Sakkara är det viktigaste monumentet för kännedomen om det omedelbara arvet från Amarna i norra Egypten.

71 Ill. 68

GRAVSTEN (STELE)

Kairo: JdE 54155. Funnen i Sakkara. H 157 cm, br 34 cm. Kalksten.

Stelen är av en mindre vanlig typ. Den är krönt av en triangulär spets, som ger en anknytning till pyramid och obelisk, solsymbolerna. I en nisch knäböjer den döde och hälsar solen liksom också *ba*-fåglar (jfr nr 8 & 55) och babianer. Det säges också av inskriften: *Re lovprisas när han går upp ända tills dess han uppstått som en levande.* Dessutom avbildas här schakalguden Anubis, som är en viktig gud för de döda: *Anubis, som är på balsameringsplatsen, Anubis, den främste i kapellet.*
På själva stelen finns offerscener i tre register. I det översta står ägaren av stelen inför Osiris och Isis. Han håller ett rökelsekar vid ett dukat offerbord. I mellersta registret offras till döda familjemedlemmar medan i understa flera släktingar träder fram med offer. Inskrifterna berättar:

Övre registret:
Över och framför gudomligheterna:
Isis, gudamodern. Osiris, den främste i det västliga landet, herren över Djedet, härskaren över Abydos.
Över den offrande mannen:
Må kungen vara nådig och giva ett offer åt Osiris, den främste i det västliga landet, på det att han må giva alla sköna och rena ting åt kasjälen tillhörig kontrollören i Amuns boskapsförvaltning Sethy.

Mellersta registret:
Över det sittande paret:
Osiris, skrivaren Nechtamun. Hans moder husfrun Tacha. Sköna och rena ting mottages upprepat, kallt vatten, vin, mjölk, bröd och öl, oxkött och fågelkött samt alla sköna och rena saker;

Digitized by Google

ka-själen får upprepat inandas vindarna och lukta på rökelse.
Framför den offrande mannen:
Hans fader vapenbäraren hos herren över De Båda Länderna Tusu.

Nedre registret:
Hans broder soldaten Huy.
Hans moder Kefna.
Hans broder Mahu.
Reliefen daterar sig antagligen till Sethos I:s tid omkring 1300 före Kristus. Den visar hur ett stilinflytande från Amarna ännu finns kvar, vilket nu håller på att försvinna i rutinmässigt och stereotypt manér.

BEATE GEORGE

Kronologisk översikt:

Adertonde dynastin:

	regeringsår f Kr
Ahmose	1559–1531
Amenophis I	1534–1504
Thutmosis I	1514–1502
Thutmosis II	1504–1489
Thutmosis III	1490–1436
Hatschepsut	1489–1469
Amenophis II	1444–1412
Thutmosis IV	1414–1505
Amenophis III	1405–1367
Amenophis IV/Echnaton	1378–1362
Smenchkare	1366–1363
Tutanchamun	1362–1353
Eje	1353–1349
Horemheb	1349–1319

Kronologin är inte definitiv. Den följer ett försök av Cyril Aldred att etablera fixerade år för dessa regenter.

Planschillustrationernas nummer är angivna med en grov siffra.
Siffran under strecket är föremålets katalognummer.

Digitized by Google

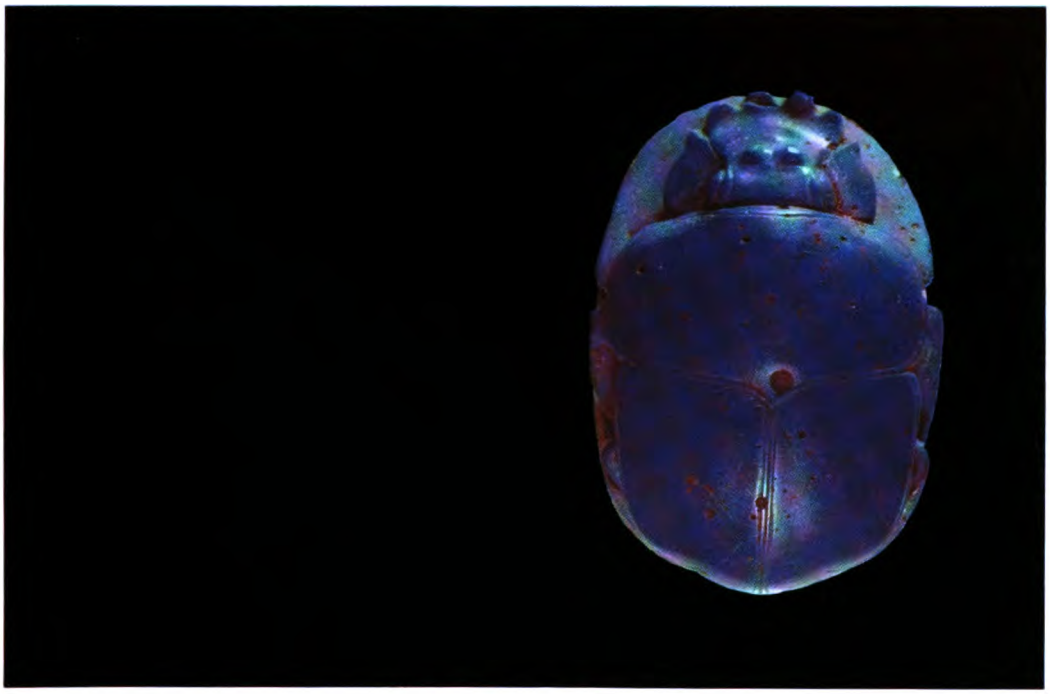

1/7

2/8

Digitized by Google

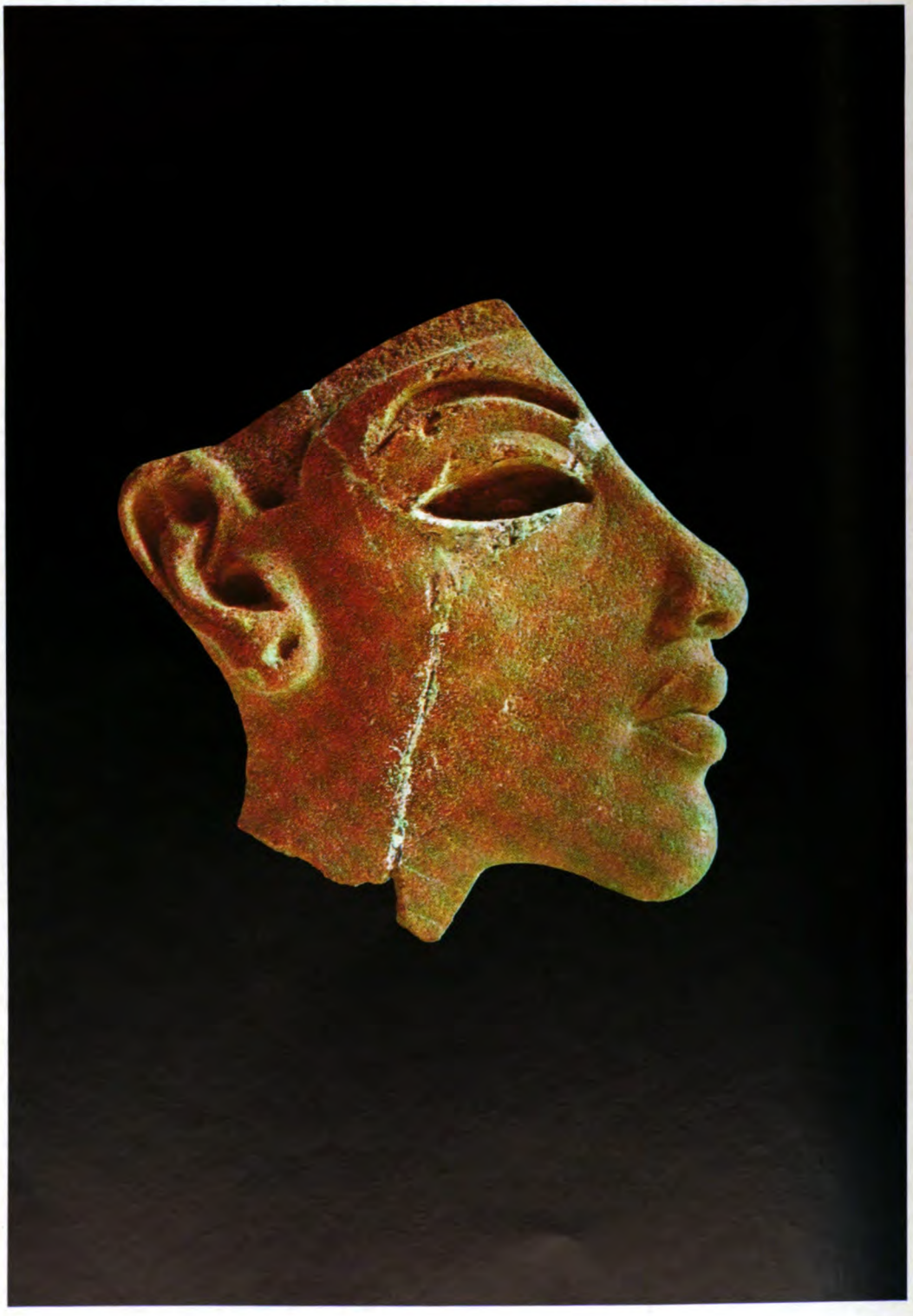

Digitized by Google

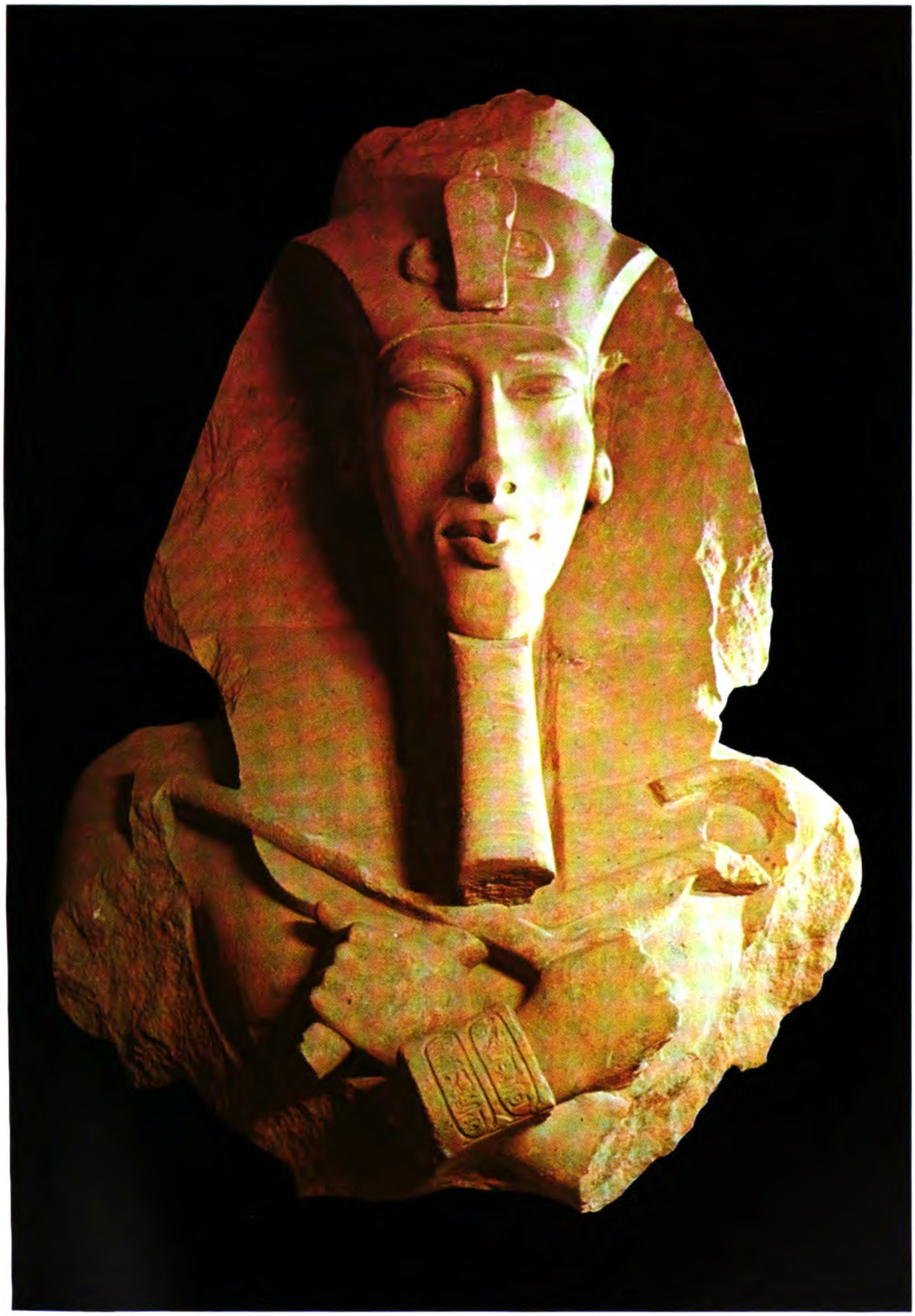

Digitized by Google

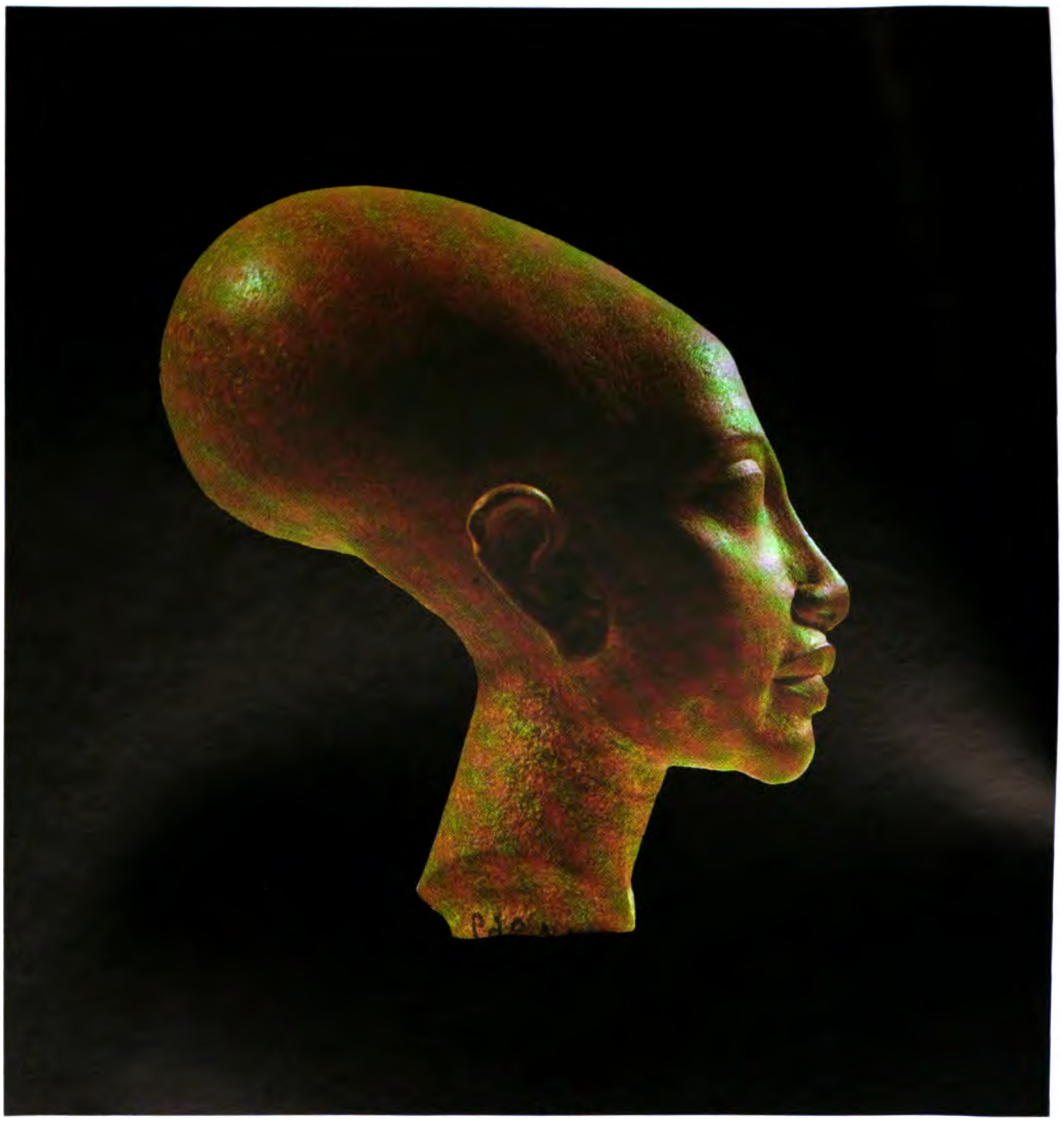

Digitized by Google

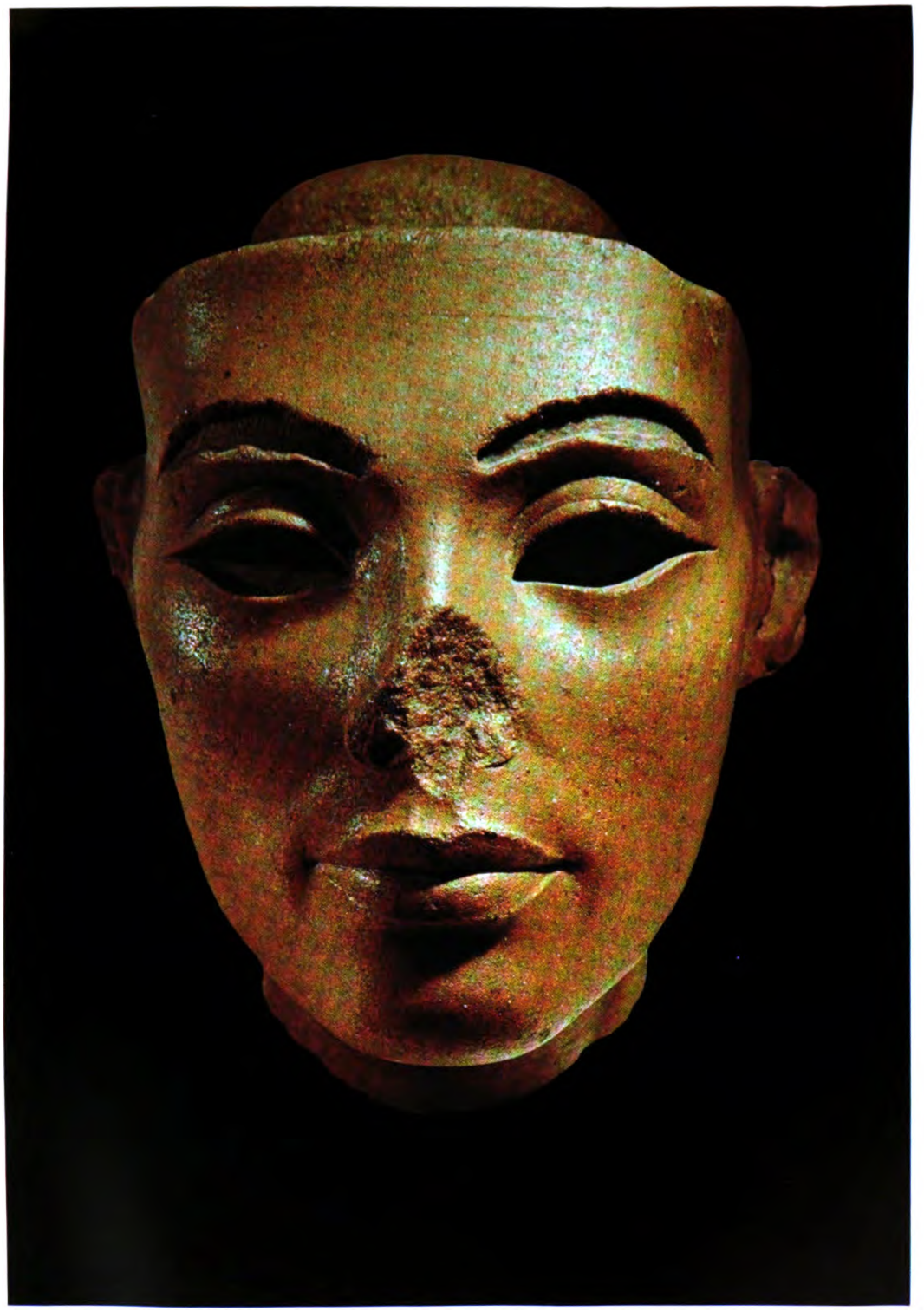

Digitized by Google

Digitized by Google

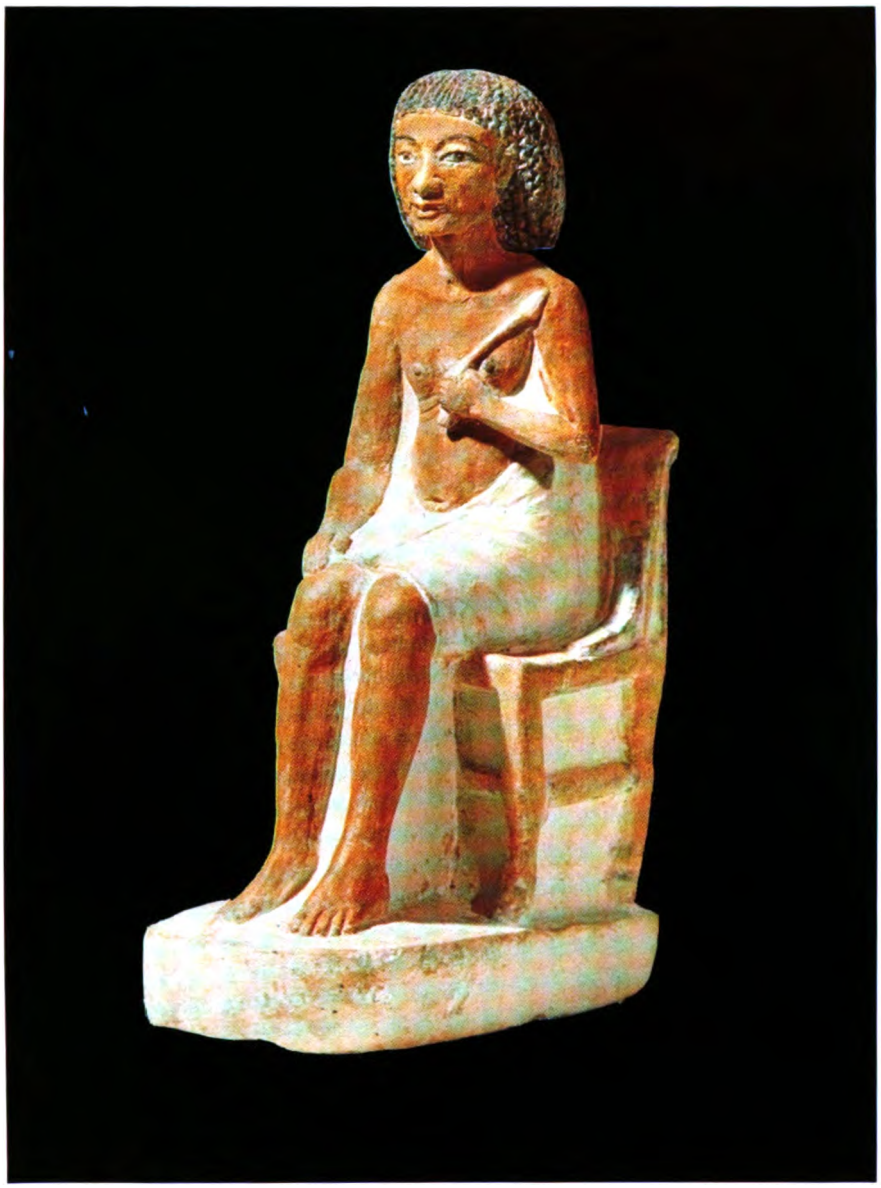

Digitized by Google

9
26

Digitized by Google

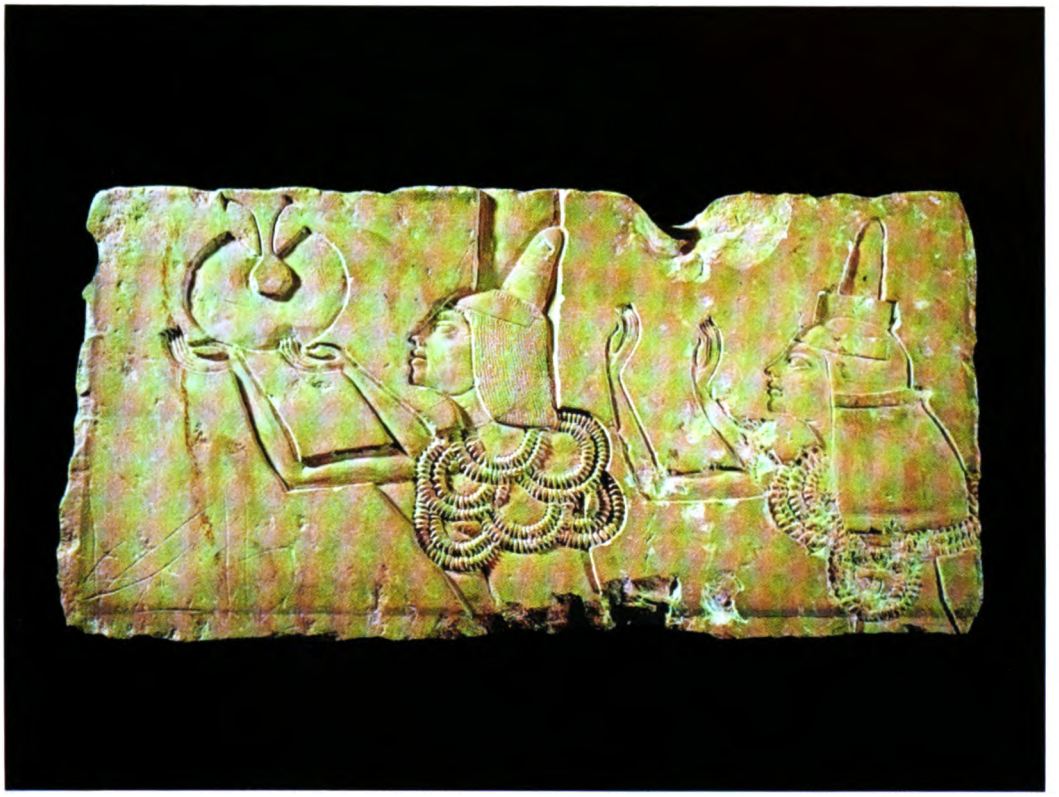

Digitized by Google

11
27

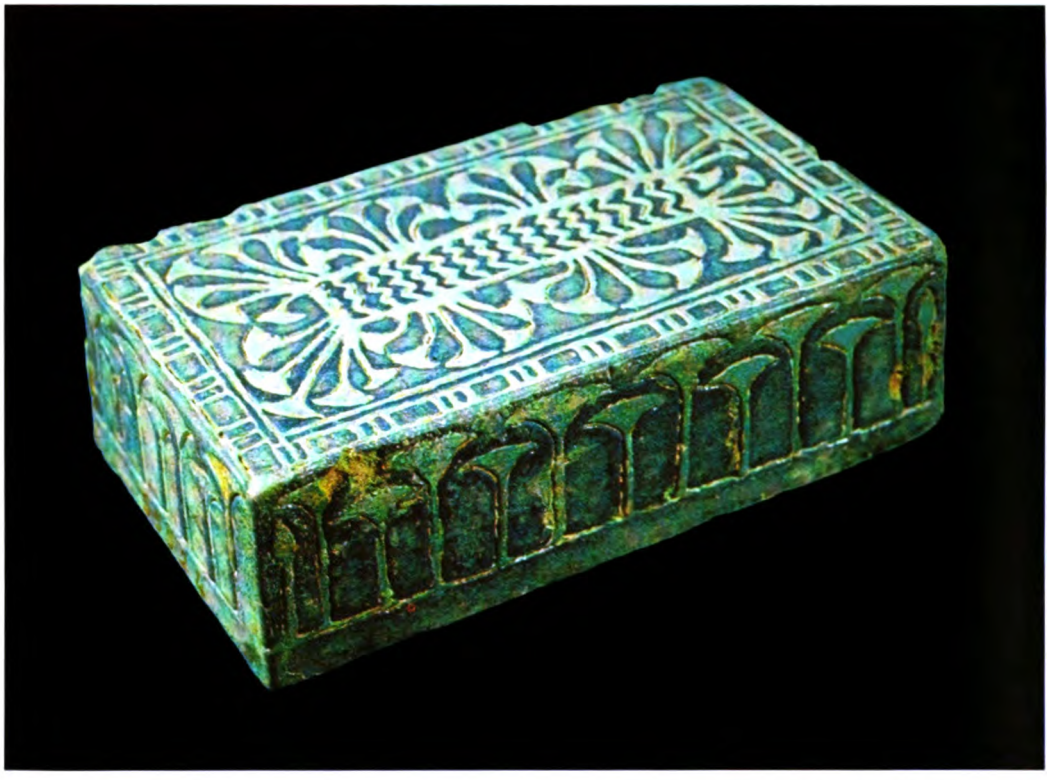

12
28

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

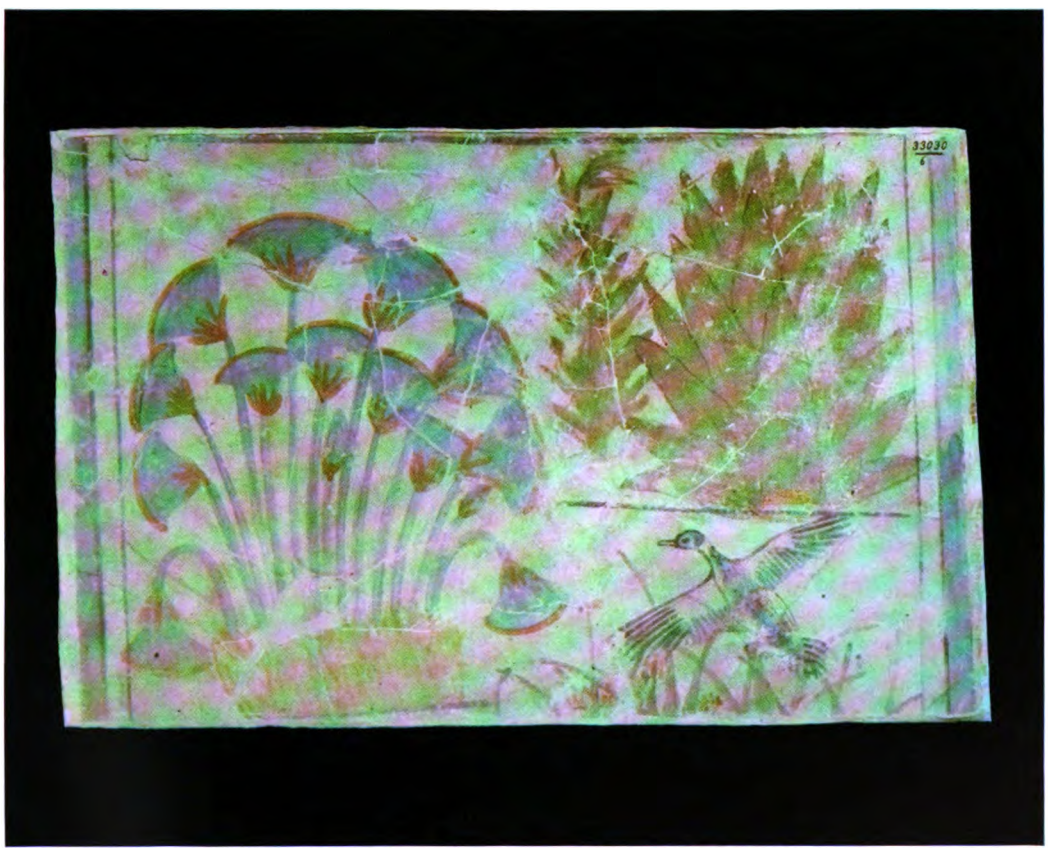

Digitized by Google

Digitized by Google

18
55

19
61

Digitized by Google

Digitized by Google

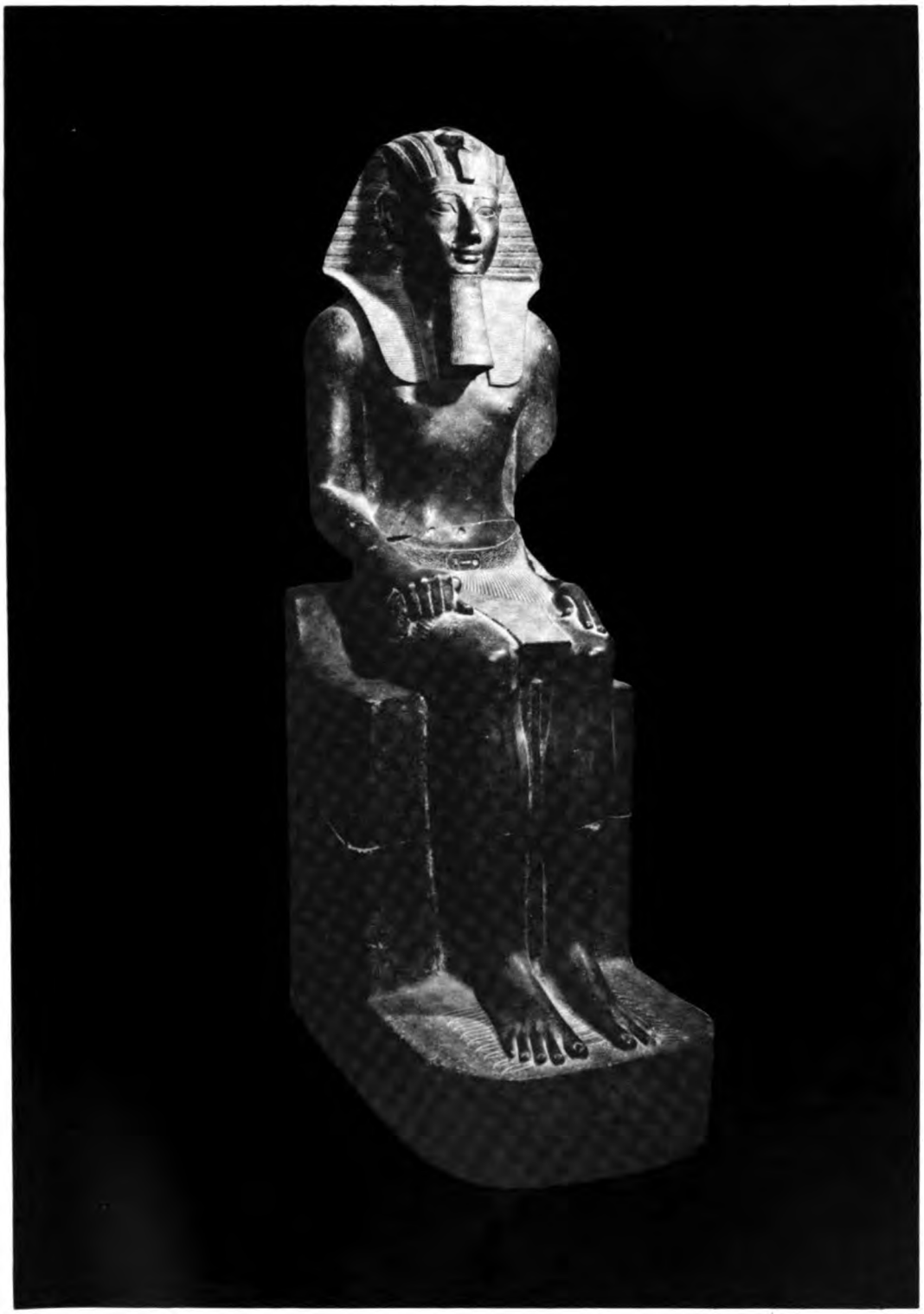

Digitized by Google

22
2

23
3

Digitized by Google

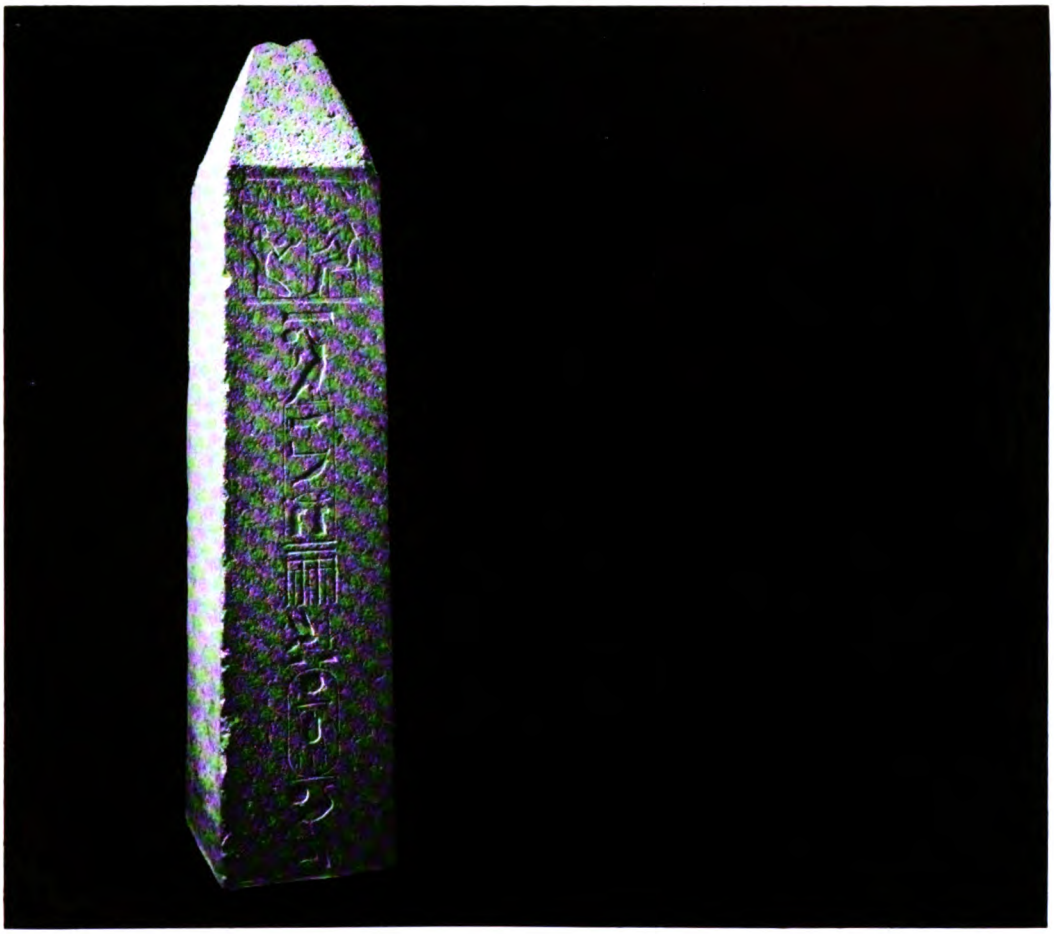

Digitized by Google

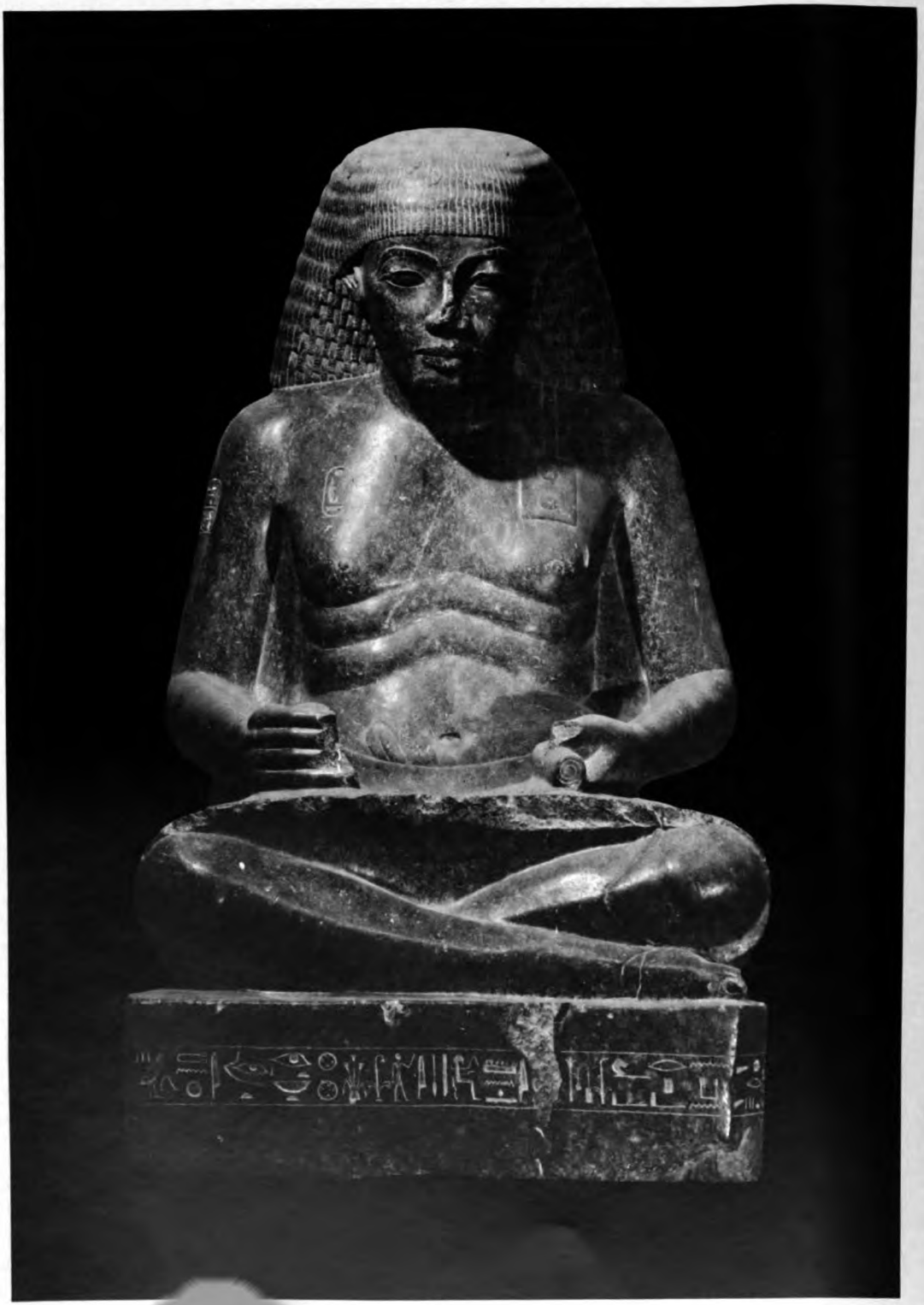

Digitized by Google

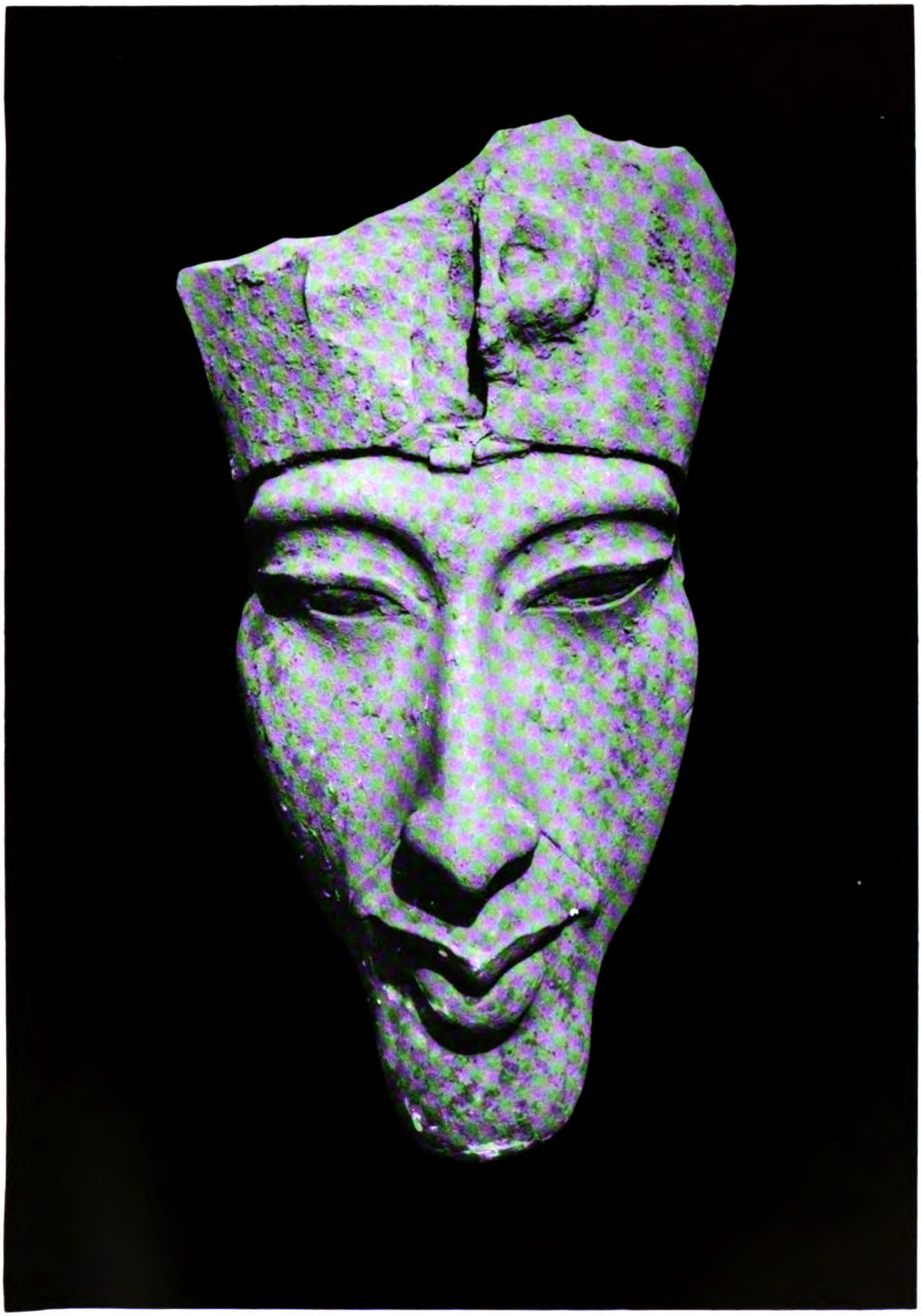

Digitized by Google

Digitized by Google

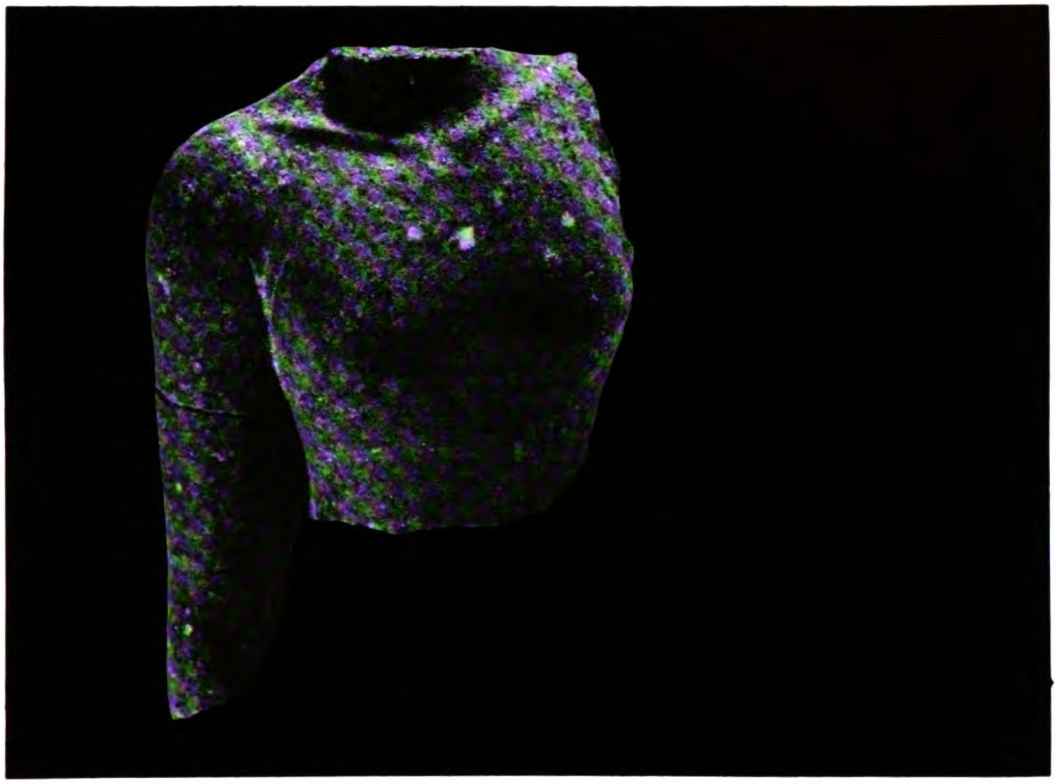

29
13

30
14

Digitized by Google

Digitized by Google

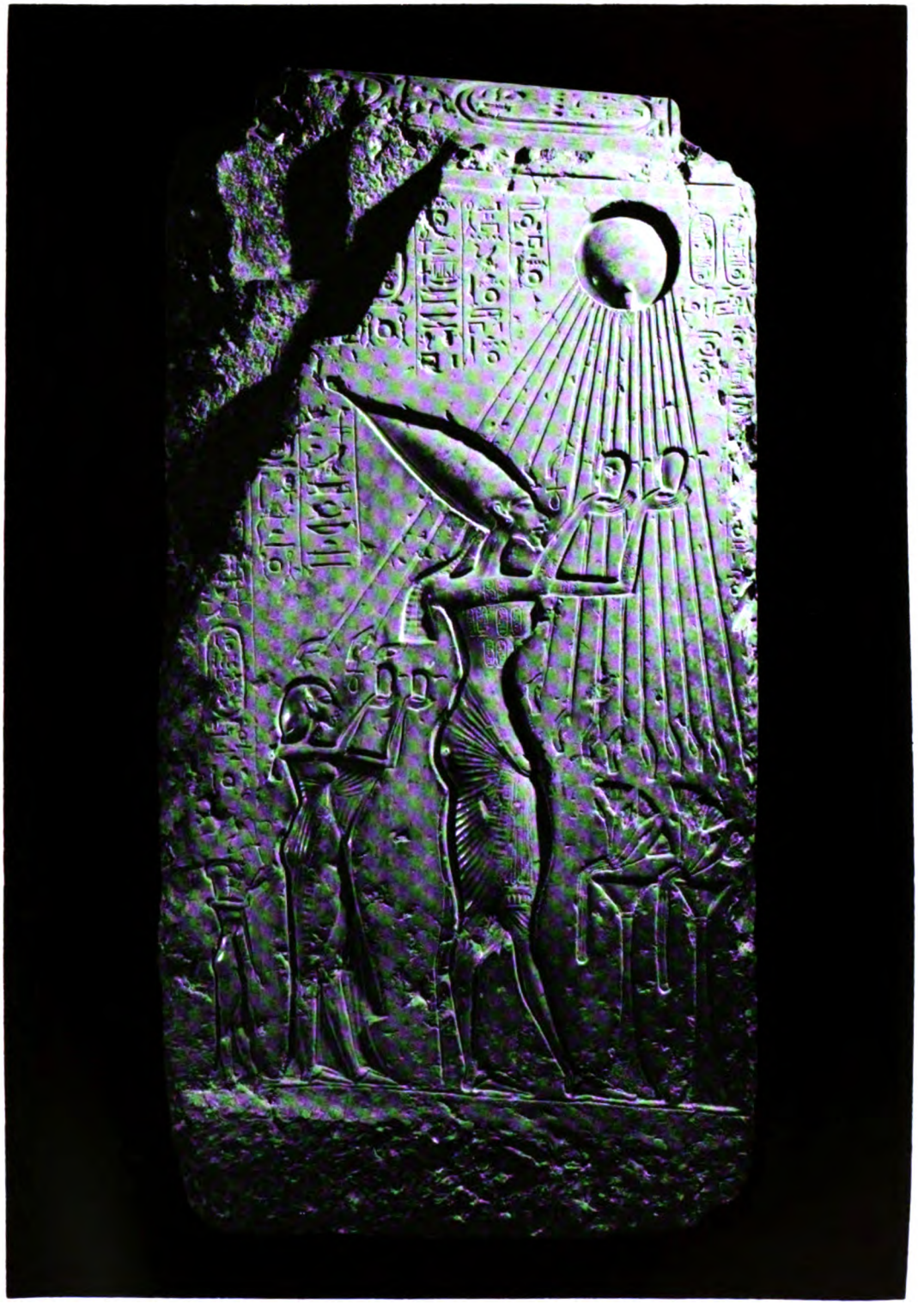

Digitized by Google

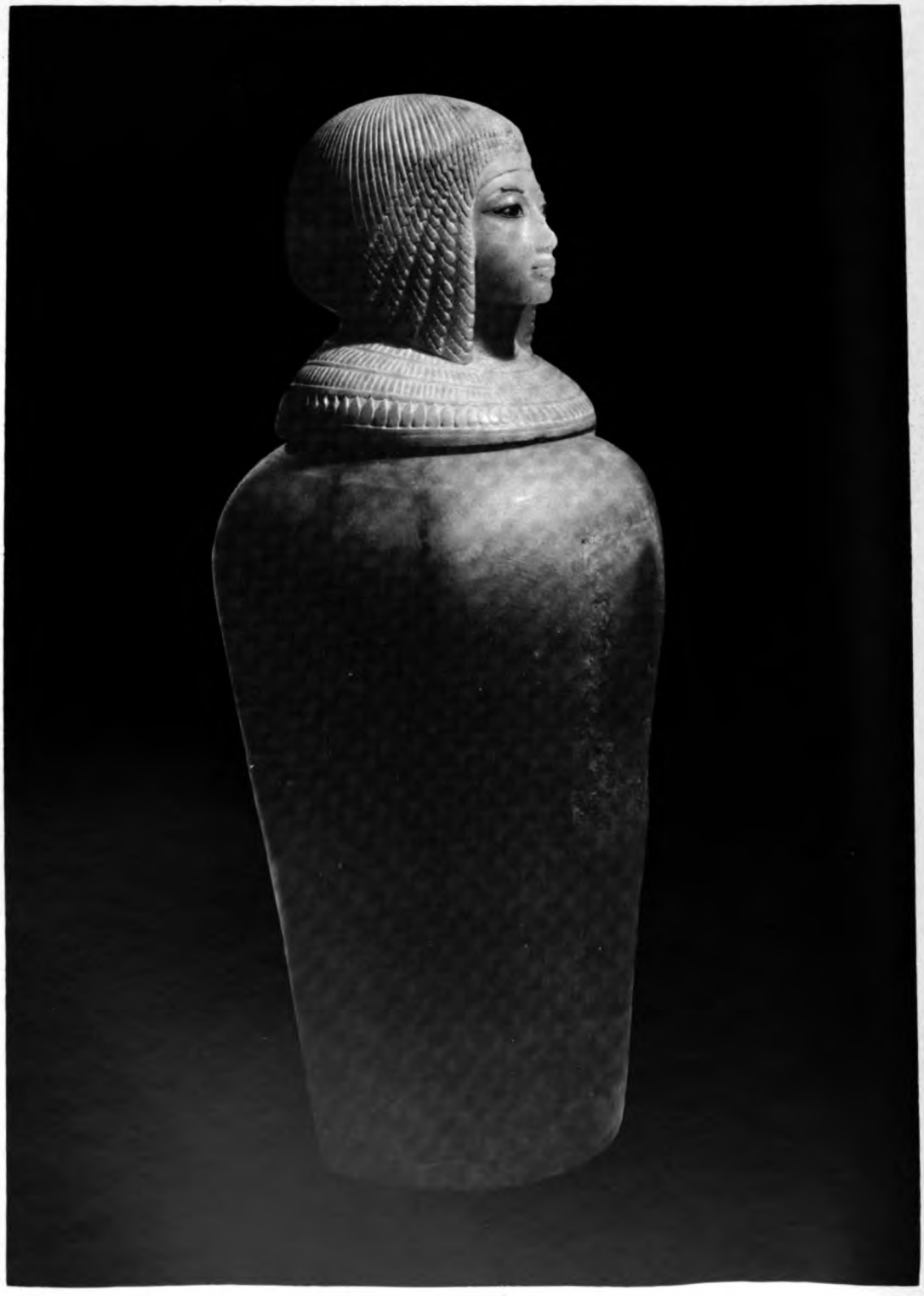

Digitized by Google

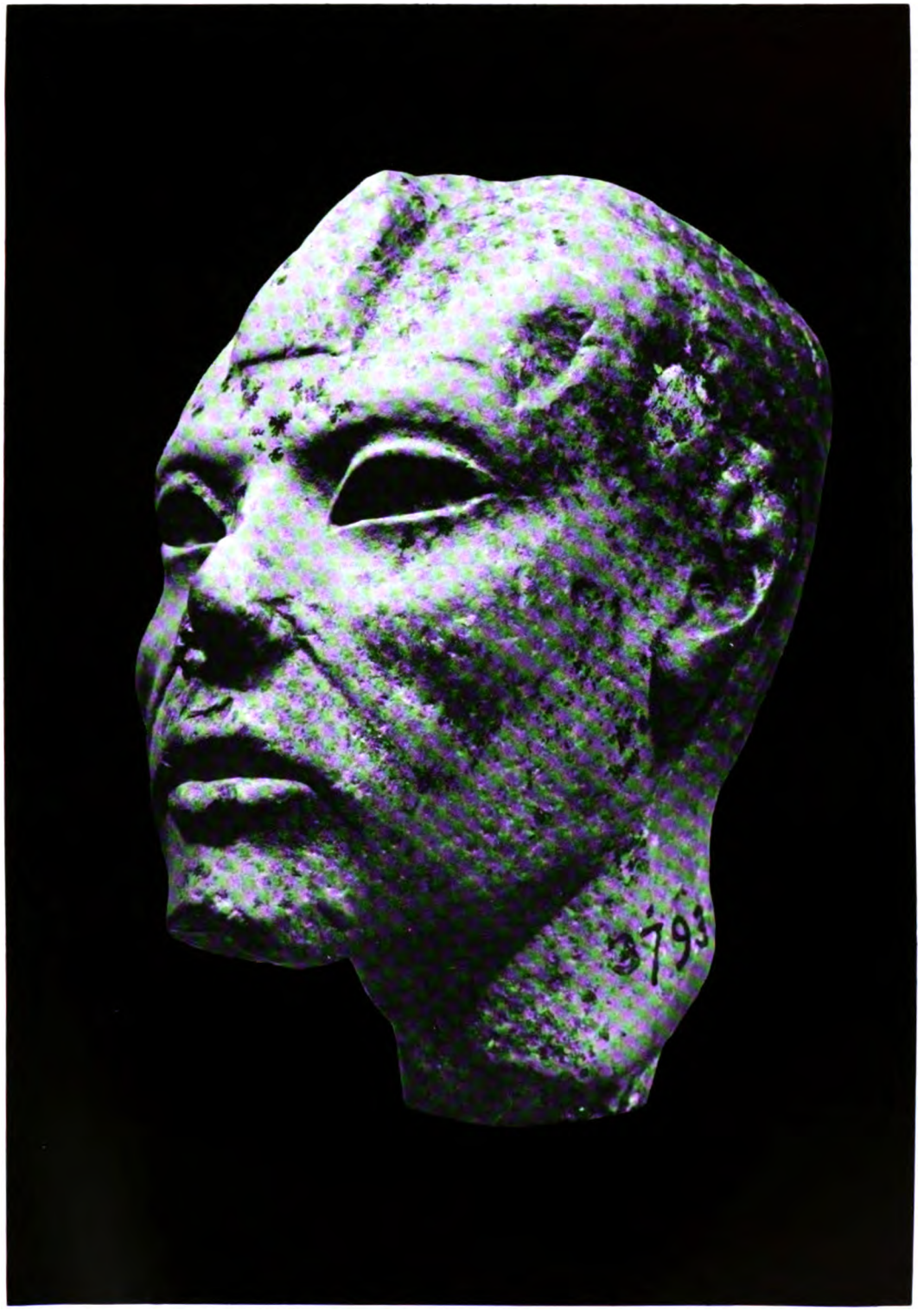

Digitized by Google

35
23

36
25

Digitized by Google

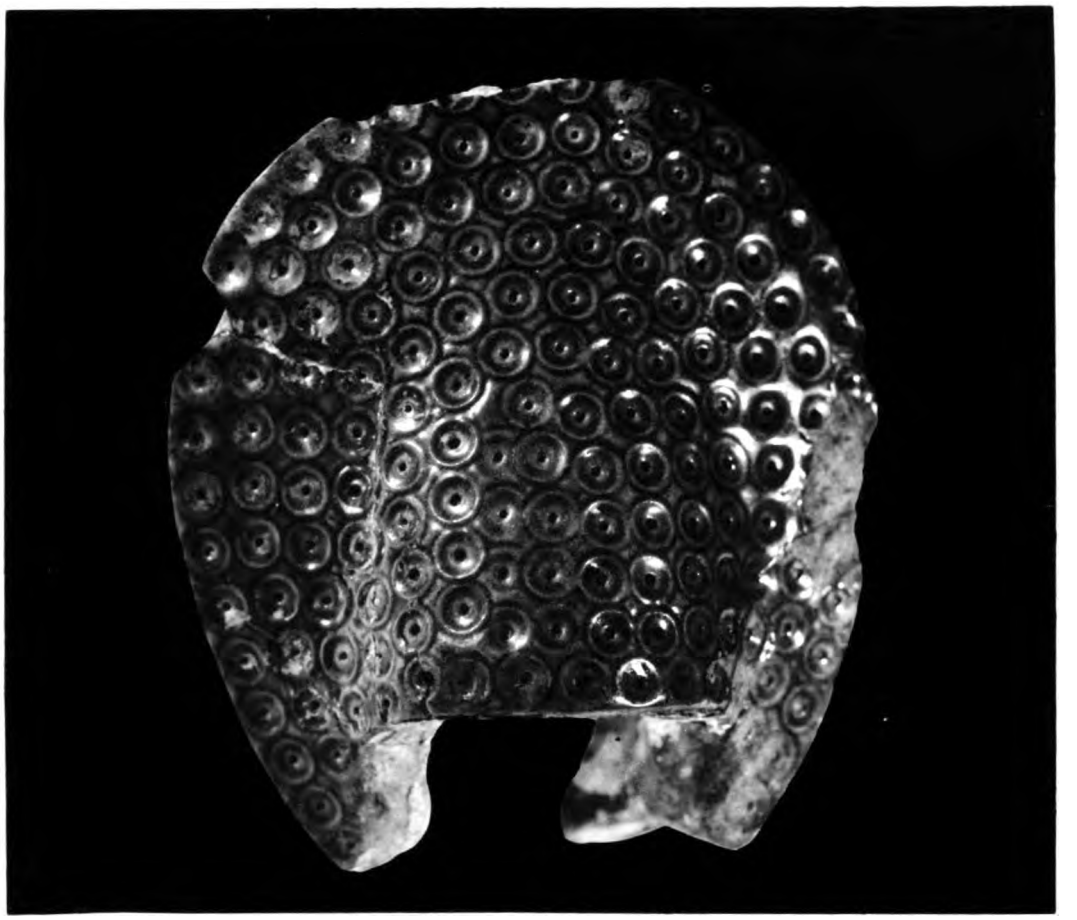

37
31

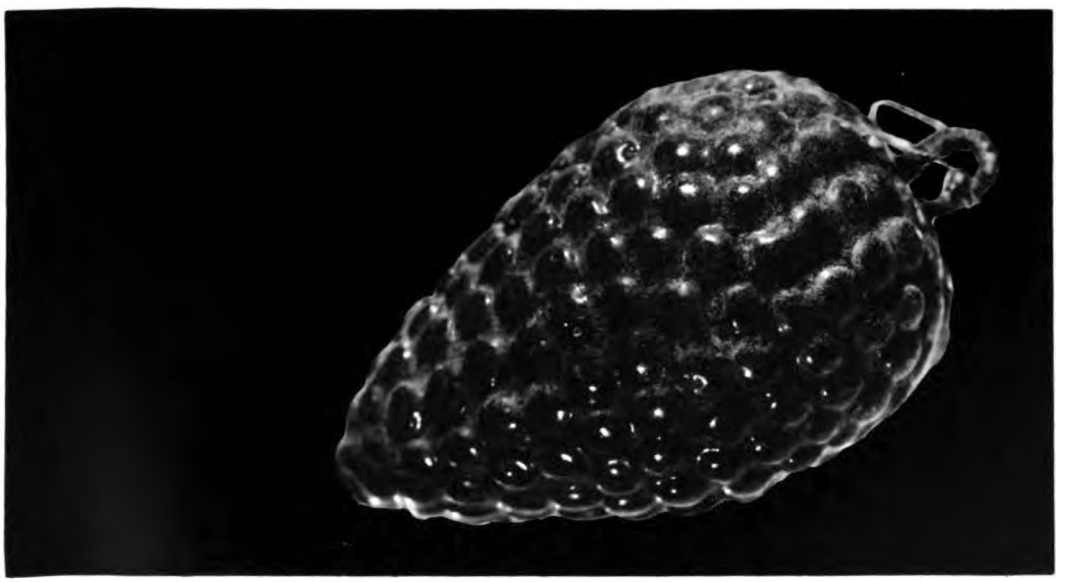

38
32

Digitized by Google

39
34

40
35

Digitized by Google

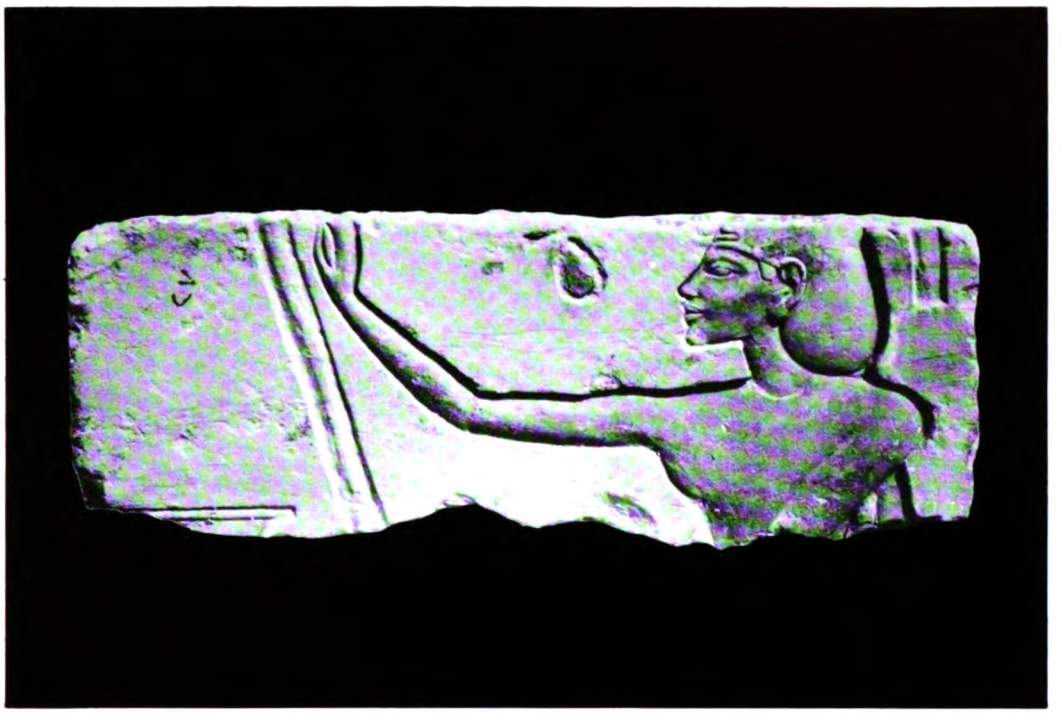

41
37

42
38

Digitized by Google

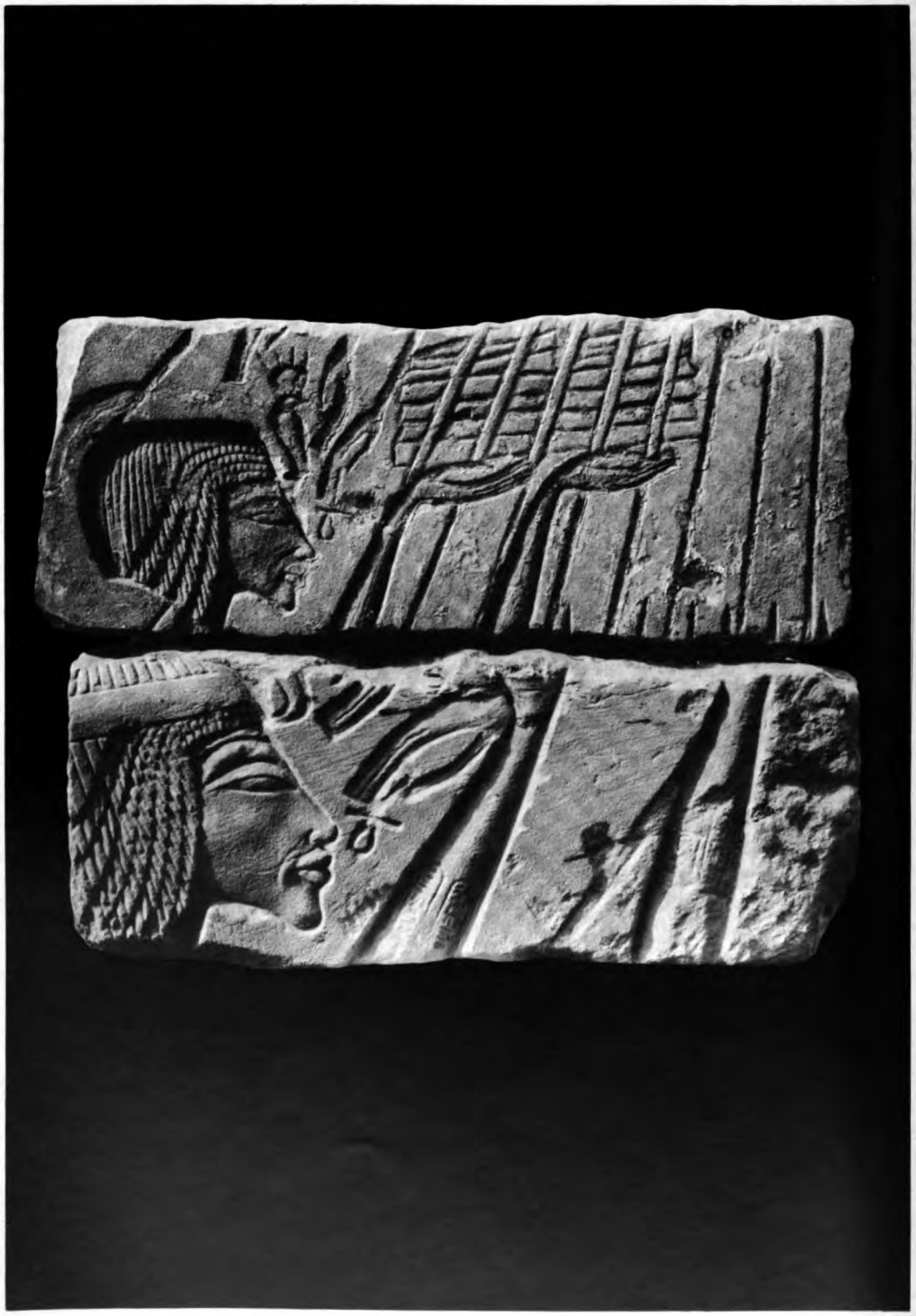

Digitized by Google

Digitized by Google

46
45

47
46

Digitized by Google

48
47

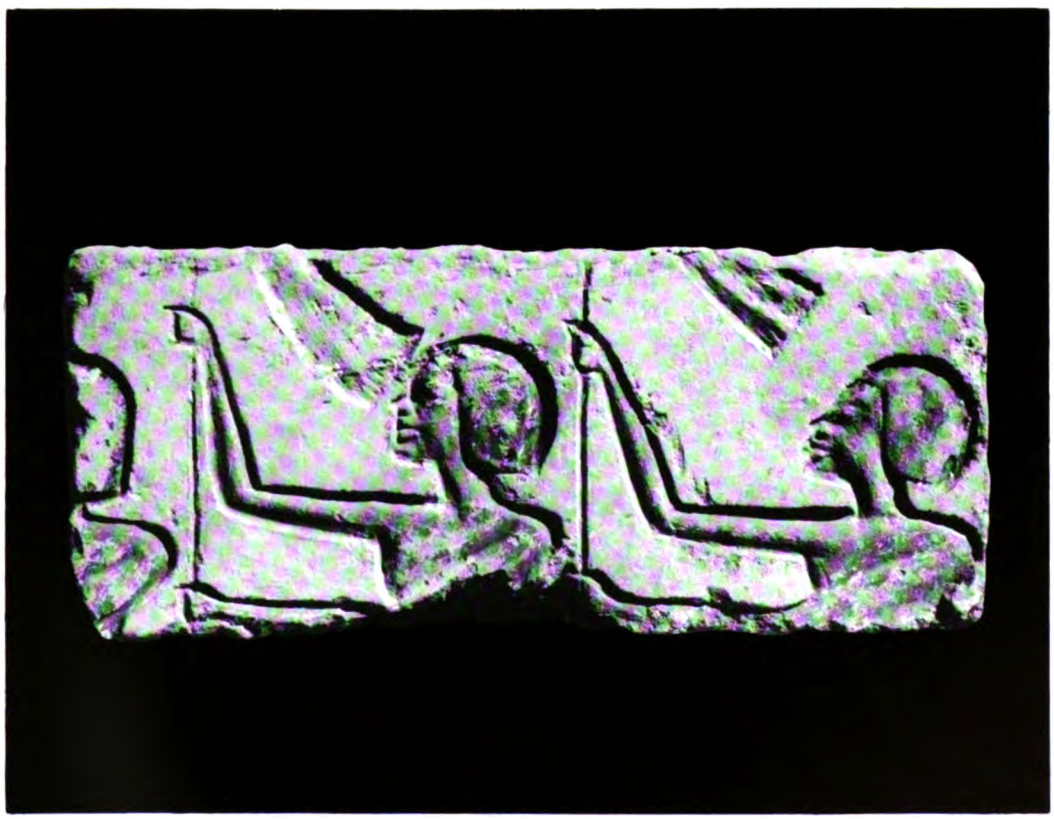

49
48

Digitized by Google

50
49

51
50

Digitized by Google

52
51

53
52

Digitized by Google

54
53

55
54

Digitized by Google

Digitized by Google

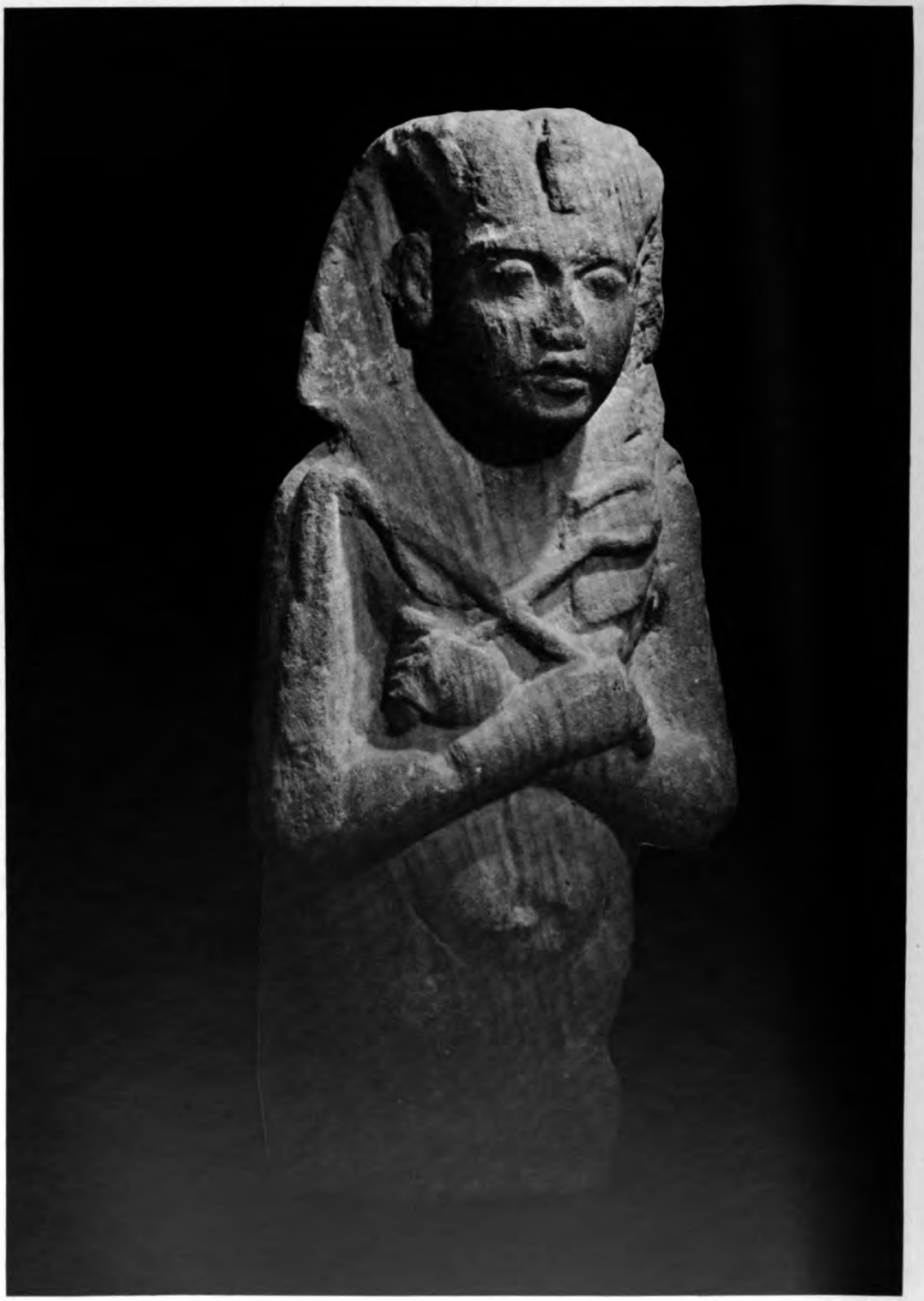

Digitized by Google

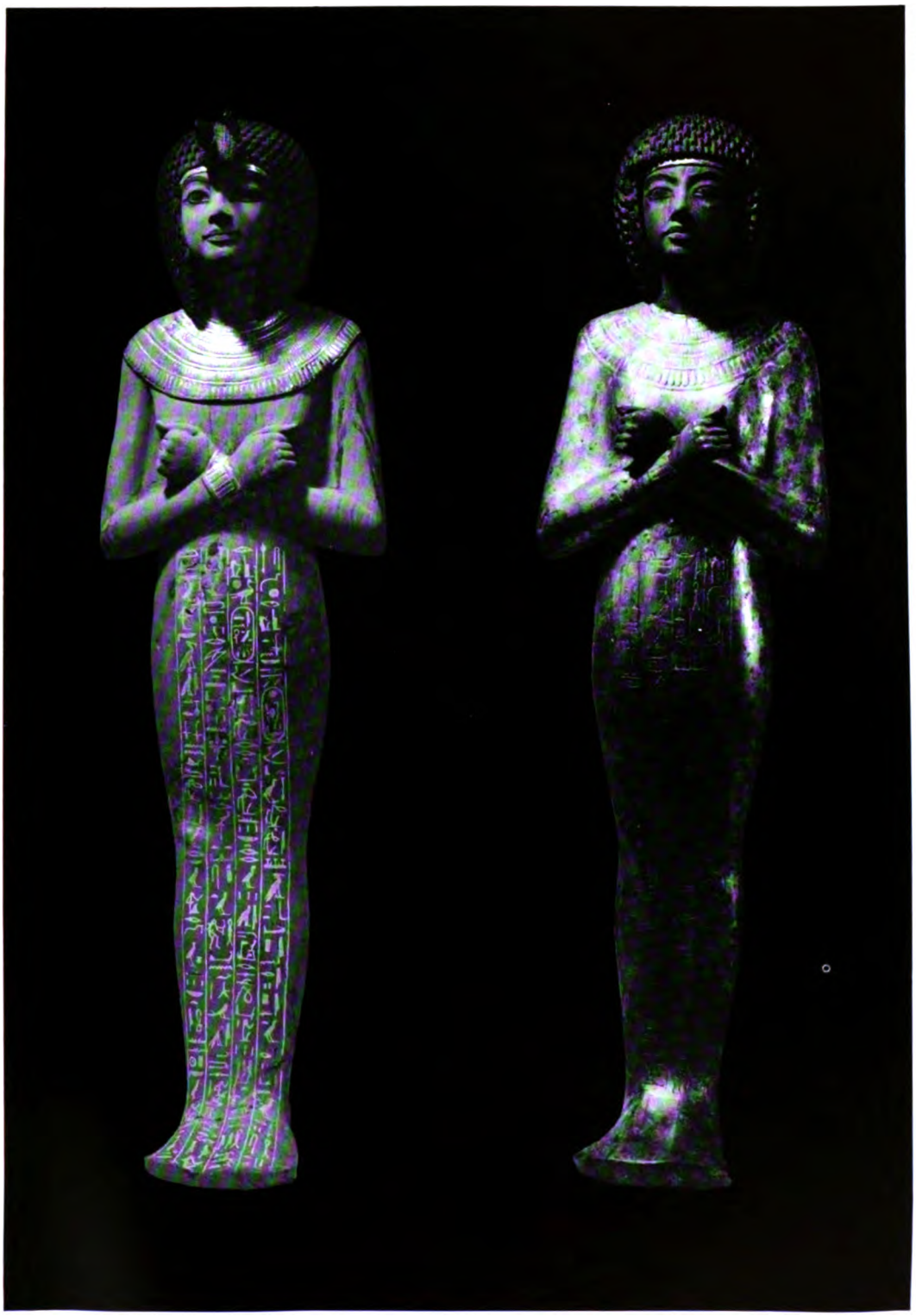

Digitized by Google

Digitized by Google

60
63

61
64

Digitized by Google

62
65

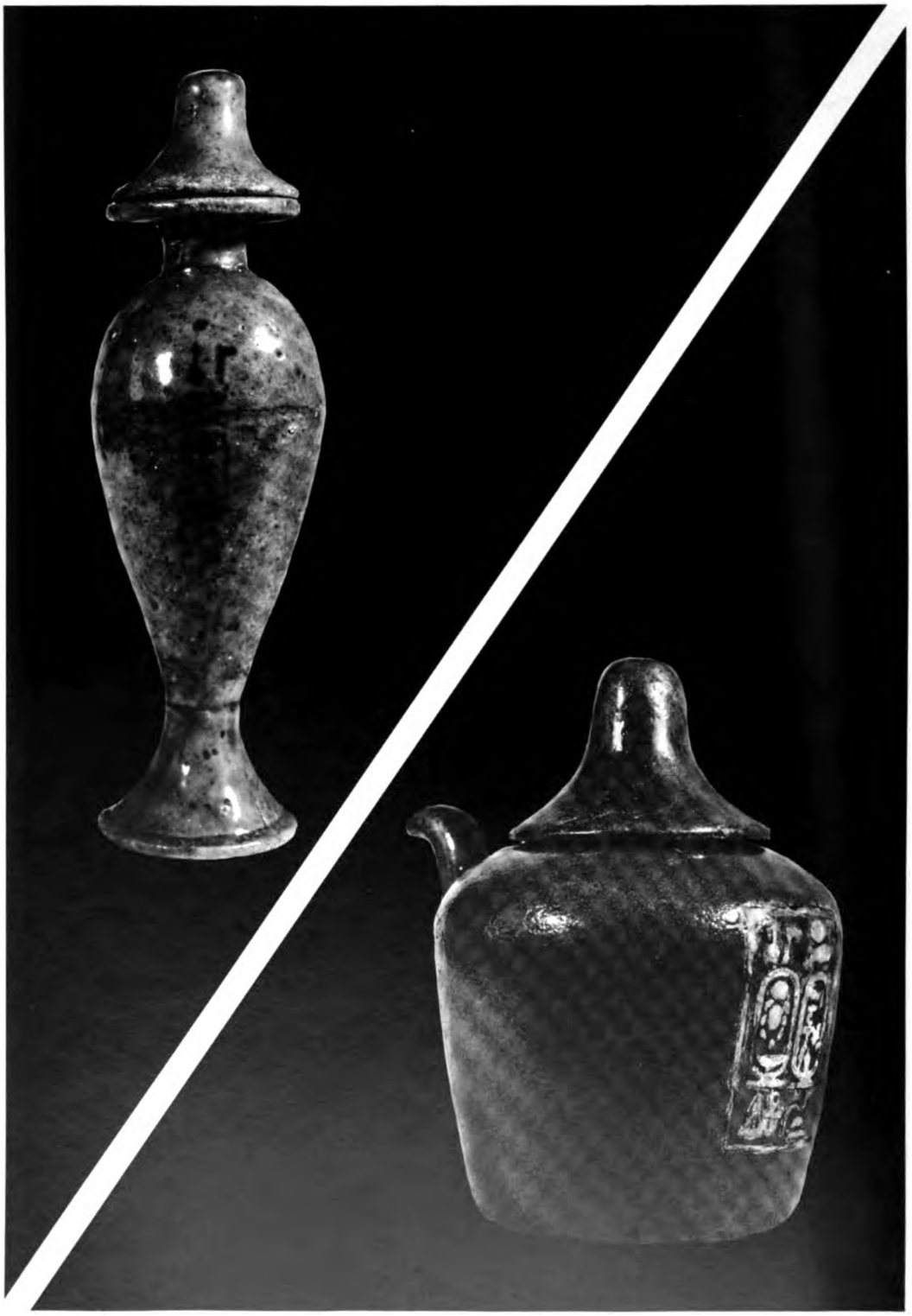

63
66

Digitized by Google

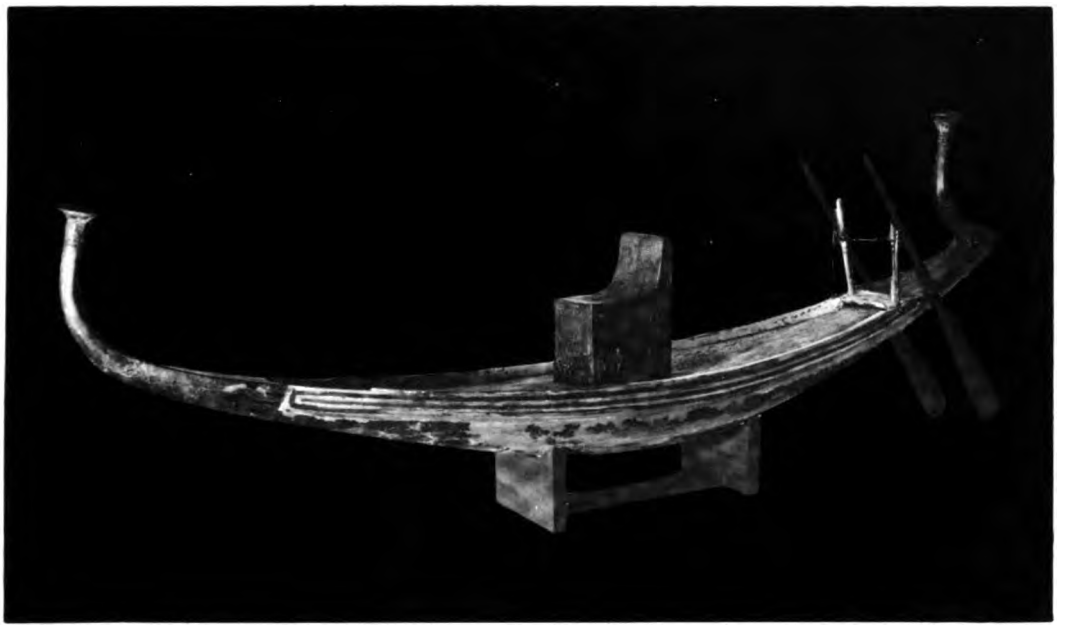

64
67

65
68

Digitized by Google

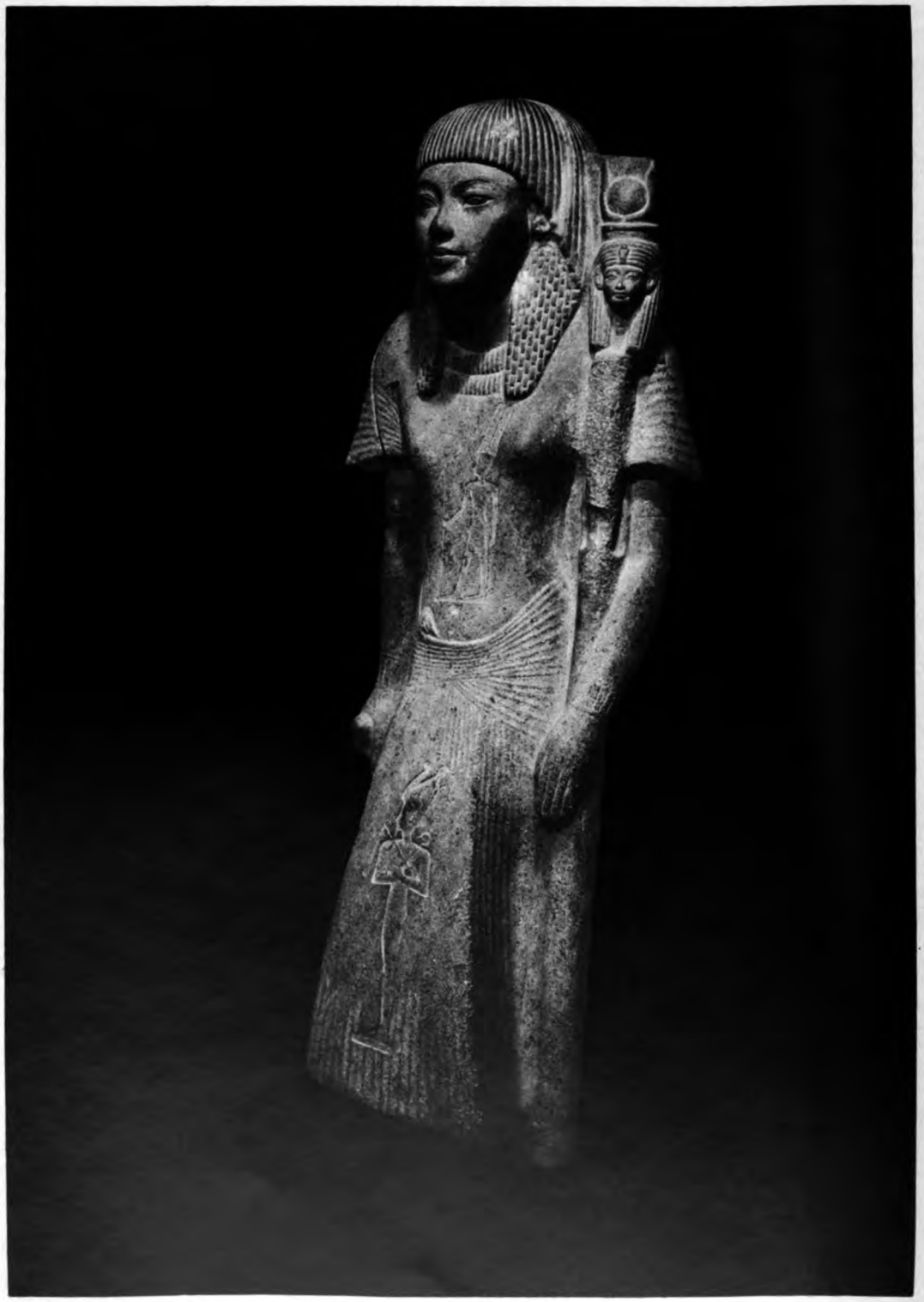

Digitized by Google

Digitized by Google

N3540 .A27 nr. 391

A0000071198 59

DEC 5 1977

Digitized by Google

Digitized by Google

A000007119859

Digitized by Google